

ÉDES ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata



A tartalomból



Hogyan lett a számiknak (majdnem)
magyar helyesírásuk?

A sorsverte *böle*nytől a buta telefonig

A *tüvé* tesz-től a *vakmerő*-ig

Földrajzi neveink nyomában: Fosó-rét

A részletekért írf rám!

Egy moldvai nyelvjárfási korpusz építésének
műhelytitkai

Tanítani Nagyváradon és Torontóban

ÉDES ANYANYELVÜNK

az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

Megjelenik évente ötször (februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben)

Főszerkesztő: Keszler Borbála

Főszerkesztő-helyettes: Lengyel Klára

Szerkesztők:
Blankó Miklós, Cservenka Judit,
Horváth Zsófia

Szerkesztőbizottság:
tiszteletbeli főszerkesztő: Grétsy László
tagok: Heltainé Nagy Erzsébet, Nyíri Péter
Péntek János, Pomozsi Péter, Pusztay János

Felelős kiadó: Juhász Judit

Kiadó:
Anyanyelvápolók Szövetsége
(www.anyanyelvapolo.hu)



Irodavezető: Kovács Zsuzsanna

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Borítószervező: Kuzma Eszter Júlia

Támogató:
Petőfi Kulturális Ügynökség



Magyar Kultúráért Alapítvány

Magyar Művészeti Akadémia

MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Szakmai támogatók:
Magyar Nyelvtudományi Társaság
ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont

A szerkesztőség címe:
1368 Budapest, Pf. 250, ea@anyanyelvapolo.hu

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)
ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.
Nyomás: Prime Rate Kft.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
(Bp. VIII., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítónél.
További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Tagdíj:

2000 Ft/év, tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év
Bankszámlaszám: 11705008-20132015

A belépési nyilatkozat a honlapunkon elérhető.
Az ASZ tagjai a folyóiratot illetménylapként kapják.

Tartalom

- 1 „Fölfedezni a tehetséget” (Baranyai Katalin)
- 4 Szép magyar vers (Fráter Zoltán)
- 5 Mondhatta volna szebben? (Kulcsár István)
- 6 Hogyan lett a számiknak (majdnem) magyar helyesírásuk? (Vladár Zsuzsa)
- 8 A löveg jelentéséről (Horváth László)
- 10 A sorsverte bölénytől a buta telefonig (Töttös Gábor)
- 12 Földrajzi neveink nyomában: Fosó-rét (Wendl Dávid)
- 14 A tűvé tesz-től a vakmerő-ig (Balogh Judit)
- 15 Sok, nagyon sok, rengeteg... és Tompa Mihály (Palágyi András)
- 16 Kicsi kecskék és kutyácskák? – Egy moldvai nyelvjárási korpusz építésének műhelytitkai (Huszár Anna Laura, Vadász Noémi)
- 18 A részletekért írv rám! (Horváth Zsófia)
- 19 Olvasói kérdés a megszólításról (Balogh Judit)
- 20 Akinek a sebészkes és a mikrofon is jól áll a kezében (Blankó Miklós)
- 21 Hogyan tanultak a XVIII–XIX. századi német polgárok magyarul? Magyar–német kétnyelvűség a történelmi Magyarországon (Nagy Dóra)
- 23 Népi gyógyászat – népi bábaság (Semperger Erika)
- 25 Tanítani Nagyváradon és Torontóban (Cservenka Judit)
- 28 Egy Bródy nem felejt el magyarul (Elek Lenke)
- 29 Mese a tonkáról (Kiss Magdaléna)
- 31 Szintetikus színészek – Jelen vagy jövő? (Mezriczky Marcell)
- 32 Hobbizunk – hobbizzunk! (Holczér József)
- 33 Katolikus középiskolák XV. országos helyesírási versenye az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán (Gasparics Gyula)
- 34 Híreink – Magyar nyelv napja a Petőfi Irodalmi Múzeumban (Sztankovits Réka)
- 35 Pontozó (Grétsy László, Schmidt János, Varga István)

„Fölfedezni a tehetséget”

Testvérlapunk, a Magyaróra főszerkesztőjével, Fráter Zoltán irodalomtörténésszel beszélget a szerkesztőtárs, Baranyai Katalin.

Olvásóinkhoz csatlakozva nyilvánosan is gratulálok a Lőrincze Lajos-díjhoz!

Nagyon köszönöm, annál is inkább, mert a díj erősen meglepett, hiszen irodalmárként igazán nem számíthatam nyelvápoló, nyelvművelő elismerésre. Grétsy László tanár úr azonban megnyugtatóan, hogy nem én vagyok az első, aki nem nyelvészként veszi át a díjat. A nyelvtudományt és az irodalomtörténetet egyaránt művelő Kovalovszky Miklós, Éder Zoltán, Kemény Gábor vagy az irodalomtörténész Pomogáts Béla mellett az eddig kitüntetettek között van egyházi ember, orvos, műfordító, közgazdász is. Az indoklás szerint a *Magyar író, magyar nyelv* című könyvvel, a Magyaróra szerkesztésével és itt, az Édes Anyanyelvünk *Szép magyar vers* sorozatában közölt elemzéseimmel érdemelt ki a díjat.

Amikor a laudációra készültem, végigtekintve a pályádon, úgy láttam, már nagyon korán volt benned vonzódás az anyanyelvi kifejezésformákhoz, a szövegekhez, majd a szerkesztéshez. Úgy sejttem, kisdíákként szeretted meg az irodalmat, az olvasást, talán már akkor szerrettél fogalmazni. Esetleg a nyelvtanórákat is kedvelted?



**Fráter Zoltán átvette Grétsy Lászlótól a Lőrincze Lajos-díjat
(Reiser György Lukács felvétele)**

Ami a kezdeteket illeti, anyám magyartanár volt, és egy félévig engem is tanított általános iskolában. A nyelvtant játéknak tekintettem, semmi bajom nem volt vele. A váci gimnáziumban osztályfőnökünk tanította a magyart. Többnyire megtartotta a nyelvtanórákat, és rendíthetetlen következetességgel megkövetelte a pontosságot.

A minőséget megkaptad tőlük mint mércét.

Igen. Ez valahogy belém ivódott, és egy idő után már természetesen tartottam, hogy a szövegben mindennek a helyén kell lennie.

Gondolom, ennek köze lehet még ahhoz is, hogy későbbi tudományos témádnak a Nyugat legendás szerkesztőjét, Osvát Ernőt választottad.

Osvát életéről, haláláról írva, a szerkesztő szerepét kerestem az irodalmi folyamatban. Az érdekelt, hogyan érte el, hogy a Nyugat szerzői egy idő után csak a végső válaszra vártak: közli-e az írásukat: igen vagy nem; és a döntést már indokolni sem kellett. A kérlelhetetlen redaktor még Adyknak is adott vissza kéziratot, ami a költőnek nyilván rosszul esett, de pár évvel később mégis úgy nyilatkozott, hogy a visszakapott írásokért a leghálásabb Osvátnak, aki megvédte attól, hogy a kevésbé sikerült versek miatt szégyellnie kelljen magát. Ilyen legendás spiritus rectorunk azóta sincs, noha – szerencsére – akad néhány hozzáértő, lelkiismeretes szerkesztőnk ma is.

Irodalomtörténészként rávilágítottál arra is, hogy az iskolai kánonok kiemelt mesterein kívül írói portrék hiányoznak a virtuális tablóról. Ezeket a hiányokat korosztályunk tanárai nehezen tudták felszámolni.

A századforduló irodalmát, majd az egész huszadik századot szerettem volna megismerni. Mindenkiről szerettem volna írni, és különösen a legnagyobbakról úgy, hogy az érthető és szerethető legyen. Igyekeztem szem előtt tartani, hogy a világ nem az egyetemi közeggel azonos, az emberek többsége más területen dolgozik, érdeklődésük középpontja kívül esik a mi szakmai körünkön.

Erre a szűk körön túlra irányuló kommunikációra és kulturális-nyelvi kódra figyelhet fel, aki olvassa a munkáidat. Arra az ismeretterjesztő törekvésnek is nevezhető kulturális attitűdre és mentálisra, hogy a beszédmóddal és nyelvhasz-

nálattal nem zárunk ki másokat a körből. Ez voltaképpen pedagógiai hozzáállás is: nem didaktikus, de tekintettel van a befogadóra. Ennek szellemében a magyar kultúra talán még létező anyanyelvi klubjába szabad a belépés.

A tanszéken – amellett, hogy megrajzoljak néhány hiányzó pályáivet, és fényt derítsek minél több filológiai rejtélyre – az irodalomtörténet újabb eredményeinek közvetítése is feladatomból volt. Ez esszéisztikus megközelítést, színes stílust igénylő feladat, de nem nélkülözheti a szakszerűséget. Ami viszont mindig is zavart, az a gyors ütemben érkező elméletek fogadtatása. Az új tanok szinte kötelező divattá válnak, alkalmazásuk, felhasználásuk mintegy a tudományosság kritériuma lesz. Bár a szinte egyszerre érkező szemléleti irányok (dekonstrukció, posztkolonialitás, medialitás stb.) hamar követőkre találnak, ám hamarosan le is csengenek, mert jönnek a még újabb teóriák (feminista, kognitív, evolúciós irodalomelmélet, ökokritika). Nagy kár, hogy az igazán komoly elméleti szakemberek nemigen építettek ki mértékadó hazai iskolát, amely hozzátehetne valamit a tudományhoz. Különösen sajnálom a mítoszkritika és a pszichoanalitikus szemlélet megrekedését, elhalványulását, ezek ugyanis még engem mint esszéistát is érdekeltek, írtam is néhány elemzést-tanulmányt ezek hatása alatt.

Azt hiszem, jellegzetesen magyar, esetleg közép-európai helyzet, hogy torlódva érkeznek az újdonságok, az itthoni műhelyek nem győznek reflektálni mindenre. Nekünk ráadásul az idegen nyelvből átvett fogalomkészletet is bele kell törniünk az anyanyelvünkbe. Eszmetörténeti nézőpontból Bessenyei Györggyel foglalkozva tapasztaltam hasonló, nyilván a magyar nyelv akkori, kezdetleges, bumfordibb változatával. Bessenyei még komótosan átdarálta önmagán és az anyanyelvén azt, amit a felvilágosodásról megtanult.

És aztán amit a tehetség átütő ereje hozzáadott, amiből olyan nagy vers született, mint *A Tiszának reggeli gyönyörűsége*.

Neked melyik nagyobb korszak a legkedvesebb, Zoli?

A kiegyezéstől az első világháborúig, kivált a századforduló környéke, és tudod, miért? Akkor az emberek még egymással töltötték az idejüket: az igazi élmény az ember életében a másik ember volt.

Arra is utalsz, hogy abban a korban az irodalom közöség- és közönségteremtő erő volt?

Feltétlenül. A huszadik század első-második évtizede, a tízes évek, amikor az induló Nyugat szerzői felnőttek, valóban legendás időszak. Nagy pályakezdetek, ígéretes fiatalok, és némelyikük csaknem éhen hal ugyan (Szini Gyula, Somlyó Zoltán vagy Tersánszky), mégis megtartja őket a korszak folyóirat- és irodalmi kultúrája. Ígéretes idők voltak, és ebben az értelemben felfelé tartó ez a korszak: mindenkiben, aki irodalmi pályára lépett, volt valami különleges – az egyéniség kultusza tombolt ekkor –, és ott volt a szintén különleges közeg, a kávéházi életforma, amelyben egymás írásai inspirációt, új és új, és minél jobb alkotásra készítő húzóerőt jelentettek.

Elegendő lenne a kortársi közeg összetartó melege mindehhez?

Osvátnak ebben is nagy szerepe volt, pusztán létezésével értelmet adott az írással kísérletezőknek, a szerkesztő személye – ahogyan Móricz mondta – összetartotta őket. Legjelentősebb tulajdonsága, képessége kétségtelenül a tehetségek felfedezése volt. Móricz fejtette meg a folyóirat titkát, amikor úgy emlékezett, hogy „Jó garázs volt az a régi Nyugat: csak jó kocsikat vettek fel, s azok futhattak, amerre akartak”. Igen, csakhogy előbb fel kellett ismerni a „jó kocsit”, vagyis a tehetséget a jelentkező húszévesben.

Mondd, neked is volt még részed olyasmiben, hogy valamiféle fészek- vagy garázsmeleget nyújtson a közeledben irodalmi kör vagy csoport?

Nekem már nem nagyon, bár a nyolcvanas években a Stílusgyakorlatok óráim idején éreztem ilyesmit. Aztán a kilencvenes évektől minden más fontosabb lett az országban, mint az irodalom. De anélkül, hogy bármiféle jelentőséget tulajdonítanék magamnak, büszkén mondhatom, amikor az élet úgy hozta, és módomban állt, megpróbáltam. Tizenöt évig, amíg a Gellérthegy utcában laktam, egymásnak adták a kilincset a fiatal írók. Többen is emlegették nekem a valóban megtörtént esetet. Két bölcsész-hallgató találkozik a Krisztina téren: – Fráternél voltál, mi? Én most megyek!

Ez tényleg olyan, mint a Nyugat korában! De mi volt, ami a belépésre feljogosított valakit? Ki kapott meghívást ebbe a nem meghirdetett társaságba?

Egyszerű. Van-e kézirat, és milyen a vers, a novella? – ez döntött el mindent. Feltűnő szemináriumi szereplés vagy sikeres vizsga után rendszerint rákérdeztem: „Ugye, maga ír verseket is?” Akiben láttam tehetséget, azt biztattam, persze volt olyan is, akit inkább megpróbáltam lebeszélni.

Akkor már elindult az Apokrif, ez a meglepően életerős egyetemi lap az ELTE bölcsészkarán?

A tehetségek felfedezésének gyakorlatát – kisebb-nagyobb megszakításokkal – rendszeresen folytattam. Így aztán amikor Nyerges Gábor Ádám 2007-ben a félév végén közölte, hogy folyóiratot kíván alapítani, örömmel ajánlottam fel a segítségemet. Noha 2023-tól egészségem romlása miatt végleg kijelentkeztem a szerkesztőségből, az Apokrif ma is megvan, immár több mint másfél évtizede, és remélhetőleg még jó ideig meg is marad.

A verseken kívül más műfajokra mennyire tudtál figyelni a fiatalok körében?

Mindig voltak, akik novellákkal kezdték. Ez nehezebb dolog, az epika hosszútávú futás, sokszor még az első kötetből sem lehet megállapítani, merre visz a szerző útja. A jó szöveg, és nem a műfaj a lényeg. Fölfedezni a tehetséget persze versben könnyebb, de őszintén szólva (ha figyelmen kívül hagyjuk Kemény István életművét) olyan erős tehetséggel még nem találkoztam, aki annyira felfordította volna a versbeszédet, mint Ady vagy Tandori, de hát jó, ha százévente akad ilyen felforgató.

Az említett poéták korszakhatárok. Most annyira gyorsan megy, szinte pörög minden. Amikor kreatív írást tanítottál, milyen tapasztalataid voltak?

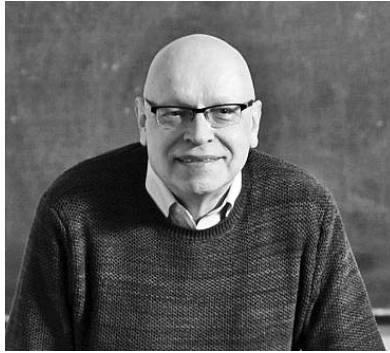
Nekem csak bölcsészkarri ismereteim vannak, az pedig válogatott közeg. Jelentkeznek, mondjuk, 12-15-en, abból a zöme lényegében ígéretes, bármi lehet belőlük. Megeshet, hogy valaki hasznosít valamit, inspirációt kap, de hogy tehetséges-e vagy sem, az adottság. Anélkül nem megy. Jól író, jó íráskészségű ember és tehetséges író között nagy különbség van. Technikai fogásokat, verstant, rímelést, prózaszerkesztést, elbeszélő módokat lehet tanítani, de látomást, perspektívát, fantáziát, ihletet nem, én legalábbis nem hiszek ebben.

Ha tanítanál, hogyan tanítanád a magyart? Hogyan „etetnéd be” a kamaszokat az irodalommal?

Ahogyan mi tanultunk, nagyjából Radnóti-val zárva, az már a hetvenes években sem volt elég. Vannak javaslatok arra nézve, hogy kezdjük a kortárs irodalommal a középiskolát. De mire tanítsuk őket, ha előtte, nyolcadikban, nem kaptak semmiféle alapot? Kétséges, hogy a mai 14-15 éves kamaszhoz a mai harmincas-negyvenes szerzők közel állhatnak. Attól, hogy egymás mellett élünk, lehet közöttünk akár évszázadnyi távolság. Ha lehetne, minden középiskola-típusban adnék egyetlen alapozó évet azzal a szándékkal, hogy a diák el tudjon igazodni az irodalom alapfogalmaiban, és legalább nagyjából a kortörténeti, stílustörténeti viszonyokban és a társművészetek összefüggéseiben. Ha ez megvan, utána már jöhetnek a szövegek a legkülönbözőbb korokból és napjainkból is, akár motívumok, beszédmodok alapján, akár témakörök szerint. Elemzés közben a tanár ráirányíthatná a figyelmet a nyelvi-stiláris eszközökre, a versbeli beszélő vagy epikában a narrátor szerepére, kialakítva az értelmezések metódusát, és ezzel megszülethetne az élmény, ami az én elgondolásom szerint lényege a magyarázatnak.

Kérdés, hogy van-e közös nyelve a tanárnak és a diáknak az értelmezéshez? Nemcsak a szakkifejezésekre gondolok, hanem főleg arra, hogy milyen a mai kortárs irodalom nyelve? Nem értheti ezt félre a mai diák vagy a szülő?

Kreatív íráson nem egy példa akadt arra, hogy a hallgatók öncélúan kitépték magukat a nyelvi normából, akár a szabadosságig, vagyis sorra írták a kreatív káromkodásokkal, a kötőszóként használt, érzelem nélküli szitokszavakkal teletűzdelt szövegeket. Azután megbeszéltük, hogy mindez ettől még nem lesz művészet. – A mai irodalmi nyelv? Mind versben, mind prózában egyre köznapibb és egyszerűnek tűnő, a mélyrétegben mégis bonyolult hálózatok szövevénye feszül. De annyira szétaprózódott most már a nyelvhasználat, hogy gyakran egy művön belül is több nyelv, többféle beszédmod van. Az irodalomban a magyar helyesírás szabályait is át lehet lépni.



Itt kell visszatérnem közös lapunkhoz. Ebben a megváltozott irodalmi környezetben és a többféle szempontból bonyolult tantárgyi helyzetben miért vállaltad el a Magyarórárt 2021-ben? Sokat tudtál a szerkesztői szerepről.

Azt a tudást Osváttól lestem el, a gyakorlati részhez viszont – a valahai Egyetemi Lapok alkotói oldalának szerkesztésén, a Magyar Műhely szerkesztőbizottsági tagságán túl – az Apokrif adott bővebb tapasztalatokat. Ezzel együtt állítom, ezt a tevékenységet nem lehet úgy megtanulni, mint az autóvezetést, ahol a forgalomban nagyon sok minden rutinná válik. A szerkesztői munkát minden szám tervezésekor előlről kell kezdeni. Régóta szerettem volna lapot csinálni, különösen a magyar nyelv és irodalom barátainak, tanárainak, s a Magyarórával nyílt meg az a lehetőség, hogy közelebb kerüljek azokhoz, akik az irodalom szeretetét beleplántálják a fiatalokba.

Nagyon új helyzet állt elő kedvenc korszakod óta, jól látható a felgyorsulás a generációváltásokban, egészen új közvetítő csatornákon terjed az információ, és nemcsak a hordozók, a tartalmak is jócskán megváltoztak. Azonnal tudtad, mit szeretnél a lappal?

Semmi szükség nem volt arra, hogy felfogassam a folyóiratot. Legfőbb célunk továbbra is az, hogy segítséget nyújtsunk a magyartanároknak. Ehhez keressük minden alkalommal a legjobb szerzőket.

Az ismeretterjesztő szándék minőségével társul. Megváltozott, javult a külső megjelenésünk is, és eléggé jó a kínálatunk az évi négy tematikus számmal, nem?

Úgy tudom, már tudományos publikációnak is elfogadható, ami a Magyarórában megjelenik.

Bár több szinten is megközelítjük a témáinkat, de időnként rá kell jönnünk, hogy a legokosabb szerzőink nem minden esetben tudnak közérthetően írni, ugyanakkor a gyakorló tanárt sokszor nehéz írásra bírni.

Rájuk igen nagy teher nehezedik mostanában, kevésbé tudnak tollat – vagyis tabulátort – ragadni. De kétségtelenül sok múlik rajtuk, annak ellenére, hogy vannak, akik alábecsülik a magyartanár szerepét. Pedig az alkotások életben tartása rajtuk múlik. Csak egy anekdota: Szabó Dezső és Ady – főleg Kaffka Margit révén – időnként találkoztak az 1910-es években. Egyik alkalommal Ady froclizni kezdte Szabó Dezsőt: – Mit beszélsz, te csak egy kis tanárka vagy! – Szabó Dezső azonban visszavágott: – Nézd, Bandi, hogy te nagy költő vagy, az rendben van, de ez nem jogosít fel arra, hogy engem ócsároljál. Ne felejtse el, a te verseid addig fognak élni, amíg én tanítom őket.

Ady nagyon elhallgatott, majd hazafelé még meghívta a „tanárkát” pezsgőzni. Több üveg elfogyott, és Ady ezt követően igencsak méltányolta Szabó Dezső személyét.

Nekem ez, a katedra ereje sokszor eszembe jutott. Aki nem frissít, nem olvas újra, vagy nem olvas újat, annak ha-

marabb elkopik a saját érdeklődése, elfásul, és bezáródik a személyisége. Ugyanakkor az irodalom és a magyartanítás még mindig találhat megoldásokat, például jó játékokra adhat alkalmat. Képzeld ide egy kis időn kívüli irodalmi asztaltársaságot, kit hívnál meg ide, kikkel beszélgetnél egy jót?

Hát, akikkel szoktam! Osvátot, Adyt, Babitsot, Krúdyt, Kosztolányit, Karinthyt hívnám meg. Üldögélnénk együtt. A mai dolgokkal nem hangolnám le őket.

Mi a Magyarórával életben tartjuk saját kis virtuális irodalmi kávéházunkat, törekszünk a lap szerzőiből összehozott szellemi asztaltársaságunkat mind szélesebben ki- és megnyitni az érdeklődő kollégák előtt, a magyartanítás javára. 2024 elejétől a digitalizált eléréssel ez még szélesebb körű lesz. A könyvek, az irodalom sorsa úgysis a diákok, a következő generációk kezébe kerül, és ott dől el majd legvégül.

Igyekszünk, talán észrevehető.

Szép magyar vers

Hogyan írnak a búcsúzásról, a szakításról, az egyedül maradottság állapotáról a költők? A magyar irodalom egyik legszebb és legkíméletlenebb búcsúverse Ady nagy költeménye, az *Elbocsátó, szép üzenet*, amelynek beszélője végleg eltépi az összetartozás egyébként is elnyűtt szálait. József Attila a *Mióta elmentél* szakaszaiban az elhagyott szív nézőpontjából alkot szomorú sorokat. Bödecs László egyszerűnek tűnő, rövidke szabadverse, a *Kifosztott éden* hasonló lelki állásból született. Egyéb összekötő kapocs – a szomorkás hangvételen kívül – nemigen található a két szöveg között, de az elemzés célja nem is a két alkotás összevetése.

Szigorúan véve a szabadvers voltaképpen nem vers, és talán pontosabb meghatározással azt mondhatnánk, hogy a *Kifosztott éden* költői képekkel végigvitt, egységes stílussal rendelkező költemény, amely költői tömörségű sorokat, sűrítéssel létrehozott képeket, gondolatokat tartalmaz. Bármennyire illetéktelennek tűnhet a versszerűség ismerveihez viszonyítva, mégse dobjuk el a szabadvers fogalmát. Mert akárhogyan nevezük is az éppen boncolgatásra választott művet, ugyanarról a szövegről van szó. Szabadvers, de nem minden kötöttség nélkül. Igaz, rímekeket nem tartalmaz, ritmusa kissé szeszélyes, helyenként azonban mutat némi szabályosságot. Időmértékes értelmezése két anapestussal („összeszerel”-hető és „villa kanál”), valamint egy-két trocheussal, jambussal dicsekedhet ugyan, de időmértékes következetesség nem figyelhető meg. Valamelyest jobban járunk az ütemhangsúlyos megközelítéssel. Az öttől tíz szótagig terjedő sorokban az öt szótagos sorok ismétlődnek az első, a hatodik és a hetedik sorban. A sorvégek két szótagos szavait (székek, tárgyak, kanál, morzsák, évek, nekünk) minden mesterkedés nélkül felfoghatjuk önálló ütemekként. Persze, ezt

Bödecs László

KIFOSZTOTT ÉDEN

*Ágy, asztal, székek,
összeszerelhető tárgyak,
felöltött ígéret, kés, villa, kanál,
megtört kenyér, morzsák,
szécsavározott ígék, évek,
egy lakás nekünk,
most üresen áll.*

(Életünk, 2023. márciusi szám)

sem maradéktalan érvénnyel, mert el kell tekintenünk az utolsó sor gyors lezárásától. A „most üresen || áll” tagolásban az „áll” egy szótagja önmagában alkot új ütemet, erős összefüggésben a sor nyitott, ideiglenes jelentésével. A gondolati-érzelmi ívnek megfelelően a „befejezetlen” ütem nyomatékosítja a hiányt.

Figyelembe véve a kultúrtörténeti és stílári elemeket, a *Kifosztott éden* többrétű értelmet nyer. Az éden címé emelése, a könyvek könyvében található kertmotívum parafrázálása, illetve profán környezetének kialakítása könnyen magával vonhatja az értékvesztő deheroizálás mozzanatát, ami az első pillanatban mintha igaz is lenne. A bibliai paradicsomkert itt lakássá és annak berendezési tárgyaivá válik, ágy-asztal-székké. A bűnre csábító kígyóból és Éva kíváncsiságából szűrös, bár praktikus eszközök lesznek: kés, villa, kanál. A tárgyak természetesen hozzátartoznak a lakás édenkerti jellegéhez, a kényelmet, az otthonosságot szolgálják. Mégsem a nagyot kicsinyítő, a kicsit felnagyító travesztia fejt ki hatását, s nem a magasztos dolgok sárba rángatása folyik, hiszen komoly, csak éppen a mai körülmények közé plántált komoly érzésre ismerhetünk. Az első baljós jel a szintén biblikus motívumként létező kenyér, sőt „megtört kenyér” (és morzsák) képében már előrevetíti a néma tragédiát, az elhagyottság helyzetét. Előkészíti ezt a „megtört” szó kétértelműsége, amely egyik változatában az étkezés mozzanatát idézi (kiegészítőként a kenyeret törjük, és nem harapjuk), másrészt a megtörttség a test megtörésére, megtöretésére is utal. A beszélő érzésében a kiüresedett lakás napi tapasztalata párhuzamban áll a bibliai ember szenvedéseivel.

Elromlott az éden, valaki, valakik kifosztották. Az egész kenyér morzsákra szóródott szét, az illedelmes étkezés

„felnöttsége” szertefoszlott. A szomorúságot legjobban a szenvtelen, közömbös hang jelzi. A hétsoros vers első sora folyamatos felsorolás, amely állóképszerű leírást eredményez. A felsorolás a Bibliában igen gyakran előforduló alakzat. Tárgyilagossága minősítő jelzők nélkül, vagyis az érzelmi viszonyulás mellőzésével jön létre. A rövid felsorolás azonban kiemelés is, fontos elemek kiválasztása a feltároló látványból, ahogyan itt a beszélő a legszükségesebb bútorokat és az evőeszközöket nevezi meg a lakás teréből. Kegyetlen enteriőr ez. Az enumeráció ugyanis nem csupán tárgyakat tartalmaz, hanem három elvont főnevet is. Az „ígéret”, az „igék, évek” személyes vonatkozásokkal telítik az élet történéseit. A huszonkét szóból álló költemény egyetlen igéje az „áll”, amely utolsó szóként, statikus önmagában zárja az egyetlen versmondatot, mint kimerevített kép a videó végén. Különösen mélyíti a hangulati feszültséget, hogy a lefestett állapotyszerűség ellentétet is rejt. Két melléknévi igenév egymásnak feszülése hatja át a kurtá szöveget: a folyamatos „összeszerelhető” és a befejezett „szétcsavarozott”. Az „össze” és a „szét” ellentétes iránya az egykori pár sorsának alakulását, a szétválást is példázza. Az egyedül maradt beszélő nehezített pályán mozog, hiszen a szakítással nem csak a szalonképes étkezési szokások semmisültek meg. A „felnőtt ígéret” elvesztésével a felnőtté válás esélye, a felnövekedés beteljesedése is elakadt, a folytatáshoz új társat kell szerezni. A lírai én azonban még mindig „nekünk”-ként gondol kettejükre, hogy az utolsó sor annál fájdalmasabban szögezze le, a nekik rendelt lakás, a hajdani közös fészek „most üresen áll”. A „most” jelen idejűsége nyitva hagyja ugyan a vizsgálatérési lehetőségét, ezért nem lesz a vers kilátástalanul

reményvesztett, másik olvasatában viszont a „most” sorkezdő hangsúlyozásával még nagyobb az áthidalhatatlan szakadék a „felnőtt ígéret” és a „szétcsavarozott ígék” ideje, tegnap és ma, volt és van között.

Érdemes újra szemügyre venni a szokatlan címet. A *Kifosztott éden* létrejötte nem isteni büntetés. Amikor a csalódottak véget vetettek kapcsolatuknak, lemondtak édenük további gyönyörűségeiről is. A nyári kert békéjét, a boldogságot ígérő lakást ők maguk fosztották ki, amikor eldobták álmaikat, jövőbeli közös életüket. A vers azonban nem a megfosztottságot, hanem a kifosztott éden tényét állítja középpontba. A hideg ágy, az árva asztal, a sértődötten várakozó szék, az érintetlen evőeszközök képi világa az otthonosság hiányát érzékelteti. Egykor mind tanúi voltak a közösen elköltött reggeli, ebéd, vacsora meghitt légkörének, ma már vádló emlékek csupán. A költemény az élettelen lakás nézőpontjából szemléli a szétváltak történetét, ezért indokolt cím a *Kifosztott éden*. A lakás várta, remélte, hogy feladatához híven legjobb tudása szerint szolgálja lakóit, hiszen létének értelme ez. Bibliai síkon a paradicsomkert maradt egyedül (ha a benne sétáló Urat nem számítjuk), a költemény jelenében pedig az éden lehetőségével kecsegtető lakás fosztott meg lakóitól, amikor a hajdani egymásért lángolókat véget vetettek kapcsolatuknak. A pár szomorújátékának ecsetelése helyett, amikor vagy az elhagyó, vagy az elhagyott fél sérelmeire figyelünk, a beszélő ezúttal az üresen álló lakás sorsa felől szemléli a helyzetet, objektív mércét választva az eddigi magány-versekhez képest.

Fráter Zoltán
irodalomtörténész

Mondhatta volna szebben?

A köznyelv képlékeny matéria, ezt el kell fogadnunk, de megítélésem szerint van egyfajta határ. Az utóbbi időben aggodalommal figyelem, hogy az írott és elektronikus médiában, parlamenti felszólalásokban, hivatalos szóvivői nyilatkozatokban mind szélesebb körben kapnak helyet olyan szavak, kifejezések, amelyeket – lévén hogy ezek a *tolvajnyelv*, a *jassznyelv*, másként a *zsargon* kifejezés-tárába tartoztak – még nem is olyan régen csaknem kizárólag az alvilág képviselői használtak. Hogy mennyire elfogadható, helyénvaló ez a tendencia, arról döntsön az olvasó.

Ma már nincs *börtönőr*, *fegyőr*, csak *smaszszer*. Aki *lebukik* (jó, ismerjük el, hogy József Attila verse óta ez elfogadható), az nem *rács mögé kerül*, azt *nem börtönzik be*, hanem *sittre vágják*. Senkit sem *csapnak be*, *szednek rá*, *vezetnek félre*, csak *átverik*, *átvágják*, eset-



leg *keresztülvágják*. Mármost azt, aki *bedől* valakinek. Az emberek nem *elrontanak*, hanem *elcsesznek* valamit. Nem *járunk pórul*, hanem *ráfázunk*. Aki bűncselekményt követ el, azt *felnyomják*. A világért sem *bocsátanának el* valakit, vagy *mondanának fel* neki, hanem okvetlenül, minden esetben *kirúgják*. Még abban az esetben is, ha az illető nem hibázott, nem követett el semmi rosszat, csak *mondjuk*, *létszámfelettivé* vált. *Rendetlenség* sincs már többé, csak *kupleráj*.

„Senkivel sem akarunk *kiszúrni*” – ezt egy miniszteri nyilatkozatban hallottam. Óhatatlanul Rostand nevezetes Orrmonológja (Cyrano de Bergerac) jutott eszembe: „Mondhatta volna szebben, kis lovag...”

Kulcsár István
újságíró

Hogyan lett a számiknak (majdnem) magyar helyesírásuk?

Az Édes Anyanyelvünk előző számában már szó esett a jezsuita Sajnovics Jánosról, aki két és fél évszázaddal ez előtt egy csillagászati expedíció alkalmával a messzi Északon járva tudományosan igazolta a számi (akkori nevén lapp) és a magyar nyelv rokonságát a Demonstratio című híres művében. Erre az expedícióra Sajnovicsot egy másik magyar jezsuita, Hell Miksa hívta el, aki akkoriban Mária Terézia udvari csillagásza volt, és nemzetközi tekintélynek örvendett. Így amikor 1769-ben a Vénusz bolygó átvonulását várták a Nap előtt, a dán–norvég király, VII. Keresztély őt kérte fel a csillagászati jelenség megfigyelésére az Északi-sark közelében fekvő Vardö szigetén. Akkoriban az északi vidék még kevésbé volt ismert, így Hellék ki akarták használni a lehetőséget, és a csillagászati munka mellett sok másit is terveztek: le akarták írni a vidék közeteit, állat- és növényvilágát, helyszíni mérésekkel pontosítani a térképeket, megfejteni a sarki fény rejtélyét stb. Természetesen beletartozott a sorba a vidéken élő népek szokásainak, öltözetének, életmódjának, nyelvének tanulmányozása is. (Ebben az írásban a ma elfogadott *számi* megnevezés helyett a történelmi hűség miatt az akkor használatos *lapp* szót fogom használni.)

A sokféle mellékterv közül útközben emelkedett ki a nyelvészeti kutatás terve, amikor először meghallották a lappok beszédét. Adjuk át a szót Sajnovicsnak, aki így írt a kezdetekről a Demonstratio-ban:

„Valójában ezt a kutatást a következő eset indította el. Midőn Mauersundban, egy finmarchiai határmenti kikötővárosban vesztegeltünk a kedvezőtlen szél miatt, felferestük a helyi kereskedőt. Épp ott volt a tiszteletre méltó Daass úr is, annak a népnek a misszionáriusa, amely a közeli tenger partján halászatból él, karéliainak nevezi magát, és úgy tartja, hogy Karéliából érkezett egykor oda. Eközben véletlenül betért épp a kereskedésbe egy karéliai is, és tisztelendő Hell atya kérésére a misszionárius elimádkoztatta vele a Miatyánkot. S íme, néhány szót tökéletesen megértettünk, és a többit is úgy ejtette, ahogy csak egy magyar embertől várható. Ez a dolog megerősítette tisztelendő HELL atya sejtését és feltevését ..., hogy a finn, a lapp és a magyar nép rokon egymással, és ettől kezdve szüntelenül hevesen biztatott, sarkallt, kért és sürgetett, hogy derítsem ki a magyar és a lapp nyelv közelebbi egyezését, mivel ő maga fontosabb teendőkkel volt elfoglalva” (1771/1994. 35).

Sajnovicsnak azonban nehéz dolga volt. Ő maga sosem foglalkozott nyelvészettel, nem ismerte a lapp nyelvet, minden felszerelése egy ajándékba kapott dán nyelvű lapp grammatika (dánul sem tudott) és egy dán–lapp Nomenclator, azaz szójegyzék volt, amit egy dán–latin szótárral kiegészítve tudott csak használni. A gramma-

tika (1748) és a szójegyzék (1756) szerzője a dán Knud Leem volt, a lapp nyelv nagy tekintélyű idős professzora, a Trondheimban működő iskola, a Seminarium Laponicum vezetője, ahol a lappok közé kerülő lelkészeket képezték. Leem dán anyanyelvű volt, így a dán–norvég helyesírásra alapozva alkotta meg a lapp szövegek lejegyzésére szolgáló írásmódot, a dán hangkészletben nem szereplő hangokat, diftongusokat betűkapcsolattal érzékeltetve, ami eléggé bonyolult rendszert eredményezett, és Sajnovicsnak a lapp kiejtéshez nem adott támpontot.

Sajnovics tehát más utat keresett. Amikor megérkeztek a csillagászati munka helyszínére, a modern nyelvészeti terepmunkához hasonlóan adatközlőket keresett, akiktől anyagot gyűjtött, és a kiejtett szavakat hallás után, magyar helyesírással rögzítette. Hallgassuk ismét őt magát:

„A házunkba hívatott lappoktól tolmács útján különféle dolgok neveit kérdezgettem. Rögtön feltűnt, hogy azon kívül, hogy minden szó kiejtése teljesen magyar volt, a legtöbbnek maga a jelentése is megegyezett a magyarral, sőt magyar szó volt. Magyar helyesírással mindent gondosan papírra vetettem. Mivel ezt sűrűn ismételttem, s mivel különböző dialektust beszélő lappok jártak a szigetre, a legkülönbözőbb szavakból bő jegyzéket készíthettem, ami a maga idejében jó hasznomra szolgált” (1771/1994. 36).

A sikeres csillagászati megfigyelés után Hell és Sajnovics Koppenhágába, a királyi udvarba érkeztek, ahol rendezték az anyagaikat. Sajnovics itt kidolgozott egy átírási táblázatot, amivel Leem bonyolult lapp hangjelölését a magyar helyesírás betűivel helyettesítette. Ezzel átírva a lapp szavak már jobban hasonlítottak a magyarra. A dán királyi tudós társaságban 1769/1770 telén három részletben előadást tartott a magyar és a lapp nyelv egybevetéséről (jobb híján ezt a matematikából kölcsönzött és később sok félreértésre okot adó *idem* 'azonosság' szóval jelölte). Itt javaslatot tett a Leem-féle helyesírás felváltására a magyar helyesírással.

Sajnovics érvei a következők voltak: ha a két nyelv egybevető, akkor a hangkészletük is pontosan megegyezik – mai szemmel persze ez téves, a lapp hangkészlet távol áll a magyartól. Másik érve szerint a magyaroknak Szent István király óta a hangzást követő, egyszerű, kiforrott és egységes helyesírásuk van, amit a Pápai Páriz-féle latin–magyar szótár előszavában foglaltak össze először. Ez részben igaz volt, hiszen a latin betűs magyar írásbeliség Szent István idejére megy vissza, ám az egységesség és kiforrottság azért túlzás volt. Ne feledjük, az első akadémiai helyesírási munka csak évtizedekkel később látott napvilágot. A hangzás követése sem volt egyértelmű. A Demonstratio idején két főbb magyar helyesírási rendszer létezett, amelyek felekezetekhez kötődtek. A fonetikus katolikus, ahol

a szóelemek határán létrejövő mássalhangzó-változásokat nem jelölték: pl. *bottya, láttya*, és a szóelemző protestáns, amit ma is követünk, és ahol a szóelemeket eredeti formájukban őrizzük meg: pl. *botja, látja*. Az emlegetett Pápai Páriz-szótár elejére csatolt helyesírási összefoglaló, Tsétsi János munkája, ami először az 1708-as kiadásban jelent meg, épp ezt a szóelemző változatot írta elő. Maga Sajnovics egyébként nem követte ezt, a fonetikus katolikust használta saját szövegeiben, így a Demonstratióban közölt maga költötte versben is, ahol a lapp címer kapcsán a nép vitézségéről írt:

„Melly vitéz szív lakott hajdon Eleinkben?
Mutattya fegyveres KAR-JEL Tzimerekben.
Mint Márs nép - rettentő kardját forogtattya,
Úgy KARJEL hatalmas nyilát villogtattya.”



A lapp címer Sajnovics János Demonstratiójában

A dán tudósoknak azonban nagyon tetszett a javaslat, és Thott gróf, aki a dán udvarban Hell és Sajnovics pártfogója volt, elrendelte a lapp könyvekben a magyar helyesírás alkalmazását. A Demonstratio így ír erről:

„Most már világos, hogy a magyar helyesírás alkalmas a lappok hangjainak lejegyzésére, sőt, a lapp szavakat is le lehet írni magyar helyesírással. ...[Hell atya] azt remélte, hogyha THOTT gróf úr őexcellenciájának bizonyítjuk e két nyelv egyezését és a norvég helyesírás elégtelenségét és egyben a magyar helyesírás mód sokkal észszerűbb és a lapp nyelv természetének tökéletesen megfelelő voltát, akkor ő királyi minisztersége kezdeményezni fogja, hogy a finmarchiai lappok ezentúl a magyar írásmódot tanulják meg misszionáriusaitól, és ezt vezessék be a gyakorlatba, hogy ezáltal a magyarok a lapp könyveket, a lappok a magyar könyveket úgy tudják használni, mint sajátjukat, nyelvüket pedig kölcsönösen megőrizhessék, gyarapíthatják, tökéletesíthessék és ékesíthessék. Nem is csalatkozott

ebben a reményében tisztelendő HELL atya: épphogy felolvastam ugyanis e sorokat a Királyi Tudós Társaságban, Thott gróf úr őexcellenciája, a Királyi Társaság elnöke, azaz a páratlan jóindulattal, amellyel a lapp nép iránt viselkedik, elhatározta, a lapp könyvekbe a Leem-féle helyesírás helyett, amely ingatag, erőtlen és mint afféle gyerekcipőben járó dolog, bizonytalanokodó, vezessék be a szilárd, erős és több évszázad alatt ragyogóan kiművelt magyar helyesírást” (1771/1994. 41).

A terv megvalósításához Koppenhágába hívták Anders Porsanger lelkészt, Leem segédjét, aki lapp nemzetiségű és anyanyelvű volt, népének első embere, aki diplomával rendelkezett. A terv szerint Sajnovics megtanítja a magyar helyesírásra, Porsanger pedig ezt alkalmazza majd a lelkészek képzésében, és eszerint dolgozza át Leem lapp grammatikáját és a készülőben levő nagy szótárát. Ekkor kezdődött el ugyanis Leem hatalmas lapp-dán-latin szótárának, a Lexicon Lapponicum Bipartitumnak a nyomtatása.

A munka a következőképp folyt: Porsanger felolvasta a Leem-szótár dán helyesírású lapp szavait, ezt Sajnovics hallás után magyar helyesírással jegyezte le, és a rokonnak vélt magyar szavakat is odaírta az adott lapp szóhoz. 1770. május 15-én már elkészültek a szótár addig kinyomtatott íveinek dolgozásával, és a kéziratot át is adták Thott grófnak. Porsangernek még ezt megelőzően felettesei utasítására véleményeznie kellett a javasolt magyar helyesírást (Kelemen 2019, 2021). Porsanger anyanyelvi beszélőként jól látta, hogy Leem helyesírása alkalmatlan, és Sajnovicsét jobbnak tartotta, ahogy feletteseinek írta: „...amennyiben elkerülhetetlen ortográfiánk megváltoztatása, úgy a magyar nyelvet, növéret követve kell feldíszíteni, mintsem mást, mellyel semmi hasonlóságot nem mutat” (idézi Kelemen 2019). Valójában ő maga egy harmadik jelölésmódot is kidolgozott, ami valószínűleg a legjobb lett volna, de alárendeltként nem vezethette elő.

A tervekből azonban nem lett semmi. Mint oly sokszor, most is a tudományon kívüli, hatalmi, politikai tényezők döntöttek. Ami Sajnovicsékat illeti, visszatérve Bécsbe, illetve Nagyszombatba, meglazultak a dán kapcsolataik. A jezsuita rendet nem sokkal később feloszlatták, így Hell kutatási lehetőségei, tudós hálózata jelentősen beszűkült. Sajnovics pedig maga sem kívánt tovább nyelvészettel foglalkozni, a nyelvhasználatot alkalmi vállalkozásnak tartotta, és csillagásként remélt karriert. Magyarország főcsillagásza szeretett volna lenni, de ez a kívánsága nem teljesült, és elszegényedve halt meg.

A másik oldalról a dán királyi udvart hatalmi viszályok dúlták fel, amelyek során Thott gróft elbocsátották, majd az udvart 1772-ben egy összeesküvés leleplezése rázta meg, így a lapp helyesírás ügye igencsak mellékessé vált.

A legrosszabbul Porsanger járt, aki pedig a legjobb javaslatot tette volna az ügyben. Az idős Leem rendkívül megsértődött, hogy a fiatal, neki beosztott és ráadásul lapp származású fiatal lelkész kritizálni mert a rendsze-



Sajnovics János-emlékkút Tordason
(kép: Wikipédia)

rét. Porsangert felsőbb utasításra eltávolították egyházi és tudományos pozícióiból, nem kapott később sem méltó állást, és fiatalon halt meg. A Leem-szótár kinyomtatása aztán hosszú évekig állt, és végül 10 évvel később jelent meg, az eredeti, Leem-féle helyesírással. Az előszóban Sajnovics javaslatáról ugyan megemlékeztek, Porsangert azonban teljesen kiírták a történetből.

Irodalom

Sajnovics János 1771/1994. Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos. Fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, szerkesztette Szij Enikő. ELTE, Budapest.

Leem, Knud 1756. *En Lappesk Nomenclator efter den Dialect: som bruges af Fjeld-Lapperne i Porsanger-Fjorden*. Winding, Trondheim. [Lapp szójegyzék a Porsanger-fjordri hegyi lappok dialektusa alapján.]

Leem, Knud 1768–1781. *Lexicon Lapponicum Bipartitum* [Lapp lexikon két kötetben]. Trondheim.

Kelemen Ivett 2019. Anders Porsanger jelentése Knud Leem (északi) számi helyesírásáról. *Folia Uralica Debreceniensia* 26, 123–136.

Kelemen Ivett 2021. Sajnovics János szerepe a számi helyesírás történetében. In: C. Vladár Zsuzsa – Terbe Erika szerk., 250 éves a Demonstratio. ELTE, Budapest, 56–66.

Vladár Zsuzsa

nyelvész, tanszékvezető egyetemi docens, ELTE

A löveg jelentéséről

Brutális tévedések című cikkében, amely a lap 2023. áprilisi számában jelent meg, Kulcsár István ezt írja a *löveg* jelentéséről: „Aki [...] a médiában katonai dolgokról ír, nézzen utána, ha nem tudja, hogy a *löveg* nem az, amit kilőnek (az a *lövedék*), hanem amiből kilövik, vagyis az *ágyú*, a *tarack*.” Ez a kijelentés jórészt helytálló. A dolog mégsem ennyire egyszerű, ezért vizsgálatra érdemes.

A *löveg* nyelvújítási szó. Először 1840-ből, a Századunk folyóiratból adatható: „A' most használatban lévő anyagi erő, a tüzipor' és *lövegek*' készítése, vagy csak az azokkal, kivált a *nehéz lövegekkel* élés is, mélyebb mathematicai és természettani jártasságot kíván.” Ehhez az adathoz az interneten elérhető Új magyar etimológiai szótár nyomán (uesz.nytud.hu) jutottam el, a szótárt pedig az Arcanum Digitális Tudománytár vezette el hozzám. A jelentés nem teljesen biztos, de a szövegkörnyezet (különösen a *nehéz lövegek* szerkezet) alapján leginkább 'lőfegyver, ágyúféle' lehet.

Mit találunk a *löveg* szóról a legfontosabb értelmező szótárakban?

Czuczor Gergely és Fogarasi János szótára (1865) így értelmezi: 'általán lővőszér'. Feltünteti a *nehéz lövegek* és *könnyű lövegek* szókapcsolatokat is, az előbbihez az *ágyúk* példát adva.

Csaknem száz évvel később A magyar nyelv értelmező szótára (ÉrtSz., 1961) két jelentést ad meg: 1. 'nagyobb lövedékek kilövésére alkalmas tüzérségi lőfegyver, ágyú, mozsár vagy tarack'; 2. 'lövedék'. A 2. jelentést azonban a helytelenítés csillagával jelöli meg.

A Magyar értelmező kéziszótár – mind a régebbi kiadásában (1972), mind a megújítottban (2003) – ezekből csak az 1. jelentést tartja meg, ilyen formában: 'ágyú, tarack, mozsár mint tüzérségi tüzefegyver'. A 2. jelentés elhagyásának pontos okát nem tudhatjuk: gondolhatunk akár a helytelenítésre, akár pedig arra, hogy ezt a jelentést a szerkesztők elavultnak ítélték.

A szótári szemléhez hozzáfűzöm, hogy A magyar nyelv nagyszótárának kiadása eddig az *e, é* kezdetű címszóanyagig jutott el, tehát az *l* kezdetűtől még messze jár.

A Nyelvművelő kézikönyv (NymKk., 1985) a *lövedék* – *löveg* szópárról így nyilatkozik: „E két szó jelentése különbözik egymástól, gyakran mégis összecserélik őket. A *lövedék* az a tárgy, **amit** kilőnek (puskagolyó, gránát, akna stb.), a *löveg* pedig az, **amiből** kilövik (ágyú, mozsár stb.).”

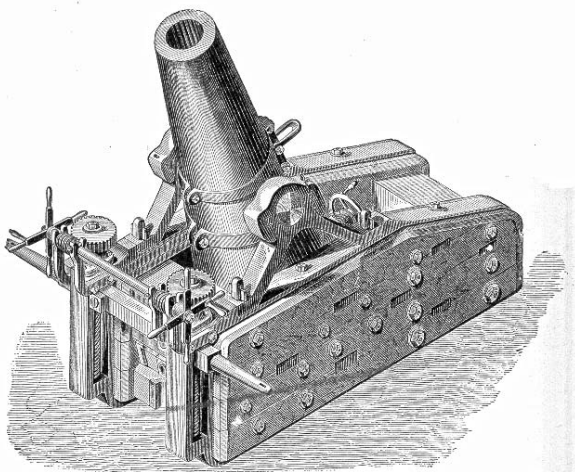
A Kulcsár István adta jellemzés lényegében ezzel egyezik meg. Ő nem szól arról, mikorinak véli a tévesnek minősített 'lövedék' jelentés megjelenését. A szakirodalom áttekintéséből viszont kitűnik, hogy nem napjainkhoz vagy a közelmúlthoz köthető botlással van dolgunk, hiszen különben az ÉrtSz. nem vette volna fel a 2. jelentést, a NymKk. pedig nem tartotta volna szükségesnek, hogy kiemelje a hibát.

Az ÉrtSz. alapján esetleg arra gondolhatnánk, hogy a helytelenített alkalmazás a 20. század közepe táján bukkanhatott fel. Valójában azonban a 'lövedék' jelentés már a 19. századból is bőven adatható. Akkori és későbbi meglétét az alábbiakban olyan példákkal szemléltetem, amelyek részint A magyar nyelv nagyszótárának készítéséhez

összeállított, elektronikus Magyar történeti szövegtárból valók, részint pedig olyan cédékről, amelyek szintén felhasználhatók a Nagyszótár írásához.

A példák bemutatását azzal kezdem, hogy Jókai műveiben a *löveg*-nek az 'ágyú'-féle és a 'lövedék' jelentése vegyesen jelentkezik, elég sok adattal. Az előbbi van többségben, de az utóbbi sem kivételes. Két-két példájukat idézem: „A nagy, láncsal elzárt kaput hármas nehéz vasrácsok védik, s hosszú ereszek alól *kerekes lövegek* villognak elő, mik előtt bombapiramidok vannak rakva” (1854: A janicsárok végnapjai); „Hanem még ahhoz is napok kellettek, míg e *nehéz, döntő lövegek* felállítatnak” (1869: A kőszívű ember fiai); – „De a győztesül ottmaradtaknak nem elég az, hogy az ellenpártot megszöktessék, jó kedvüknek még az a vágya is van, hogy amazokat ne engedjék a maguk módja szerint mulatni. Utánuk mennek, megtömve zsebeiket makkal, s amennyire a *makk* elhord, elkezdik amazokat hajigálni. [...] A *löveg* koppan, vállon, tarkón, hátón: nem tesz kárt, de bosszant” (1875: Enyim, tied, övé); „Háborúban puskagolyó ellen ugyan nem véd meg [ez a páncéling]; de pisztolygolyót, *revolver-löveget* visszautasít” (1895: De kár megvénülni!).

Mikszáth jóval kevesebbszer használja ezt a szót, mint Jókai, de nála is megvan mindkét jelentés. Egy-egy példájukat szerepeltetem. Az első átvitt értelemben tűnik fel egy országgyűlési tudósításban: „Herman Ottó *nehéz lövegekkel* szállt síkra az »alma mater« ellen” (1885: A t. házból). A másik pedig az írónak egyik leghíresebb regényéből való: „Kisvártatva Marit is odaszállították lovagjai, lecsatolta a korcsolyáját s elvegyült a csintalankodók közé. Szerette volna lerázni a két gavallért, de azok sehogyan sem akartak elmaradni s ha egy kicsit odább mentek is, csak azért tették, hogy megdobálják. Ámor ma letette tegzét s más szerszámhoz nyúlt. Innen-onnan is jött egy-egy *löveg*, mely neki szólt. Egyszer aztán, mikor azt hitte, hogy nem figyelik, ő is kihúzta kezét a nyakán lógó muffból s lehajolt, hogy *golyóbist* csináljon” (1906–1907: A Noszty fiú esete Tóth Marival).



A Pallas nagy lexikonának egyik képe (forrás: Arcanum)

Mivel főleg a helytelenített 'lövedék' jelentés alkalmazása szorul igazolásra, a továbbiakban csupán vele foglalkozom.

A 19. századból a Jókai-adatok mellett még egy szépirodalmi példát említek a kor ismert színműírójának, Csepreghy Ferencnek Verne ihlette drámájából: „[Barbikane]: Nos, derék vezető! készen vannak a minták? [Vezető]: Készen uram, úgy a *gömbölyű*, mint a *kúpos lövegre*. [Barbikane]: Helyesen, derék vezető. A *kúpos lövegnél* maradunk. [Maston]: Tehát nem tréfál az a francia? csakugyan kilöveti magát az ágyúból” (1878: Kolumbusz Kristóf).

És hadd mutassak be egy adatot a korabeli sajtónyelvből is: „A szakértők tetszését nagymértékben nyeré meg továbbá ezen ágyu töltési módjának rendkívüli egyszerűsége. Gépezete oly egyszerű, hogy egyetlenegy tűzér képes az ágyuval elbánni, azt tölteni s elsűtni s úgy van intézve, hogy akár *gömbölyű*, akár *hosszudad lövegeket* használhat” (1860: Vasárnapi Újság).

A 20. század neves írói közül idézhetem például Szomorú Dezsőnek egy haditudósítását, valamint Móricz Zsigmondnak és Déry Tibornak egy-egy háborús témájú novelláját: „A németek, mint azt kitűnő kollégám volt szíves elmondani, egy csütörtöki napon vonultak be Reimsbe. Pénteken korán reggel küldözgették első *lövegeiket* a városra, amikor a száz ezredek már igen vígan itt tartózkodtak” (1915: Szomorú Dezső harctéri levelei: Nyugat); „Mind idesiettek a hadnagyhoz [a katonák]. Ez tűnődött s a hegy csucsának magasságát méregette. Ugy érezte, hogy felette *repült el a löveg*” (1915: Móricz Zsigmond: A kárpáti vihar); „Ágyúlövés ezen az első délutánon csak kevés esett s inkább csak riasztásul; a legtöbb *löveg* magasán a Marx-Hof fölött *repült el*, csak a déli szárnya csapott be egy s tátongó rést szakított a kapuívbe s az első emeletbe” (1937: Déry Tibor: Polgárháború).

Két további példa a 20. századból: „A turini élszoborról visszapattant egy *löveg* s halálra sebezte azt, aki – szándéktalanul – kilötte” (1911: Halász Imre megemlékezése Kossuth Lajosról: Nyugat); „Már a polgári iskolában is előfordult, hogy a pad alatt olvastam és amikor felelni kellett, halvány sejtelmem sem volt, hogy mire kell válaszolni, mert vagy együtt nyargaltam „Vadölő”-vel a prairiken, avagy azon gondolkodtam, hogy a *holdba kilőtt löveg* vajjon eléri-e a célját” (1927: Weltner Jakab emlékirataiból).

Végül egy a század végének sajtójából: „A hétvégi támadások során mintegy 15-20 *löveg csapódott be* Eszéknel, ebből kettő a város északi részét érte, a többi a baranyai frontvonal horvát oldalán elhelyezkedő horvát egységeket célozta meg” (1995: Magyar Hírlap).

Mi lehet az oka annak, hogy a helytelenített 'lövedék' jelentés szinte a *löveg* szó elterjedése óta mindmáig folyamatosan fel-felbukkan a nyelvhasználatban? Nyilvánvalóan szerepe van a *lövedék* hatásának, a hozzá hasonló hangalaknak, de az egyszerű összetévesztés szerintem csak egy a magyarázatok közül.

Úgy vélem, lényeges az is, hogy a *löveg* képzőjének (névszóalkotó voltán belül) nincs olyan jól felismerhető szerepe, amely biztos kalauza lehetne a nyelvhasználónak a szó jelentésének természetét illetően.

A 'lövedéket kibocsátó eszköz' és a 'lövedék' jelentés közötti érintkezés, metonimikus kapcsolat nemegyszer lehetővé teszi a jelentések összecsúszását, a kétfajta értelmezést. Hogy mire gondolok, azt egy Jókai-példával szeretném megvilágítani: „Az ellenfél megmutatta, hogy mit tud és mit mer. Reggelig bombáztatta a fővárost. **Lövegei** elhatoltak annak legtávolibb részeibe” (1869: A kőszívű ember fiai). Ilyenkor egyszerűen gondolhatunk az ágyúk hatótávolságára és arra, hogy maguk a lövedékek elérték az említett helyszínt.

Mindezt figyelembe véve sem szeretnék olyan látszatot kelteni, mintha nem csodálkoznék azon, hogy például Jókai ugyanazt a szót, a *löveg*-et láthatólag teljes természetességgel használta nagyon is különböző természetű tárgyak jelölésére.

Nem tudom, meglepetést okoz-e, de az elemzésem részletei, a közben tett megállapításaim nem változtatnak azon, hogy egyetértek Kulcsár István véleményének, tanácsának a lényegével. Sőt úgy látom, hogy a nem kifejezetten szaknyelvi, hanem a nagyközönségnek szánt szövegekben, így a sajtóban is, a félreértések elkerülésére célszerű és megvalósítható megoldás a *löveg* szó kerülése.

Horváth László

nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

A sorsverte *böleány*tól a buta telefonig

Mostanában bosszantó dolgot tapasztalok a tv-műsorokkal kapcsolatban. Néhány ismeretterjesztő csatornán csapnivaló a fordítás. A képen egy bivalyt mutatnak. A narráció szerint az *oroszlánok kieszemelték ezt a böleányt*. Nem kell nyelvvizsga, hiszen ha gyerekkorunkban ellátogattunk az állatkertbe, tudni fogjuk, mit látunk a képernyőn. Sajnos, a műsorban többször elhangzik a *böleány* szó (a jól látható *bivaly* helyett), így tudom: ez nem nyelvbotlás. A műsort gyerekek is nézik; butítják szegényeket.

A másik műsor magyar szövege szerint a víz alatti régészek *cylinder alakú tárgyat* találtak. Ráközelítenek a kamerával, és a néző egy *ágyút* lát. (Tudom, a *cylinder* hengert jelent, de értelemszerűen kellene fordítani, nem a számítógép kínálta fordítóval.) Tolmács barátom egy angol közmondással fejezte ki a véleményét: „Aki mogyoróval fizet, az majmot kap”. Valahogy meg kellene állítani a lefelé tartó tendenciát.

Tóth Iván



A legrégebbi, 800 éves *böleánybaki*

Ötörök eredetű *böleány* szavunk nyelvi kalandja akkor kezdődött, amikor átvette a magyarság az eredetileg 'jávorszarvas' jelentésű szót. Eljátszhatunk a gondolatral, valójában mit is üldözhetett a mondabeli Hunor és Magyar... Ki gondolná ezután, hogy a *böleány* és a *bivaly* összetévesztése már az 1192-ben szentté avatott I. László király 1200-as évek elején készült latin legendájában is előfordul? Pedig így van, s ha ezt most az 1526-os *Érdy-kódexből* idézzük, azzal az első magyar nyelvű kódexet is szeretnénk megtisztelni. A szent második csodájának előzménye, hogy a betörő ellenséget üldöző sereg – élén a királlyal – kietlen pusztába jut. „[H]olott ('ahol') minden eledelök elfogyott vóna, az szent királ kiméne az seregből, es imádságában kenyereg (könyörög) vala Űristennek, hogy ki régen az Izrael népét megalégöjtötte (megalégítette) vala mennyei kinyérrel (kenyérrel, valójában mannával) az pusztában, azonképpen es szegén keresztyén népet es ne hadná éhel meghalni. Íme, csoda dolog: felkelvén az szent imádságról, es ez tábor felé erede, hát íme, nagy sok sereg szarvas es gímök eleiben jevének (jövének), es számtalan bialok ('*bivalyok*'), kik mind levetvén az ő keménségöket (itt: vadságukat), nagy sziligyén ('szelíden') az táborra menének...”

Csakhogy ez így mindjárt kettős csoda lett volna, hiszen a 7-9. században kipusztult vadbivalyok miként bukkanhattak volna elő a 11. században? Az is érdekes, hogy a tévedésre mindjárt két magyarázat is kínálkozik, ám nem tudjuk, melyik az igaz. Az első, ha feltételezzük, hogy a krónika összeállítója német származású vagy iskolázottságú szerzetes volt – s miért ne lehetett volna –, akkor nyelvi jelenséggel állunk szemben. Szalay Béla állattörténeti

Kedves olvasónk okkal-joggal bosszankodik a fordítás henyeségén, amelyben vaskos állattani, illetve bűvárrégészeti tévedésre világít rá. Különösen bántó, hogy mindez népszerű és tudományosnak mondott tévéműsorban bukkant elő. Ahogy lenni szokott, ezzel mintha szálát húzott volna ki a képzeletbeli pulóverből: számos nyelvészeti és történeti összefüggésre nyitott kaput. Érdemes tehát egy pillantást vetnünk mind a *böleány*re, mind a fordítás csacskaságaira.

tanulmányaiból tudjuk, hogy „A krónikás egyházatyák is mindig csak a vad, hosszú szarvú Bupalust emlegetik, s ez akkoriban a vadtulok neve volt; Nagy Károly is erre vadászgatott... Jellemző, hogy amikor már az őstulok kivészett, akkor is megmaradt a neve, mert tévesen átvitték a bölényre.” (Még Linné és Brehm is így használja!)

Lehet azonban más oka is, ha arra gondolunk, hogy László édesapjának, Bélának pogány neve Bölény(bika), vagy röviden Bika volt. Amikor 1061-ben megalapította a végső nyughelyének szánt apátságot, a három általa adományozott szőlőterület egyikének neve is Bika, tehát saját tulajdonából juttatott. Az apátság megalapított oszlopfőjére oda is vésette a jellegzetesen fej fölött púpos bölényt, hogy a templomjáró írástudatlan számára világos legyen. Nekik lehet, hogy az volt, de Török Lászlónak, aki erről tanulmányt írt 1970-ben, ez nem tűnt föl. „Baloldalon egy állatfej, két nagy szarvval, mely a bivalyéra (vagy a muflo-néra) emlékeztet. Szemét kör alakú bekarcolással jelölte a mester, s a két szarv közötti domborulattal még koponyáját vagy hátát [!] is jelezni akarta.” Az, hogy muflon több száz kilométerre fordul elő, nemigen zavarta, de a bölény sehogy sem jutott eszébe...

A néphagyományból dolgozó szerzetes – aki egyébként Vazul helyett jámbor keresztényi célzattól Szár Lászlót tette meg Béla apjává! – tisztában lehetett a bölény totemállat szimbólumával, s azt persze nem volt szabad hadsereg-élemezésként megenni, hát gond nélkül bivalyra cserélte a *Szent László-legendában*. Nem tudjuk, hogy a két átnevezés közül melyik igaz. Azt viszont pontosan ismerjük, hogy éppen a király harcainak színhelyén találjuk *Belényest*, vagyis olyan helyet, ahol sok a bölény. (Csak érdekességképpen jegyezzük meg, hogy Észtország egyetemi városa, *Tartu* – eredetileg *Tarpatto* – ugyanezt jelenti.) A legendával egykorú, 1208 és 1235 között keletkezett Várad Regestrum többször is szól a bölényvadászokról, tehát biztosan nem bivalyok éltek ott vadon.

Birodalmi és irodalmi bölények

Bölények még hosszú évszázadokig barangoltak ezen a tájon, de Szepsi Csombor Márton, az első magyar nyelvű európai útleírás szerzője *Europica Varietas* című könyvében (Kassa, 1620) az angol király londoni vadaskertjében látja együtt a két említett állatot: „Az egész kerten által foly egy folyóvíz, mely a kertet kétfelé szakasztja, az egyik fele játéknak és a király halastójának, melybe sokféle vízi állatok vagynak, rendeltetett. A fele pedig vadkert, de úgy,

hogy mindenfelől beláthatni, sok vadak benne, szarvasok, fejér és fekete nyulak, *úrökrök* [bölények], bialok s az többi.”

A bölény hazai jelenléte már csak néhány évtizedre terjed, amit Mikszáth Kálmán *Új Zrínyiász* című regényéből könnyen megtudhatunk, amikor az 1566-ban Szigetvárnál meghalt, de az író által feltámasztott hős szembesül a 19. századi lehetőségekkel. „A városi tanácsnokok közül valaki észre is vette, hogy Zrínyinek terhére vannak ezek a vendéglátási sablonok, és nem restellte megkérdezni: – Nem óhajtana-e a méltóságos gróf inkább valami más szórakozást? Zrínyi gondolkozott egy kicsit, aztán igen nyájasan felelte: – Szeretnék holnapra egy kis bölényvadászatot.

A polgármesterek dühösen pillantottak a tapintatlan tanácsnokra és siettek felvilágosítani, hogy bölények már nincsenek, az utolsók egyikét Zrínyi Miklós, a költő, terítette le Erdélyben. Itt Budapest vidékén sohasem voltak.

– Tudom, de azt hittem, hogy azóta már bölények is vannak. Hiszen annyi minden van – tette hozzá lekötelező mosollyal.”

Igen, az irodalomban tovább élt, így került Ady Endre híres, *Az eltévedt lovas* (1914) című versébe – immár szimbólumként.

„Alusznak némán a faluk, / Multat álmodván dideregve / S a köd-bozótból kirohan / Ordas, bölény s nagymérgű medve. // Vak ügetését hallani / Hajdani, eltévedt lovasnak, / Volt erdők és ó nádasok / Láncolt lelkei riadoznak.”

Nyirő József *A sibói bölény* (1928) című regényének címadó ötlete idősebb Weszelényi Miklós alakját és jellemét idézi. A költészetben később is felbukkan, például

Makkai Ádám: *Jupiter szeme* (Bp., 1991) című verseskötetében. „Ezért tomboltam úgy a Föld ölen, / mint hiénák közt a sebzett bölény, / hogy veszne holtommal a szolgálát!” (*Az éktelen rónaság*). Az persze rejtély, hogy a „két-szeres Kossuth-díjas költő, nyelvész, *műfordító*, a Chicagói Egyetem professzora” képzeletében vajon a bölényt vagy hiénákat utaztatta-e, hiszen a valóságban ezek egymástól több ezer kilométerre élnek...

A fordítói fordításoktól a telefon példájáig

Szilády Zoltán Szalay kutatásait idézve az *Állattani Közlemények* 1917/3. füzetében megemlíti egy érdekes, bölény-nyel kapcsolatos fordítói csacskaságot is. „... ugyancsak más értelme lesz a Nibelung-ének nevezetes sorainak is: »Dar nach sluoc er sciere einen wisent und einen elch, / starker ure viere und einen grimmen scelch«. A magyar műfordítót nagy zavarba ejthette e kényes hely, mert így



*Bölények harca A Pallas nagy lexikonában
(Fischer L. rajza)*

formálta át: »Majd gyors iramot vert le s nagy homlokú bivalyt / Mogorva négy bölényt is keze csapásaival.« A bölényből bivalyt, a jávorból iramot, az őstulokból bölényt faragott, a Schelchet pedig egyszerűen elhallgatta.»

A cikkíró nem nevezte meg a műfordítót, de tudhatjuk, hogy *A Nibelung-ének. Ó-német hősköltemény* (Pest, 1868) Szász Károly munkája. A jeles akadémikusról a Wikipédia joggal írja: „a magyar kulturális életben jelentős szerepet játszottak műfordításai”, amelyek a lírától Shakespeare drámáin át Verne regényéig negyven év alatt 55 kötetben jelentek meg.

Régen tehát a leggyakorlottabb fordító is csapdába lépett. S ma? Ne legyen kétségünk, még inkább így van. Seregnyi példát hozhatnánk alkalmi átültetőktől, de a legmivesebb, sikeres egyetemi fordítói képzést vezető és 50 kötetet megjelentetett szerzőtől is. Wilbur Smith *A hetedik tekerés* című regényében (Somló Ágnes fordítása) bukkan fel például az etiópiai „ezüst Mária Terézia-dollár”. Igen derék teljesítmény lett volna ez a királynőtől... „A levantei kereskedelem számára készült ezüsttallérok az iszlám területeken különösen kedvelt fizetőeszköznek számítottak, többek között Abesszíniában hivatalos fizetőeszköznek tekintették” – olvassuk az MNB Pénzmúzeuma leírását. Ez esetben nemcsak az érdekes, hogy a *tallér* és a *dollár* ugyanabból a szóból fejlődött, hanem az is: a fordító nem dönthetett jól, mert az eredetiben nyilván *dollár* volt, tehát vagy *tallér*ra hamisítja, vagy meghagyja, s így mosolyoghatunk rajta.

A gépi fordítás persze jóval több hibával dolgozik. Az első német írónról megtudhatjuk például: Johanna Schopenhauer „nagy hírnévre tett szert *szalonnásként*, és az elkövetkező években több irodalmi híresség is részt vett *félhetente* megrendezett *bulijain*...” Egy ilyen poénon más hónapokig töprenghetne. A *szalonnász* egyben új magyar szó is a *salonnière* (szalon-alapító) megnevezésére, de elképzelhetjük a pontosan 3,5 naponként (*semiweekly* =

hetente kétszer) tartott *bulijain* (*parties* = összejövetelek) megjelenő Goethét és hancúrozó társait.



A szekszárdi apátság vállköve (1063 körül).
Bal oldalon a bölény, I. Béla, jobb oldalon az ököl,
a hatalom jelképe (A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum
Évkönyve 1. [1970] Török László fényképe)

Azt javaslom, se ezen, se a tévés félrefordításokon ne bosszankodjunk, hanem inkább tekintsük humorforrásnak, derüljünk rajta, javítsuk, ha lehet, de legyünk türelmesek. Miért? A Bölénynek nevezett I. Béla nyughelyén, Szekszárdon mutatták be 1877-ben – hazánkban először – a telefont. „A hangot a hallgatódzó úgy veszi észre, mintha szomszéd szobából, vagy éppen pincéből hallaná” – mondta Kálmán Károly tanár úr, de azt is kijelentette az akkor még szénmikrofon nélküli szerkezetről: „Ki merné tagadni, hogy pár év múlva eme bámulatos találmány csak olyan mindennapi leend, mint ma a fényképek.” Ebből a buta, torz hangú kütyüből fejlődött ki a mai okos telefon. Hinnünk kell benne, hogy a fordítással is megeshet hasonló csoda...

Töttös Gábor
ny. főiskolai docens, Szekszárd

Földrajzi neveink nyomában: Fosó-rét

Helyneveink vizsgálatával az ember és a táj kapcsolatát ismerhetjük meg, fellebbentve a fátylat arról, hogy egy közösség tagjai hogyan értik meg az őket körülvevő világot, hogyan jellemzik, határolják, s veszik szimbolikusan is birtokukba annak különböző részeit, szegleteit. Amióta nyelvet használunk, azóta adunk neveket egymásnak és más élőlényeknek, helyeknek, élettelen dolgoknak, jelenségeknek, eseményeknek és sok minden másnak. A nevek közösségi és személyes identitásaink alapkövei. Ennélfogva a környezetünket, otthonunkat alkotó helyek esetében

is a névadási folyamatok s a belőlük születő nevek nem csekély jelentőséggel bírnak. Helyneveink (más szóval földrajzi neveink) történetébe bepillantva bármikor útra kelhetünk térben és időben. A Földrajzi neveink nyomában című sorozat cikkei a magyar nyelvterület, kiemelten a Kalocsai-Sárcs köz helynevei közül válogatva egy-egy ilyen rövid utazásra hívják az olvasót.

Bács-Kiskun vármegye Kalocsai járásában, Kalocsától délnyugatra, a Duna partján fekszik Fajsz község, amelynek története a honfoglalás koráig nyúlik vissza. Neve va-

lószerűsítően pusztaszemélynévből keletkezett (vagyis helynévképző használata nélkül) magyar névadással. Személynévi alapjául talán Árpád fejedelem egyik unokájának neve, a Falicsi szolgált (melynek tulajdonképpeni értelme 'faló, falánk'; vö. FNESz.). I. Béla a települést 1061-ben a szekszárdi apátságnak adományozta annak alapításakor, az adománylevélnek azonban sajnálatos módon csak egy töredéke maradt ránk, amelyben nem szerepel Fajsz neve. A településnév a 14. század első harmadától azonban bőségesen adatolható, s formája nem mutat különösebb ingadozást, mindössze annyit, amennyit a *j* és az *sz* hangok jelölésekor hagyományosan tapasztalhatunk a korabeli forrásokban. A sorozat ezt követő néhány részében az ezeréves Fajsz földrajzi neveivel foglalkozunk, s a határ képzeletbeli bejárása során az Árpád-kor óta megszokás nélkül itt élő magyar nyelvű közösség tájhoz való viszonyának, névadási szokásainak megismerésére teszünk kísérletet a helynevek történetének vizsgálatával.

Első állomásunk Fajsz északi, Bátyával közös határ részén fekvő egyik terület, amelyet a népnyelvben évszázadok óta Fosó-rét néven ismernek az itt élők. De vajon mi motiválhatta e név születését? Fajsz az Árpád-korban a Duna menti ártérből kiemelkedő kicsiny földhátúra épült. A házakat és a földeket a kezdetektől napjainkig gátak, töltések védik a Duna életet és halált jelentő vizétől. E vidéken – ugyancsak a dunai áradásoknak és a kanyargós folyómederből következően lassabb áramlásnak köszönhetően – évszázadokon át vízzel töltődhetek fel a talaj menti rétegek. A határt emiatt ősidők óta teljes egészében beborító egykori mocsár gyors apadása csak a 19. századi folyamszabályozást követően kezdődhetett meg. Természetes mederszakaszainak holtágakká válásával a Duna útvonalának jelentős változása a környező földek fokozatos kiszáradását is magával hozta. Így a határt évezredek át uraló mocsár helyét lassan átvették a vidéket ma is borító szántóföldek. A terület elnevezésének hátterében, mint most már sejtjük, környezetéhez képest mélyebb fekvése, valamint a dunai áradások szempontjából kritikus elhelyezkedése

áll: e körülményekből fakadóan ugyanis talaja vizenyős, és időről időre (nem ritkán tartósan, a természettel együtt) víz alá került. Ennek nyomán annak idején a földek utáni árendát (mai szóhasználattal: haszonbérleti díjat) akár évekig nem tudták kifizetni a bérlők, mert nem volt termés. Ahogyan egy múlt századi helynévgyűjtés egyik adatközlője fogalmazott (Nagy 1967: 40): „Vótak ujan esztendőök, hogy Fosó-rétre rá sē tuttunk mönni. Mindég viz át rajta.”

Fosó-rétnek a Bátyán élő, oda a 17-18. században beköltöző délszláv, ráchorvát népesség is nevet adott a maga anyanyelvén. Így született meg a Fušeri elnevezés, amely noha hangalakjában emlékeztet a Fosó-rét névalakra, a névadás mögött alighanem joggal feltételezhetünk jelentéstanos motivációt is, ugyanis a név nagy valószínűséggel a fušeriti horvát tájszóra vezethető vissza, amely magyarul annyit tesz: 'elfuserál' (de vö. ném. pfuschen).

A fosó ős hangutánzó szó a finnugor korból (TESz.), amely (mint tájszó) átvitt értelemben sarat is jelent (ÉrtSz.), ezért helynevekben való használata korántsem példa nélküli. A Fajsztól mintegy 19 kilométerre északkeletre fekvő Szakmáron például azt találjuk, hogy a település főutcájának számítót Bajcsy-Zsilinszky utcát Fostengör-nek is hívják. Ennek magyarázata, hogy az utca egykor, a kikövezés előtt nagyon sáros volt, a kocsik kereke tengelyig, a lovak pedig akár szügyig merültek a sárba.



A fajsi Szent István-templom



*Fosó-rét 2022-ben
(fotók: Balogh Roland József)*

Irodalom

ÉrtSz. = Bárczi Géza – Ország László szerk., A magyar nyelv értelmező szótára I–7. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1959–1962.

FNESz. = Kiss Lajos 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára I–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Nagy Endre 1967. Fajsz földrajzi nevei. Kézirat.

TESz. = Benkő Loránd szerk., A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967.

Wendl Dávid
szakértő, DE Nyelvtudományi Intézet

A *tüvé tesz*-től a *vakmerő*-ig

Folytatjuk Somjai Imre kedves olvasónk előző számban megjelent kérdéseire kötődő írásunkat. Az eredeti levélből csak a cikkünkhöz kötődő kérdéseket idézzük fel:

- *tüvé tesz* – miért nem felfogat, átkutat, stb.?
- *megüti a főnyereményt* – miért kell megütni és nem megnyerni?
- *kereket old* – talán valamilyen jármű kerekének rögzítését (fékjét) oldja meg/fel, hogy elmenekülhessen;
- *vakmerő* – ha jól sejtem, talán 'vakon mer megtenni' valamit (olyasféléképpen, mint a cigány lova a vicc szerint, ti. „nem vak az a ló, csak bátor”).

Elsőként a *tüvé tesz* kifejezéssel kapcsolatos érdeklődésre válaszolunk. Olvasónk felveti levelében, hogy miért nem használjuk helyette inkább a *felfogat*, *átkutat* szót.

A *tüvé tesz* szólás (állandósult szókapcsolat) képszerűen, szemléletesen fejezi ki azt a jelentést, amit a levélíró nagyon helyesen egy szóval is átadhatónak tart. A szólás egésze más tartalmat képvisel, mint amit az öt alkotó szavak konkrét jelentéséből manapság kikövetkeztethetünk. A szólások képi világukkal sokszor régi időket, szokásokat, mesterségeket elevenítenek fel. Ezek felkutatása, megismerése érdekes lehet a mai nyelvhasználó számára. A *tüvé tesz* például egy korábbi szokáshoz kapcsolható. A régi világban előfordult, hogy az emberek a haragosuk ruhájába, ágyneműjébe tűt/tűket rejtettek el, azt remélve, hogy ezzel megbetegítik, ledöntik a lábáról az illetőt. Emellett bosszúságot okoztak a másoknak, akinek el kellett viselnie a kellemetlen tűszúrást, amire előzőleg nem számított (továbbá arra is rá kellett jönnie, hogy van egy rosszakaró a környezetében, akiről esetleg azt sem tudta, valójában ki is az). Így ha valaki tűt talált a ruhájában, alaposan átnézte, *tüzetesen* átvizsgálta mindenét, újabb tű(k) után kutatva. Ehhez köthető a *tüvé tesz* (például lakást, szobát) kifejezés, ami arra utal, hogy az illető nagyon aprólékosan átnézi mindenét, mintha csak kicsi tűt/tűket keresne a dolgai között.

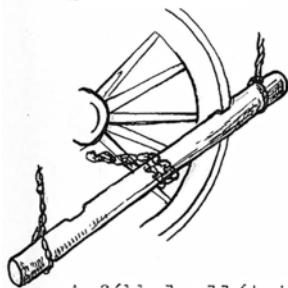
A *tüvé tesz*-hez kapcsolható a *tűkön ül* szólás is. Aki *tűkön ül*, az szorongva, nyugtalanul feszengve vár valamire vagy valaminek a végére. Ez is az említett szokáshoz, helyzethez köthető, amikor az érintett személy megsejtette, hogy szúrós tárgy kerülhetett a holmija közé, megijedt, és már érezni is vélte a tűszúrást a bőrén. Ezt az ideges viselkedést tükrözi az említett szólás.

Régi mesterségeket is idézhetnek a szólások vagy származékaik. Ilyen például a *cserbenhagy* kifejezés, ami eredetileg a *cserben hagy* szólás tömörülése, és ebből ered a *cserbenhagyásos (gázolás) szerkezet*. (Mai jelentésük: 'magára hagy a bajban', 'elmulasztja a segítségnyújtást'). A *cser* a *cserzőlé* (amit a *cserfa* gubacsából áztattak ki), amiben a tímárok hajdan a kikészítésre való bőroket áztatták. Aki ilyen áztató gödörbe, savas-búzós lébe esett, az nagy bajban volt, és rászorult a segítségre. A *cserbenhagy*-hoz hasonló tartalmat hordoz a *benne hagy a pácban* kifejezés is.

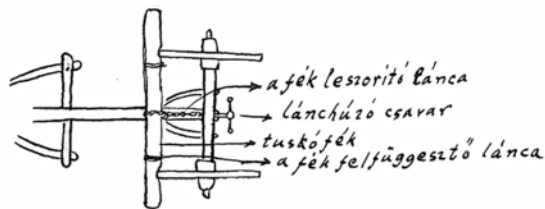
Egy további kérdés a *megüti a főnyereményt* kifejezéshez kapcsolódóan arra irányul, hogy vajon „miért kell megütni és nem megnyerni a főnyereményt”.

Jogos a felvetés, meg is lehet nyerni a főnyereményt, és akkor egy konkrét versenyhelyezetről beszélünk, amelyben a játékos a legjobb teljesítményt nyújtja, és ezzel megnyeri az első helyet, valamint az ezzel járó nyereményt. A kérdés *megüti a főnyereményt* szókapcsolat azonban gyakran már átvitt értelmű, sokszor 'szerencsés' jelentésben használatos. A *megüt* (valamit) ige többféle jelentéssel is megjelenik az értelmező szótárban. A konkrét értelmezésen túl ('ütve megérint valamit/magát') számos átvitt értelemben is szerepel. Pl.: *megüt egy akkordot* a zongorán ('megszólaltat'), *megüti az áram*, *megüti a guta* ('fizikai, természeti jelenség súlyos sérülést, halált okoz'), *megüti a dér a fejét*, vö. Petőfi: „Még ifju szívemben a lángsugarú nyár | S még benne virít az egész kikelet, | De íme sötét hajam őszbe vgyül már, | A tél dere már megüté fejemet”. Továbbá: *megüti a mértéket* ('eléri a kellő színvonalat'), *megüti a kellő hangot* ('beszédhangjával, stílusával kifejezi magatartását az illető személlyel, üggyel kapcsolatban'), *megüti a hír a fülét*, *megüti a szag az orrát*, hogy csak néhányat említsünk. – Kertész Manó a kártyajáték szóhasználatát véli felfedezni a *megüt* szó előfordulásában.

Szekér-részek



A lovasszekereken nagyobbreszt mindig van fék, u.n. tuskófék.



A fékkel ellátott szekerekben járó lovaknak nincs nyaklójuk. Ehelyett u.n. sügyellő-vel tartják vissza a szekeret a megálásnál. A sügyellőhöz jó erős hasló tartozik, mely a hám tartozéka. A kocsi e lejtőn ezzel elég visszatartani, de atetherhordásnál szükség van a fékre. Ilyenkor a sügyellőnek nincs más feladata, mint a szekér irányítása.

Az illusztráció a Néprajzi Múzeum kéziratából származik

A következő kérdés a *kereket old* kifejezésre vonatkozik. Jó helyen tapogatózik olvasónk, amikor a járműkerék rögzítésének a feloldását feltételezi a szólás kialakulásában. Eredetének megértéséhez vissza kell mennünk az időben, amikor is a közlekedés, az utazás lovas fogatok segítségével történt. A lovaskocsit, ha meredek lejtőre ért, csak úgy lehetett lefékezni (nehogy a kocsi rácsússzon a lovakra), hogy a kerék talpára szíjat vagy vastag kötelet kötöttek, hogy lassítsák a haladást. Ez volt a *kötőfék*. A *kerékkötő* kifejezés is innen származik. Azt nevezzük így, aki a viselkedésével, tetteivel hátráltat egy ügyet. Amikor a kocsis oldott a keréken, az meglódult, és felgyorsult a kocsi. Aki *kereket old*, az megiramodik, futásnak ered

(esetleg megszökik), akár a kötöttségektől megszabadult szekér.

Olvasónk a *vakmerő* szó iránt is érdeklődik. A 'meggondolatlanul bátor, igen merész' jelentésű *vakmerő* szó az etimológiai szótár szerint a *vak* és a *mer* ige melléknévi igenevéből, a *merő* (aki mer) szóalakból alakult (a *merő* eredetileg 'merész' jelentésű volt), vagyis ún. mellérendelő szóösszetétel, tkp. 'vak-merész', s nem 'vakon merő'.

Az elemzések a Magyar nyelv értelmező szótára és a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára felhasználásával készültek.

Balogh Judit
nyelvész

Sok, nagyon sok, rengeteg... és Tompa Mihály

Egy elképzelt beszélgetésből idézek, amely bármelyik rádió- vagy tévécsatornán elhangozhatna...

Riporter: – Próbálták jogi útra terelni az ügyüket?

Válaszadó: – Igen, *sok* ügyvéddel, pszichológussal konzultáltunk.

Riporter: – És kaptak értékelhető válaszokat, javaslatokat?

Válaszadó: – Igen, *nagyon sok* levelet is kaptunk, és *rengeteg* szakmai tanáccsal láttak el...

A párbeszéd még tovább is folytatódhatna, kicsit konkretizálva a dolgokat, és kiderülne, hogy a válaszadó valójában alig tud egy-két véleményt megnevezni, és csak néhány levelet, jó tanácsot kapott.

Hajlamosak vagyunk a dolgok mennyiségét nem reális számokkal megnevezni, szinte mindig aránytalanul túlértékeljük, túlbecsüljük azokat. Érezhető, hogy legalább egy fokozattal kevesebb számú a beszélgetésben elhangzó dolgok darabszáma.

Természetesen nemcsak az egyszerű válaszadóknál, hanem a riportereknél, újságíróknál is elhangoznak hasonló hibák. Nemrég a Kossuth Rádióban hallottam például egy műsorvezető szájából a következő kijelentést: „*Nagyon sok* EU-tagország szavazta meg a javaslatot...”. Ugye, érezzük, hogy a 27 tagország sem *nagyon sok*, de ha nem minden tagország szavazta meg, akkor még 27-nél is kevesebben voltak?!

Nem tudom, hogyan lehetne megállítani ezt a rossz szokást, a fokozódó és indokolatlan nagyotmondó nagyszámúságot, ami egyaránt terjed a médiában és a közbeszédben. Talán egy biztos tanáccsal szolgálhatunk: ha darabszámmal jellemezhető és megszámlálható a mennyiség, ott legalább közelítsünk az igazsághoz, ne fokozzuk ege-

kig a számszerű adatokat! Ha pedig nem megszámlálható a mennyiség, és átvitt értelmű a számszerűség, ott talán megengedhető a nagyotmondás. Például: *nagyon sokat* kellett várakozni, *rengeteg* szenvedéssel járt stb. Persze, használhatjuk a következő kifejezéseinket is: *számos* esetben, *néhány* megoldás, *pár darab*, *nem kevés*, vagy a *tucatsnyi* és még a *számtalan* is jobb, mint a *nagyon sok* vagy a *rengeteg*.

Apropó, *rengeteg*... Most a *Petőfi 200* kapcsán jutott eszembe Petőfi népi-nemzeti stílusú költőbarátjának, a kisé méltánytalanul elfeledett pap-költőnek, Tompa Mihálynak a *Terepélyes nagy fa* című verse. Az első versszakát idézem (a *terepeles* szó nem sajtóhiba, Tompa idejében *p*-vel írták a *terepelest*).

Terepélyes nagy fa

Forró légben, szél utában,
Társak nélkül áll magában...
...*Rengeteg*ben a magas fák
Egymást védik, támogatják:
A közös lomb erdejéből
Hőség ellen sátor épül;
És hatalmat kölcsönözve,
Hogy sok ezren álltak öszve,
Várnak a szélvészre bátran...
Társak nélkül van magában:
Terepélyes, nagy fa.

(1862, Tompa Mihály
összes költeménye, lírai versek)



Tehát a *rengeteg* sok ezer fát jelent, akárcsak Tamási Áron 1932-ben megjelent Ábel-trilógiája első kötetének címében is látjuk: *Ábel a rengetegben*.

Palágyi András
biológus

Kicsi kecskék és kutyácskák?

Egy moldvai nyelvjárási korpusz építésének műhelytitkai

Ĭen, ĩn leĬetegĕdtem mĕg hamarĕbbacska, idetoa. Roszszulka vĕtam ĩn – mondja egy vizántai adatközlő a vele készített interjújában. *Roszszulka? Hamarĕbbacska?* – kaphatja fel a fejét a moldvai nyelvváltozatokat esetleg kevésbé ismerő hallgatóság. Pedig ezek a magyarországi fülnek talán szokatlan alakok a moldvai magyarban nemcsak szabályosak, de kifejezetten gyakoriak is, amiről a MoMa korpuszban keresgélve az olvasó akár maga is meggyőződhet.

Írásunkban abból szeretnénk az érdeklődőknek röviden ízelítőt nyújtani, hogyan jön létre, és hogyan használható (többek között) nyelvi jelenségek vizsgálatára egy olyan elektronikus szövegadatbázis (avagy korpusz), amely az azt alkotó tájnyelvi, eredetileg hangzó szövegeket leiratozva, nyelvtanilag elemezve és hanganyaggal összekapcsolva, tehát hallható formában is tartalmazza. A korpuszépitést, ezen belül elsősorban a nyelvi elemzés célját és lépéseit a fenti idézethez hasonló kicsinyítő képzős példákon keresztül fogjuk megvilágítani.

Munkatársainkkal egy hároméves projekt keretében Tánczos Vilmos kolozsvári néprajzkutató Moldvában készített hangfelvételeit dolgozzuk fel. Tánczos Vilmos terepmunkái során igyekezett minden olyan moldvai csángó településről archaikus imákat gyűjteni, ahol a gyűjtés idején még használták a magyar nyelvet. Felvételei nemcsak a néprajz, hanem a nyelvészet, ezen belül a nyelvjáráskutatás számára is értékes alapanyagként szolgálnak. Projektünkben ennek a felbecsülhetetlen értékű anyagnak a kutathatóvá tételén dolgozunk, mégpedig úgy, hogy a rögzített beszélgetésekből hanggal összekapcsolt, többretegű, annotált szövegtípusú korpuszt hozunk létre.

A folyamatosan bővülő adatbázis a Sketch Engine nevű korpuszkezelő szoftver felületén használható, és az alábbi linken bárki számára szabadon hozzáférhető: <https://moma.nytud.hu>. A felület lehetővé teszi a felhasználó számára, hogy a korpusz különböző rétegeit kihasználva egyszerűbb és összetettebb kereséseket is megfogalmazzon. Az egyes találatokhoz metaadatokat is kapunk: a találatához tartozó interjú azonosítóját, a település nevét és koordinátáit, ahonnan az adat származik, illetve egy linket, amire kattintva a teljes hangfelvételt és annak leiratát is elérjük. Adatbázisunk különlegessége, hogy a találatot tartalmazó interjúrészletet meghallgathatjuk közvetlenül a keresőfelületen is.



CC 95	Eryhén palatalizált ejtĕsmód jelölĕsĕre.	<i>kanĬol</i>
CD 91	Aspirált ejtĕsmód jelölĕsĕre.	
CC AF	Diftongus kevésbé nyomtatékos, lebegő elemĕnek jelölĕsĕre.	<i>lĕu, ĩĕsü</i>
CD 9C	Diftongus elemĕinek átkötĕsĕre. Az elsĕ hanghoz illeszkedik.	<i>lou, ĩĕsü</i>
CC A5	Eryhén labiális ejtĕsmód jelölĕsĕre.	<i>vĕĕĕr</i>
CC A3	Eryhén illabiális ejtĕsmód jelölĕsĕre.	<i>vĕĕĕr</i>
CC BA	Kĕpzĕsmódbeli különbsĕg, j és gy hang közti átmenet jelölĕsĕre.	<i>hagyma, hajma</i>
CC AA	Spirantikus árnyalatú affrikáta, ill. affrikált árnyalatú spiráns jelölĕsĕre.	<i>bajjsza, taraĕk</i>

<https://nlp.nytud.hu/csango/>

Nagyobb méretű korpuszok létrehozásakor a szövegek nyelvi elemzése többé-kevésbé automatikus módszerekkel, a számítógépes nyelvészet eszközeinek felhasználásával történik. Az, hogy a folyamat milyen mértékben automatizálható, természetesen nagyban függ a feldolgozott anyag jellegétől. Egy moldvai magyar interjúhoz hasonló beszélt nyelvi, nyelvjárási, kivételesen archaikus, kódváltásokban és jövevényszavakban rendkívül gazdag anyag nyelvi feldolgozása még a rendelkezésükre álló nyelvtchnológiai eszközök segítségével is igen nagy kihívás elé állítja a nyelvészeket, ugyanis ezeknek az eszközöknek a nagy részét a feldolgozandó nyelvjárási anyagtól merőben eltérő nyelvváltozatokra és szövegtípusokra fejlesztették ki.

Egy ilyen anyag elemzésekor sok esetben nincs mit tenni: vagy manuálisan kell az elemzést elvégezni, vagy a használt elemzőprogramot kell a feldolgozandó anyag okozta kihívásokra felkészíteni, ami általában a program szabályrendszerének finomításával és lexikonjának bővítésével történik. Más esetekben azonban a feladat úgy is megoldható, hogy az elemzendő anyagot kisebb-nagyobb mértékben egy olyan nyelvváltozathoz közelítjük, amellyel a gépi elemzőnk már meg tud birkózni. Az utóbbi megoldás gyakran egy köztes, ún. „normalizált” szövegváltozat létrehozásával valósul meg, ami amellet, hogy az alapanyag

gépi elemezhetőségét növeli, az adatbázisban való keresést is jelentősen megkönnyíti.

Nézzük meg, hogy hogy néz ki mindez a gyakorlatban, hogyan kezeljük például a *-ka/-ke*, *-cska/-cske* toldalékokat viselő kicsinyítő képzős szóalakokat a korpuszunkat alkotó interjúk nyelvi feldolgozásakor. Szövegeinkben ezek az alakok nagy számban vannak jelen, így fontos, hogy adatbázisunk létrehozásakor biztosítani tudjuk elemezhetőségüket és megtalálhatóságukat. Ehhez a fent említett megoldások ötvözésére lesz szükség.

A *-ka/-ke*, *-cska/-cske* toldalékok morfológiai kódja az általunk használt keretrendszerben (a *diminutívum* 'kicsinyítő képző' terminusra utalva) „Dim”. Az anyag morfológiai feldolgozása után ennek a szócskának kell tehát (a szótó szófaja és az ahhoz járuló egyéb toldalékok kódjai mellett) az összes, hasonló módon kicsinyített szóhoz rendelt címkében megjelennie. A *székéskjévvél* [székecskével] szóalak morfológiai címkéje például N_Dim=cskA.Ins lesz.

A nyelvi feldolgozás célja többek között az, hogy az elemzett anyagban a korpusz felhasználóinak lehetősége nyíljon konkrét címkék, címkerészletek segítségével (is) keresni. A „Dim” kód segítségével például pár kattintással, egy lépésben lekérhetjük az összes, *székecské*-hez hasonló diminutív szóalakat, amit az adatbázis aktuálisan tartalmaz. De hogyan jut el a feldolgozott anyag a lejegyzéstől a morfológiai annotálásig? Röviden tekintsük át ezt is.

A szövegkorpusz legfontosabb, egyfajta alaprétégnek is tekinthető változatában minden szót pontosan úgy találunk, ahogyan az a hanganyagban elhangzott. Ebben a rétegben, ami a feldolgozott interjúk szövegét a magyar egyezményes hangjelölés szabályainak megfelelő formában, pontos és részletes hangtani információkkal ellátva tartalmazza, gyakorlatilag a hangzó anyag írott szöveggé váló tanulmányozására van lehetőség. Minden további hozzáadott réteg a leiratban való könnyebb navigációt szolgálja. Rákereshetünk benne különböző mellékjeles karakterekre, hangkapcsolatokra, szóalakokra, és megfigyelhetünk benne számos, a nyelvjárásra jellemző hangtani jelenséget. A leiratban böngészve például ilyen diminutív alakokat találhatunk:

Marikacska, léánkacska, kicsikecske, vastagëska, nagyës'ka, rozmaringszälécskám, imácságécskát, ujoşkjáját, tejes'kjét, fäluska, lyánkiskä, misjéskjét, miszeskénél, gyengecke, menyéckéje, példalocskátot, tēplonka, errjiskjébb.

Könnyen beláthatjuk azonban, hogy ennek a mellékjelekkel gazdagon ellátott, nyelvjárasi és beszélt nyelvi elemektől tarkított szövegváltozatnak a közvetlen, automatizált nyelvi feldolgozása szinte lehetetlen. Nem létezik ugyanis olyan nyelvi elemzőprogram, ami el tudna bánni egy kicsinyítő képzős szó összes létező tájnyelvi ejtésvariánsával, és képes volna például helyesen szótövekre és toldalékokra tagolni a fent felsorolt diminutív alakok mind-egyikét.

A leiratban megjelenő alakok sokfélesége emellett azoknak a felhasználóknak a dolgát is megnehezíti, akik az őket érdeklő (*-cska/-cske* toldalékkal) kicsinyített szavakhoz nem morfológiai információk alapján (tehát nem a „Dim” címkerészlet segítségével), hanem szóalak alapján szeretnének az adatbázisban hozzáférni. Ugyanis ahogy az a fenti példából kitűnik, ha a leiratban csak a „csk[aaéé]” karaktorsorra keresünk, akkor a releváns adatoknak csak egy részét fogjuk megtalálni. Ahhoz, hogy minden adatot megvizsgálhassunk, gondolnunk kell arra is, hogy a *-cska/-cske* toldalékos alakok a leiratban előfordulhatnak pl. *misjéskjét* [misécskét 'templomocskát'], *ujoşkjáját* [ujjacskáját], *gyengecke* [gyengécske] formában is.

Szerencsére azonban a rendelkezésünkre álló nyelvtechnológiai eszközök a különböző kicsinyítő képzős alakok kezelésében kifejezetten jól teljesítenek, így ha a moldvai adatainkat (természetesen az eredeti leirat megőrzése mellett) olyan formára tudjuk hozni, ami már ezen eszközök számára is értelmezhető, a sok különböző alakváltozat anélkül is elemezhetővé válik, hogy az elemzőprogramunkat alapjaiban kellene megváltoztatnunk, vagy a kérdéses alakokat egyesével, kézzel kellene morfológiai információkkal ellátnunk. Az alábbi nyelvjárasi alakokkal normalizálásuk után már egy „sztenderd” magyarra kidolgozott elemzőprogram is elbír: *jobboskáb* [jobbacskább], *szépécskén*, *sëmmiskét* [semmicskét], *kisiskét* [kicsicskét].

A *jobboskáb* szóalak részletes morfológiai címkéje ez lesz:

jó[/Adj]=jo + bb[_Comp/Adj] + acska[_Dim:cskA/Adj] =acská + bb[_Comp/Adj] + [Nom]

A címkét közelebről megvizsgálva láthatjuk, hogy az elemző sikerrel azonosította a szó szótövet (*jó*), és a kicsinyítő képző mellett felismerte a középfok jelét is (mindkét helyzetben). Ennek a jelentősége nem elhanyagolható, ugyanis mivel egy ennyire komplex anyag nyelvi feldolgozása egyébként is nagyon sok manuálisan megoldandó feladattal jár, már az elemzési folyamat kis mértékű automatizálása is könnyebbséget jelent a nyelvészeknek.

Teljesen nem dőlhetünk azért hátra; így is maradnak olyan esetek, amelyekkel az elemzőnk még a bemenet normalizálása után sem tud elbánni. Ez a kicsinyítő képzős szavak esetében (az elemző számára ismeretlen szavak kezelése mellett) jellemzően olyankor fordul elő, amikor egy szónak nemcsak a hangalakja tér el attól, amit a köznyelvben megszokhattunk, hanem az adott nyelvjárásban a kicsinyítő képzővel való toldalékolásának szabályai is mások. Ez esetben a szóhoz tartozó morfológiai címke manuális úton kerül a korpuszba. Ilyen alakok például: *bennebbécské*, *arriskább* [arrécskább], *errjiskjébb* [errécskébb], *mësszëcskébbä*, *másmoldóskább* [másmódúcskább, 'kicsit másmilyen'], *najlábujkjáinál* [nagy lábujjkáinál], *mennyicskét*, *sokácskát*, *üdöske* [időske], illetve az cikk elején idézett *hamarábbacska* és *rosszulka*.

Details	sentence
Jugán	Új szeretem menyemet mind a ribű séresnyét mind a maska
	Adv/Pro V.S1.Def N.PxS1.Acc WPUNCT Adv/Proj/Rel Det N N.Acc WPUNCT Adv/Proj/Rel Det N
tejeskét	
	N._Dim=cskA.Acc SPUUNCT

A leirat normalizálását is segíthetjük automatikus módszerekkel, azonban fontos, hogy ne bízzuk magunkat teljesen gépi eszközeinkre. A „*kuty- kutyá ulyan kutyęcská*” interjúrészletben ugyanis a látszattal ellentétben nem a magyar *kutya*, hanem egy román jövevényszó, a *cutia* [‘doboz’] diminutív alakja szerepel. Hiba volna, ha a *kutyęcská-t* például a *rozmaringszálęcska* szóalak mintájára

kutyęcskára normalizálnánk. Ugyanígy a *kicsi-kecske* ~ *kicsikeske* szóalakokat sem szabad tévesen a *kicsi* + *kecske* tövekre visszavezetnünk, ezek a *kicsikęcske* alakra normalizálандók.

Habár cikkünkben végül sem kecskékről, sem kutyákról nem volt szó, reméljük, hogy írássunkkal a korpuszépítés kihívásokkal és szépségekkel teli folyamatába sikerült az olvasóknak valamelyest bepillantást nyújtanunk.

Huszár Anna Laura

tudományos segédmunkatárs,

Elméleti és kísérletes szintaxis kutatócsoport

Vadász Noémi

tudományos segédmunkatárs,

Lexikai tudásreprezentáció kutatócsoport

A részletekért írnék rám!

Már-már közhelyként hangzik az a megállapítás, miszerint az internet és a közösségi média megjelenése jelentős változást hozott a nyelvbe és a mindennapi kommunikációba. Ez azt is jelenti, hogy számos olyan kifejezés vagy újítás kerül nap mint nap a nyelvünkbe, amelyek gyakran heves indulatokat és helytelenítő fejcsoválásokat váltanak ki a nyelvhasználókból. Ilyen például a címben idézett *írj rám* is. A kifejezés sokfajta kommunikációs helyzetben előfordulhat – a magánbeszélgetésektől kezdve az apróhirdetéseken át a politikai kampányszövegekig. (A Magyar Nemzeti Szövegtárból gyűjtött példákat eredeti formájukban, az esetleges helyesírási, központozási hibák javítása nélkül közlöm.) *Most konkrétan rám írt egy tag, hogy ő azért töröl mert nem írogatom ki a két sorokat és unalmas vagyok; Arra kérek minden kedves érdeklődőt, hogy aki kérdezett valamilyen ruhával kapcsolatban képek alatt, az legyen szíves privátban rám írni, mert egy idő után a képek alatti kommentek követhetetlenek sajnos; Valaki aki ért az UML-hez tudna egy 10 percet segíteni, rám írna privátban?*

Példák után kutakodtam az interneten, amikor egy érdekes Facebook-posztot találtam. Helyesebben nem is a bejegyzés tartalma keltette fel az érdeklődésemet, hanem az alatta sorjázó hozzászólások, amelyek a bejegyzés szerzőjének szóhasználatát bírálták az *írj rám* kifejezés miatt. Az egyik hozzászóló érve szerint a szerkezet azért nem helyes, mert a *rá* szó kizárólag ’valamilyen felületre’ jelentésben használható, és ironikusan feltehető a kérdés: vajon a bejegyzés szerzője a homlokára szeretné-e íratni az

üzenetet? Helyette az *írj nekem* alakot javasolta. Bevallom, ez a megjegyzés engem is hosszán elgondolkodtatott. Ahhoz, hogy ennek az első olvasásra talán meggyőző és logikus érvelésnek a hibáját észrevegyük, elég fellapoznunk A magyar nyelv értelmező szótárát (ÉKsz.) a *ráír* címszónál. Rögtön fel is tűnik, hogy a szótár a ’valamilyen felületre ír’ mellett további három jelentést is felsorol.

1. *ráír vmire*: ’<jelet, egy-két szót, rövidebb szöveget> vminek a felületére, külső oldalára, lapjára ír, hogy ott látható legyen.’
2. *ráír vkire*: ’írásbeli felszólítást küld vkinek, írásban felszólít, utasít vkit.’
3. ’<Jogot, vagyontárgyat> vmely szóban forgó személyre ír.’
4. (átvitt értelemben) rá van írva (vkire, vmire): ’könnyen észrevehető, rögtön látszik, tükröződik rajta.’

Ezenkívül az *ír* címszónál még egy olyan, ide kapcsolódó jelentést mutat a szótár, amely elsősorban a film- és színművészetekhez tartozik. Eszerint a *valakire ír* kifejezés ’szerepet, esetleg darabot vkinek a színészi egyéniségére alkalmaz, v. ahhoz szabva alkot meg’ jelentésű is lehet. Pl. *Nem rád írták ezt a szerepet; Úgy játszik, mintha (ő)r á írták volna a címszerepet.*

Idáig az derül ki az adatokból, hogy az *írj rám* szóhasználatot elmarasztaló hozzászóló logikája hibás, hiszen a *ráír* igének az elsődleges jelentésén túl más metaforikus, átvitt értelmű jelentései is vannak és lehetnek. Kizárólag emiatt tehát nem ítélnék helytelennek a kifejezést.



A ráír ige nyelvi elemzése kapcsán meg kell vizsgálnunk más olyan, kommunikációra vonatkozó igéket is, amelyekhez kapcsolódik a rá- igekötő. Ilyen például a rászól, a rákiált, a ráparancsol, a ráordít vagy az újabb rácsörög is. Az igekötő ezekben a kifejezésekben is ugyanolyan funkciójú és jelentésű, mint a vizsgált igénél, tehát nem felületre vonatkozik, hanem átvitt értelmű. Közös bennük, hogy a rá- mindegyik alapigének kölcsönöz egyfajta figyelemfelkeltő, felhívó jellegét. Rászólni valakire nem ugyanazt jelenti, mint hozzászólni valakihez – az előbbi az elcsendesedés, hallgatás igényét, arra vonatkozó parancsot is hordoz.

Az író rám ezeknek az igéknek a mintájára jöhetett létre. Megtévesztő lehet, hogy a rá- közvetlenül személyre utal ahelyett, hogy azt mondanánk: író a közösségimédia-profilomra. Az író rám esetében a tulajdont, eszközt (pl. Facebook-profilt) helyettesítjük a tulajdonos megnevezésével. Ezt a jelenséget nevezi a stilisztika metonímiának. A metonímia az ÉKsz. meghatározásában a következő: „Stilisztikai eszköz: egymással bizonyos szorosabb kapcsolatban levő fogalmak nevének fölcserélése a stílus élénkítésére, szemléletesebbé tételére; névcseré, névátvitel”. Adamik Tamás idézi a latin szónok, Cornificius szavait, miszerint „metonímiákat nemcsak a költők és szónokok szoktak gyakran alkalmazni, hanem a mindennapi társalgás is”.¹

Az MNSZ2 adatait vizsgálva az derül ki, hogy a ’valakinek ír, üzen’ jelentésű ráír ige – illetve ragos alakjainak – használata kizárólag az internetes nyelvhasználatához, internetes szlengehez kötődik, sőt az interneten sem minden kontextusban állja meg a helyét. A nyelvhasználók

elsősorban a közösségi média felületeihez vagy fórumokhoz kapcsolódóan használják, az e-mailhez, e-mailezéshez kapcsolva ritkábban. Azt sem lehet állítani, hogy az író rám kizorítaná az író nekem alakot, főleg a nyelvileg kidolgozottabb, igényesebb bejegyzésekben, közlésekben találkozni ez utóbbival. Megjegyezném, hogy a két alak között némi jelentésbeli különbséget érzek – hasonlóan a feljebb bemutatott rászól ~ hozzászól igepárhoz –, amely sok esetben magyarázhatja az író rám használatát. Ebben az alakban ugyanis mintha lenne valamiféle kötelező kölcsönösség: ha ráírok valakire, akkor a címzettől el is várok valamilyen aktivitást, reakciót, választ. Ezt alátámasztják a vizsgált nyelvi példák is: leggyakrabban hirdetésekben, információkéréseknél, válaszváró bejegyzéseknél, üzeneteknél jelenik meg. Pl. *Ha érdekel író rám pü-t [privát üzenetet], azért adom el mert nem bírja el a gépem.* A kölcsönösség itt abban rejlik, hogy ha az esetleges érdeklődő üzenetet küld a hirdetőnek, akkor az minden bizonnyal több információt oszt meg a termékről, ill. megszervezik az eladást. A nekem-változatú igénél ez a kétirányúság nem (szükségszerűen) jelenik meg.

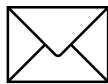
Összegezve, az író rám elsősorban az internetes szleng elterjedt eleme, és kifejezetten az internetes kommunikációra vonatkozó kifejezés. Noha nem tekinthető helytelen vagy hibásan létrehozott alaknak, erősen informális jellege miatt hivatalos(abb), igényes megformáltságú szövegben megfelelőbbnek tartjuk az író nekem kifejezés használatát.

Horváth Zsófia

magyartanár, az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Olvasói kérdés a megszólításról

Tisztelt Hölgyeim, Uraim!



Tisztelt Alscher Tamás!

Egy hivatalos levél írása közben az alábbi problémába ütköztem: a levél címzésében és a megszólításban a következő formát tanultam, amit ma is használok:

Dr. Minta Pál Úr, Beosztás részére

Tisztelt dr. Minta Pál Úr, Beosztás!

Tanulmányaim során azt tanultam, hogy azért ezt a formát használjuk, mert nem a beosztás az Úr, hanem Minta Pál. Ezzel szemben rendszeresen találkozom az alábbi címzéssel, megszólítással:

Dr. Minta Pál beosztás úr

Tisztelt dr. Minta Pál beosztás Úr!

Kérem szíves segítségüket abban, hogy melyik címzési, megszólítási minta a helyes.

Köszönettel: **Alscher Tamás**

Levelek címzésében az alábbi formát ajánljuk:

Dr. Minta Pál beosztás (úr) részére;

vagyis például: *Dr. Minta Pál adjunktus (úr) részére*

A fenti szöveg címzés, a beosztás és az úr szó köznévi.

Hivatalos levél megszólításában a megszólítás első szaván és tulajdonnévi tagján kívül a közneveket is nagybetűvel szokás írni (a mellékneveket és a kötőszókat azonban nem). A családnevek előtti *doktor, idősb, ifjabb, özvegy* stb. szót csak kiemelt helyzetben (aláírásban, levélcímzésben, névsorban, névjegyben) és mondat elején írjuk nagybetűvel. Ennek alapján az idézett megszólítást a következőképpen javasoljuk:

Tisztelt dr. Minta Pál Beosztás Úr!

vagyis például: *Tisztelt dr. Minta Pál Adjunktus Úr!*

Üdvözlettel:

Balogh Judit nyelvész

¹ Adamik Tamás 2006. A szóképek rendszere az antik retorikában és grammatikában. In: Szathmári István szerk., *A stilisztikai alakzatok rendszerezése - Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 55. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 32.

Akinek a sebészkes és a mikrofon is jól áll a kezében

El tudunk képzelni egy bordó vagy kék sebészi ruhában, fonendoszkóppal a nyakában magyarázó fiatal orvost a TikTokon? **Dr. Kulja András** vállalta magára az ifjabb nemzedékek egészségnevelésének miszsióját – az orvosi-gyógyászati ismeretterjesztés hazai történetének új fejezetét megnyitva – rövid, igényes videóknban, szép magyar nyelven szól több mint 300 ezer követőjéhez. Munkájával bizonyítja, hogy nemcsak vicces(kedő) videókra van igény, hanem szakmailag hiteles, tudományos információkat közlőkre is. Az Anyanyelvi est fiatalokkal szalonsorozatunk 10. részében a sebész szakorvosjelölttel Blankó Miklós beszélgetett a Józsa Judit Galériában. A párbeszéd témája az értelmiségi felelősségvállalás a közösségi média felületein, a korszerű egészségnevelés, illetve napjaink tudományos ismeretterjesztésének nyelvi-kommunikációs követelményei. *A beszélgetés részleit közöljük.*



Influenszer – vagy magyarosabban tartalomkészítő: ezt mondják dr. Kulja Andrásra. Egy orvos hogyan viszonyul ehhez a „szakmanévhez”?

Az *influenszer* szóval nem tudtam megbarátkozni, hiszen a kifejezés hallatán gyakran táncoló-ugráló-idétlenkedő emberekre gondolunk, holott maga a szó azt jelenti, hogy hatást gyakorolunk másokra. Én is hatással szeretnék lenni mindazokra, akik nézik a videóimat: arra törekszem, hogy tudatosan cselekedjenek

saját egészségük érdekében. Ilyen értelemben vállalom az *influenszer* elnevezést, de ha tehetem, a *tartalomgyártó* szót használom a kamera előtti munkám megnevezésére.

Hogyan lesz egy orvos tartalomgyártó? Ebben egyedülálló Magyarországon.

Munkám során rádöbbsentem, hogy milyen keveset beszélnek az orvosok a sebészet területén a páciensekkel. Különösen azért éreztem így, mert pszichiáterként indultam, s később a sebészetre váltottam. Megfogadtam, hogy én több időt szánok majd a betegekre, jobban elmagyarázom nekik, hogy milyen beavatkozás vár rájuk. Ez naiv ábránd volt, ugyanis a sebészetben a legtöbb időt a műtőben töltjük, a fennmaradó idő jelentős része pedig a betegfelvétellel és az adminisztrációval telik. Felmerült bennem, hogyan tudnám ezt áthidalni valamilyen audiovizuális megoldással. Elkészült az első videó, amely a vakbélgyulladásról foglalkozott. Láttam, hogy tetszik a nézőknek. Később rájöttem, hogy a YouTube nagyon ne-

hez műfaj, s mikor elindult a TikTok, a feleségem felvetette, hogy a „bugyuta” felvételek mellett e felületen miért ne lehetnének fenn az én orvosi videóim.

Hamarosan igen nagy követőtáborra tett szert az András doktor elnevezésű oldal: van olyan videó, amelyet egymillióan láttak! Nem fél, hogy valamit rosszul mond, vagy félreértik?

A tudásátadás felelőssége nagy teher, ez a legnehezebb része ennek a munkának. Mielőtt az első videót készítettem, fél évig nézegettem, hogy hogyan kell videózni, vágni, megvettem a megfelelő felszerelést, de nem gondoltam, hogy a szövegírás lesz a legnehezebb része. Azt is be kellett látnom, hogy egy néhány perces videó elkészítési ideje 3-4 óra. Első alkalommal megírtam a szöveget, még büszke is voltam, hogy milyen jól sikerült. Elkészítettem a videót, de amikor megmutattam a feleségemnek, azt mondta, hogy ez nem jó, nem érthető. A tudományos, orvosi terminusok helyett sorolni kezdte az ismeretterjesztésben használatos szakszavak-szakszargonok özönét. Ekkor döbbsentem rá, hogy az én szókinccsem eltér a köznyelvitől, hiszen biológia-kémia tagozatos gimnáziumba jártam, utána hat évig az orvosi egyetemre, egy zárt világ része lettem, és ez a nyelvhasználatomban is tükröződik. Újraírtam a szöveget úgy, hogy a szakmai helyessége megmaradjon, de a laikusok számára is érthetővé váljon.

Éppen ez a legnagyobb gyengesége az orvosi kommunikációnak, hogy gyakran igen távol áll a közérthetőségtől. Máshogy beszél azóta a betegekkkel, mióta ismeretterjesztő munkát végez?

Sokkal tudatosabban. Odafigyelek, a reakciókból igyekszem következtetni arra, hogy értik-e, amit mondom. Ehhez át kellett alakítanom a kommunikációm. A kollégákkal továbbra is szaknyelvet kell használnom, mert különben azt mondják egy köznyelvi stílusban megírt letre, hogy rosszul van megfogalmazva, mert „ez nem a Kiskegyed”.

Hogyan fér meg Kulja Andrásban a tudás, a felkészültség, a jó előadókészség, a pozitív kisugárzás? Hogyan lehet, hogy valakinek a sebészkes és a mikrofon egyformán jól áll a kezében?

Nem tudok válaszolni, talán születni kell rá, de tanuljuk is. Nem minden volt olyan könnyű az egyetemen nekem sem, sőt! Az első félévben nem sikerült az anatómiavizsga. Így az évismétlés miatt az Anatómiai Múzeumban lettem tárlatvezető. Belépett egy hölgy a múzeumba, és megkérdezte, hogy nem tudnám-e korrepetálni őt kémiából. Mivel remek gimnáziumi kémiatanárom volt, jó voltam a tantárgyból, elvállaltam őt. Mind a négy nagyszülőm tanár: innen hozok valamit. És onnan is, hogy kétnyelvű gyerek voltam, hiszen édesanyám magyar, édesapám orosz, egyszerre kezdtem el magyarul és ukránul beszélni. Ezek segítik, hogy minden szónak meglegyen a helye a

videóimban. Egyik videóm arról szól, hogy milyen veszély vár azokra, akik az anyósülésen ülve felrakják a lábukat a műszerfalra. Ebben az anyagban a *megnyomorodni* szónál sokat gondolkodtam, hogy ki merjem-e mondani, de úgy éreztem, igenis, ennek a szónak van kellő súlya ennél az üzenetnél.

*Az orvosi kommunikáció része az úgynevezett betege-
dukáció. Ezt a kifejezeten szerencsétlen kifejezést használja az
orvosi szakma a beteg tájékoztatást, a betegségek megelőzését
célzó ismeretterjesztést és az egészségmegőrzést szolgáló
tájékoztatást összevonva. A szó nem csupán magyartalan-
sága miatt rossz, hanem azért is, mert elsősorban egészsé-
ges embereknek szól: hogyan őrizzék meg az egészségüket,
milyen testi jelekre figyeljenek, és mit tegyenek, ha betegek.
Magyarországon „gyerekcipőben” jár ez a tevékenység?*

Ebben a műfajban vannak nagyon ügyes kollégák, akikre felnézek. Ilyen például Benkovich Júlia nőgyógyász vagy König Róbert gyermekortopéd-sebész. A TikTokon viszont nincsenek mások e területen. A tudományközvetítés egyre nagyobb hangsúlyt kap az egyetemen is. A kommunikáció kiemelt tantárgy volt, nagyon jól oktatták nekünk. Csak hogy amikor a praxis során századszor kell elmondani ugyanazt, akkor az orvos hajlamos megunni a tájékoztatást, vagy szeretne túllenni rajta. Aki sebésznek megy, az szeret a műtőben lenni, szikét fogni a kezében és operálni. A betege-dukáció során ki kell lépni a komfortzónából, és vállalni kell azt, hogy összesúgnak az ember háta mögött, esetleg kinevetik az elején, azt mondják, hogy bohóckodik, produkálja magát. Ez okoz nehéz pillanatokat az embernek...

*A videóit hallgatva a szakmai hitelesség mellett a nyelv-
helyességre való törekvés is szembeötlő. Milyennek kell lennie
a tudományos ismeretterjesztés nyelvének?*

Tavaly indult egy Egészség- és tudománykommunikáció nevű tantárgy a Semmelweis Egyetemen. Igyekezünk körvonalazni, milyen is a jó tudományos ismeretterjesztés.

Legyen közérthető, tartalmazza a lényegét, és legyen olyan része, amely valahogy „befészkel” magát a hallgató fejébe. Azt nem várhatom el, hogy a rövid videóim teljes tartalmát megtanulják. Annyit remélhetek, hogy egy-egy gondolat megmarad belőle, hogy valami „elmozdul” a befogadó gondolkodásában. És mindez a nyelven keresztül történik – jelentős képi információval kiegészülve. Ha nem igényes a nyelvhasználat, akkor hiteltelennek tűnik az, amit mondok, akkor nem a tartalomra figyelnek, hanem arra, mit mondtam rosszul.

Milyennek látja egy-két évtized múlva ezt a területet? És akár önmagát benne?

Jósnak kell most lennem, de nem kérdés, hogy fejlődni fog ez a terület. Talán felbátorodnak az egészségügyi dolgozók. Mi csupán az egészségről beszélgetünk, de más területeken is szükség lenne az ismeretterjesztésre. Nem gondolom, hogy én magam 10-20-30 évig fogom ezt ebben a formában csinálni, mert meg fogják unni a videóimat, így majd más irányba kell elmozdulni. Most a podcast (közvetlenül hallgatható hanganyag) műfajában próbálom ki magamat: leülök valakivel beszélgetni, és egy-egy témát részletesebben mutatunk be. A Semmelweis Egyetem Egészségügyi Menedzserképző Karával most elemeztük a dohányzásprevenció videókat, azaz a dohányzási szokás megelőzését szolgáló videókat, azoknak a válaszreakcióit, nézettségét, a lájkokat, a megosztást, és nemsokára Firenzében bemutatom az eredményeket egy európai konferencián. Hozzá kell tennem azt is, hogy babát várunk a feleségemmel, így valószínűleg a családapaszerp is előhoz majd új témaötleteket. Bízom benne, hogy lesznek olyan lelkes fiatalok vagy olyan kollégák, akik beállnak mellém vagy helyettem a „csatasorba”.

(A képen: dr. Kulja András az eseményen, Csomos Attila felvétele.)

Blankó Miklós

az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Hogyan tanultak a XVIII–XIX. századi német polgárok magyarul? Magyar–német kétnyelvűség a történelmi Magyarországon

A történelmi Magyarország széles területein általános volt a magyar–szláv, magyar–német két- vagy többnyelvűség, ezen túl pedig egyes nyugat-magyarországi, felvidéki, délvidéki, erdélyi és bánági területeken, valamint a Dunántúl északnyugati szegletében a német nyelvű polgárság relatív nyelvi többséget alkotott. Nagyobb német közösségek éltek egyes észak-dunántúli városokban, például Kőszegen, Sopronban, Győrben. Az ország oktatási és igazgatási szempontból meghatározó helyein, Pozsonyban, Pest-Bu-

dán és Nagyszébenben jöttek létre a hazai németiség irodalmi központjai. A Felvidéken jelentős német szigeteket alkottak például a cipszerek (szepességi németek), Dél-Erdélyben pedig a szászok, akik 1223-ban II. András király Arany Szabadságlevelével nyerték el széleskörű autonómiájukat.

A XVIII. század közepéig-végéig Nyugat-Európa-hoz hasonlóan a Szent István-i keresztény Magyar Királyságban is nyelvhasználati kettősség volt megfigyelhető: mind a hi-

vatalos életben, mind pedig az oktatásban a latin nyelv dominanciája uralkodott; a magyart főként szóban, a mindennapi érintkezésben használták.

Ez a tendencia a XVIII. században kezdett megváltozni. Ennek az átalakulásnak fontos állomása volt Mária Terézia 1777-ben kiadott tanügyi rendelete, a Ratio Educationis, amely „alapfokon kötelezővé tette az anyanyelvi oktatást, előírta a kisgimnáziumokban a kisebb anyanyelvi fogalmazásokat, a gimnáziumokban a fordításokat latinból anyanyelvre és németre, a magasabb osztályokban a beszédgyakorlást a hazai nyelveken, továbbá anyanyelvű tankönyvek elkészítését” (Nagy 2015, 162).

Nem feledkezhetünk meg Vályi Andrásról, a pesti egyetem első magyartanáráról sem, aki több tanulmányt írt a magyar nyelv rendes és kötelező tantárgyként való bevezetésének fontosságáról. Ez a kezdeményezés meghozta a gyümölcsét: az 1792. évi VII. törvénycikk kötelezővé tette a magyar tanszék felállítását, a magyar hivatalos tantárgy lett mind a közép-, mind pedig a felsőfokú oktatásban. A magyar nyelv oktatástörténetének fontos eseménye a pesti egyetem magyar tanszékének 1791. június 7-i megalapítása. Az egyetemen a tanári kinevezést Vályi András kapta meg, így ő lehetett az első tanár, aki hivatalos körülmények között, egyetemi szinten tanította a magyar nyelvet.

Többek között ezekkel a törekvésekkel hozható összefüggésbe, hogy ebben az időszakban indult meg a magyar mint idegen nyelv oktatása, és ennek köszönhetően jelentősen megnövekedett az idegen anyanyelvűek, főként németek számára írt magyar nyelvtanok száma.

A soknemzetiségű Magyarországon a XVIII. századtól kezdve tehát elengedhetlenné vált egymás nyelvének megtanulása, így szükség volt a magyar mint anyanyelv és a magyar mint idegen nyelv oktatásának tudatos, a magyar nyelvet a kívülálló szempontjából bemutató tananyagok kidolgozására. Ezt az igényt felismerve alkotta meg Bél Mátyás, a pozsonyi evangélikus líceum tanára 1729-ben az első német nyelvű magyar grammatikát, a *Der ungarische Sprachmeister*t, amely tizennyolc kiadásban látott napvilágot. A nyelvemester azért is jelentős a magyar nyelv oktatásának történetében, mert 1779-es változatának magyar fordítása „kizárólagos használatú tankönyv volt Versegly iskolai nyelvtanainak megjelenéséig” (Éder 1983, 310).

A kor jeles nyelvitanírói között tartjuk számon Adámi Mihályt is, akinek nyelvészeti tárgyú munkái közül egyedül az *Ungarische Sprachkunst* című grammatika maradt meg az utókornak. A nyelvten két kiadásban jelent meg, az első 1760-ban, a második 1763-ban. Érdekessége, hogy – ahogyan azt Szily Kálmán (1902) is említi – az *alkony, dics, fohász* szavaink Adámi szóalkotása nyomán mentek át a közhasználatba.

A magyar mint idegen nyelv oktatása a XIX. században bontakozott ki. Az ebben az időszakban megjelent tankönyvek között szintén a német nyelvűek dominálnak: „az újonnan megjelent tankönyvek száma nyolcvan körül mozog. Ezek nagyobb része – közel hatvan – német nyelvű” (Éder 1983, 312). A korszak első felének termékeny nyelvitanírója volt Márton József, aki Farkas János *Ungarische Grammatik* (1771) című grammatikájának átdolgozása után írta meg *Praktische ungarische Sprachlehre* (1810) című gyakorlati nyelvtenét, és „a XIX. század elején, az új törekvésektől áthatva, feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a közös hazában a nemzetiségek megtanulják a magyar nyelvet, amely képes az együtt élő népeket összefűzni egymással” (Éder 1983, 312). Márton kiemelt figyelmet szentelt a módszertani kérdéseknek. Fialat nyelvitanítókhoz intézett beszédében a kontrasztív szemlélet fontosságára hívta fel a figyelmet: „a' Magyar nyelvnek tsupán azokat a tulajdonságait fedezze fel tanítása közben, mellyek Tanítványjának anyai nyelvében fel nem találtnak, vagy másképpen vannak. Egy szóval, hogy a' két nyelvet mindenkor öszvehasználhassa és megkülönböztethesse természeti tulajdonságaira nézve” (A' Nyelvitanítókhoz intézett Előljáróbeszéd: *Ungarische Grammatik für Deutsche*, Wien, 1816. Zweiter Teil).

Vörösmarty Mihályra elsősorban mint költőre, íróra szoktunk emlékezni, s ritkábban foglalkozunk nyelvtudományi munkájával, amely „[c]supán azért nem általánosan ismert, mert egyrészt költői működése elhalványítja tevékenységének egyéb oldalait, így a nyelvészt is, másrészt mert e nyelvészeti munkásság az Akadémia

keretében s így a külvilág felé részben névtelenül folyt” (Mikesy 1950, 289). Sokrétű tevékenységének egyik fontos eleme az 1832-es *Kurzgefasste ungarische Sprachlehre für Deutsche* című, németeknek szánt nyelvtena, amely nyelvészeti munkásságának akadémiai kezdetét jelentette: a Magyar Tudós Társaság 1832. szeptember 7-i nagy-



Bél Mátyás nyelvtenának tizenharmadik kiadása (Pest, 1829)

gyűlésén ezzel „kedveskedett” az akadémiának (Brisits 1937: 312).

Olyan örökbecsű műveket is meg kell továbbá említenünk ebből a korszakból, mint például Riedl Szende *Magyarische Grammatik* (1858) vagy Versegly Ferenc *Neuverfaßte ungarische Sprachlehre* (1817) című grammatikája. Utóbbi a sok esetragos deklináció megjelenítésének egyik fontos állomása, hiszen abban a mai esetrendszer alapjai jelennek meg. Ebben az időszakban a grammatikáíróknál erőteljesen tetten érhető az a szándék, hogy a külföldi tanulókkal a magyar irodalmat is megkedveltessék: jól példázza ezt Császár Ferenc *Ungarische Sprachlehre* (1834) című nyelvkönyve, amelynek *Uebungen, überseßt in der Interlinear-Methode, azaz Gyakorlatok az interlineáris módszerrel fordítva* című fejezete többek között Kazinczy, Berzsenyi és Kölcsey munkáiból összeállított szemelvénygyűjteményt tartalmaz.

A tárgyalt nyelvemesterek azért is tanulságosak a mai kor olvasói számára, mert a bennük található párbeszédék jól jellemzik az adott kort, valamint a korabeli nyelvhasználatot.

Ízelítőül álljon itt egy-egy példa Bél Mátyás és Vörösmarty Mihály grammatikájából:

ÚR. Te inas, hol vagy?

INAS. Itt vagyok! Mit parancsol az úr?

ÚR. Adj tiszta inget.

INAS. Mellyiket kívánja az úr, a vastagabbat-é vagy a vékonyabbat?

ÚR. A mellyiket előbb kaphatod.

INAS. Ím, itt vagyok! Mit tévő legyek már?

ÚR. Add ide a nyakravalómat, keszkenőmet.

INAS. A közönségest hozzam-é el, vagy az arannyal varrottat?

ÚR. Mind egy; mert sietnem kell. – Most add ide a dolmányomat.

ASSZONY. És nékem az alsó köntösömet, a vállamat, az kötött és a felső szoknyámat. – Nosza hamar! Tedd fel a fejre valómat; de még elébb mosdanom kell.

INAS. Imé itt e friss kútvíz, itt a királyné szagos vize, a kendő, a fésűk, a hajpor, a gombostók és a mi egyéb szükség. (Melibői [Bél Mátyás]: *Ungarischer Sprachmeister*, 1729. 272–273.)

Irodalom

Brisits Frigyes 1937. Vörösmarty Mihály és az akadémia. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

Éder Zoltán 1983. Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. *Magyar Nyelvőr* 107 (3): 309–324.

Mikesy Sándor 1950. A nyelvész Vörösmarty. *Magyar Nyelv* XLVI. (4): 289–296.

Nagy Noémi 2019. A hatalom nyelve – A nyelv hatalma. *Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.

Szily Kálmán 1902. A magyar nyelvújítás szótára. Hornyánszky Viktor Kiadása, Budapest.

Nagy Dóra

doktorandusz, ELTE; tudományos segédmunkatárs,
MKI MNyKK

Népi gyógyászat – népi bábaság

A népi gyógyászat a népi tapasztalaton, természetismereten, vallásosságon, mágián alapuló ismeretrendszer és gyakorlat. Egyesek úgy vélhetik, hogy ez valami elítélendő tevékenység, már-már üldözendő boszorkányság, én mégis úgy gondolom, hogy a természeti gyógymódok nagyon jó hatással lehetnek az emberi szervezetre és a lélekre, mindemellett pedig a kultúránk részét is képezik. A népi gyógyászatban számos olyan elemet, tevékenységet, hagyományt találhatunk, amely kapcsolódik a szüléshez és a születéshez. Számomra ennél nincs természetesebb és csodálatosabb dolog.

Kik is azok a bábák?

A *bába* szó szláv eredetű, öregasszonyt, nagymamát, szülésznőt jelent. Ebből az látszik, hogy a bábák javarészt idősebb asszonyok voltak, akik koruknál fogva, illetve saját tapasztalataik alapján olyan rutinnal rendelkeztek, amiket fel tudtak használni szüléskor.

A Magyar néprajzi lexikon *bába*, *szülésznő* szócikkénél az alábbiakat olvashatjuk: „A bába általános tennivalói a következők voltak: előkészítette a szülést, megvetette a gyermekágyas asszony ágyát, előkészítette a szülés helyét és ahhoz szükséges eszközöket, tárgyakat; a szülés után lemosta a gyermeket és a gyerekágyast, s (néha szertartásos párbeszéd kíséretében) a gyermekágyba kíserte, ezután többnyire elment felkérni a keresztanyát. Meghatározott ideig, általában egy hétig naponta ment az anyát és az újszülöttet ápolni, a szennyeseiket kimosni. A keresztelőre is a bába toborozta a vendégeket. A bába vitte a keresztelőre a gyermeket a keresztanyával együtt. (...) Ha az újszülött gyenge volt, a bába szokta megkeresztelni (*szárazkeresztelő*, agendáink szigorúan tiltották). A bába szervezője és szóvivője volt a keresztelői lakomáknak, hasonlóan a lakodalmi vőfélyhez. Általában kiszabott pénzüsszeget kapott szolgálataiért, ezt terményben, élelmiszerben is megválthatták. A gyermekágyasnál általában megvendé-

gelték. Egyes helyeken a bábának szánt pénzt a gyermek első fürdővizébe dobták (...), másutt a keresztelői lakoma alkalmával szedtek *báwapénzt*, *bocskorpénzt*. Egyes helyeken a keresztelő alkalmával ivott áldomást *báwapohárnak* nevezték.¹

A magyar bábáság története

A magyar „bába” első említése Könyves Kálmán király egy 1111-ben kelt oklevelében található. 1552-ben jelent meg az első működést szabályozó rendelet, mely szerint aki továbbra is bábaként kívánt dolgozni, annak a főhatóságok előtt esküt kellett tennie. Az 1700-as évektől jelentek meg olyan orvosok, akik egyúttal „szülésmesterek” is voltak. Ők városokban praktizáltak, és csak a problémás szüléseknél vettek részt. Ekkoriban jelent meg a szülészék is. Előtte a nők gyakran a földön vagy az istállóban változatos testhelyzetben szültek, hisz az ágy tisztítása sok munkával járt. 1745-ben Torkus Justus János pozsonyi városi főorvos javaslata alapján már országosan érvényes szabályzat utasította a bábákat, hogy működésük megkezdése előtt tisztiorvos jelenlétében tegyenek vizsgát. Ennek alapján Mária Terézia magyar királynő 1748-ban rendeletileg minden bábát vizsgáttételre kötelezett. 1766-ban jelent meg Krantz Henrik (Heinrich Johann Nepomuk von Crantz) *Bába mesterségre tanító könyve* Weszprémi István debreceni tiszti főorvos fordításában, ami az első magyar nyelvű bábakönyv.



A gyermek „rendetlen fekvéseinek figurái”
Heinrich Johann Nepomuk von Crantz bábakönyvéből
(kép: library.hunharicana.hu)

¹ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/b-71FB5/baba-szuleszno-71FB8/>

A bábák képzettség szerint:

Okleveles bábák. Ez volt a legkisebb létszámú, elméletben és gyakorlatban is képzett csoport. Tagjai főleg a polgárság köréből kerültek ki. Német nyelvtudásuk az ismeretek elsajátításánál előnyös volt. Külföldi, főleg bécsi és prágai egyetemeken vizsgáltak.

Cédulás bábák. A későbbiekben az úgynevezett másodrendű képzésű bábák csoportját alkották: ők már többen voltak. Oktatásuk kizárólag gyakorlatban történt, mégpedig úgy, hogy a vármegye tiszti főorvosa a megyei bábákhoz küldte őket 1–10 napos „tanfolyamra”.

Paraszt- vagy kontár bábák. Ők voltak legtöbben: sok tapasztalattal, de kevés elméleti tudással rendelkeztek, a szülés körüli rítusok és hagyományok náluk előnyt élveztek. A legtöbb panasz velük kapcsolatos volt, a sok halálos kimenetelű szülés miatt. A boszorkánypercek vádlottjai is főleg közülük kerültek ki.

1794-ben Rác Sámuel a magyar nyelvű orvosi oktatás úttörője, sebészet-szülészet tanár *A borbélyi tanítások* könyvében a szülés levezetéséhez javasolt eszközöket és tárgyakat is összefoglalta. Ekkoriban már léteztek „bábátáskák”, illetve komolyabb szülészeti műszerdobozok is. A himlőoltás bevezetésekor a bábák is segédkeztek annak beadásában. Az 1950-es évektől Magyarországon egyre inkább kötelezővé vált a kórházi, szülőotthoni szülés, így az önálló bábáság intézménye az évtized végére megszűnt. Az intézményekbe terelt bábák alárendelt szerepbe kerültek, szülésznőként, orvosasszisztensként dolgozhattak tovább. Az 1990-es évektől ismét megjelent a bábák által kísért otthon szülés iránti igény, amely a megtúrt féllegálitásból 2011-re rendelettel szabályozottan legálisan elérhetővé vált. A társadalombiztosítás azonban nem támogatja, így sokak számára nem érhető el ez a lehetőség.²

Közmondások

A bábakkal kapcsolatosan találhatunk számos bölcs gondolatot, intő feddést, amelyek szintén a kultúránk részét képezik.

A bába mosdatta legutoljára [Nem fürdött azóta, hogy a bába megfüröszttötte.] = nagyon mosdatlan, piszkos, mocskos (nép).

Annyit beszél, mint egy bába = folyton fecseg (táj).

Bába hozta babona, bolond, aki megtartja = a babonaság ostobaság (táj).

Felvágta a bába a nyelvét = a) jól pereg a nyelve, gyors beszédű; b) nagyon nyelves (nép).

Huncut volt még a bábád is = nagyon huncut vagy (táj).

Ne tudj olyan sokat, mert bába lesz belőled = a kíváncsiskodó tréfás elutasítása (táj).

Mikor pap nincs, bába is keresztel = szükségből rosszabbal is megelégszünk, mint amilyenre vágytunk (rég).

Ravasz bábája volt = nagyon ravasz ember (rég).

² Borbély Judit: A bábáság története Magyarországon a 18. század végétől a 20. század közepéig (sulinet.hu)

Rosszabb a bábánál [Semmi bába nem ér fel vele v. a nyelvével] = nagyon pletykás (rég).

Sok bába közt elvész a gyerek [táj: meghal a pulya] = a) ha sokan intézkednek v. sokan beleszólnak vmely dologba, az csak kárára van az úgynék; b) ami sok kézen megy át, könnyen elkallódik.

Többet tud, mint hat bába = mindenről értesülése van, és mindenről sokat tud beszélni (táj).

Segítők

Négy asszony segédkezett a szülésnél, kettő foglalkozott a testtel, és kettő mindig imádkozott. Születésnél mindig a nők és a női őserők vannak jelen. A négy asszony között egy ősbába vagy tanult bába volt, valamint három támaztó asszony. A hagyományban működő szülésznőnek, a hagyományban szülő asszonynak a gondolatában sincs az, hogy lehet baj a szülésnél. A gyermek az életfeladata teljesítésére születik a világra, és segítik az égiek. Aki szeretettel van jelen egy szülésnél, annak kinyílik egy kapu, és a szíve is. Emiatt másképp érzékeli a világot, ezért jó, ha van egy bába a szülésnél. Régen a bábák voltak a gyógyítók, és a gyógyítók voltak a bábák. Fűvesek voltak, kenők, csontrakók, bár inkább csak kisebb ízületekkel foglalkoztak, a házasságnak a megtartói, az ifúságnak a szexuális tanácsadói. Még a női papságot is átmentették a szükség-

keresszeggel (amikor koraszülött vagy gyengébb volt a gyermek, esetleg ha légzéskimaradással vagy valamilyen rendellenességgel született, akkor megkeresztelheték a bábaasszonyok).

A magyar nyelvterületen félidőben lépett be a bába a várandós asszony életébe, és mindig elérhető volt (éjjel-nappal, esőben, hóban, bármikor). A ház körüli teendőket és a gyerekekkel való foglalkozást átvették a komaasszonyok, anyósok, nagymamák.

A támaztó asszonyok nemcsak a testet támasztották, hanem a lelket is. Vigasztalással, biztatással imádkoztak, támogatták, támasztották az anyát. Spirituálisan, lelkiileg és testileg is segítettek. Ma őket nevezzük düláknak. Nagyon fontos tisztázni, hogy a dülák nem egészségügyi dolgozók, a duláság nem szakma, így nincs olyan tudásanyag sem, amit a düláknak kötelező lenne elsajátítaniuk. Bárki lehet dula, aki úgy érzi, képes arra, hogy elsősorban lelkiileg, másodsorban fizikailag támogassa az anyát a vajúdas során. Legfontosabb, hogy olyan szoros, bizalmi kapcsolatban álljon az anyával és ideális esetben az apával, a családdal, hogy tudják, bármikor számíthatnak rá, és támogatni fogja őket bármi is legyen a vajúdas menete vagy az anya szükséglete.

Semperger Erika

magyartanár, Úri Szent Imre Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola

Tanítani Nagyváradon és Torontóban



Kovácsné Papp Ildikó tanári pályájának első fele nagyváradai iskolákhoz, második fele egy torontói magyar iskolához fűződik. A nagyváradaihoz nem teszem hozzá, hogy magyar, hiszen az még egy régebbi Nagyvárad volt többségi magyar lakossággal, sőt: Ildikó a kolozsvári egyetemet is úgy végezte, hogy diplomáján még

Bolyai János neve állt. Az övük volt az utolsó ilyen magyar évfolyam.

Igen, a Bolyai felejtethetlen számunkra. Mintha egy bölcsőben ringattak volna. A tanáraink mindig megértéssel, figyelemmel fordultak felénk, de ugyanilyen volt előzőleg Nagyváradon a Klasszikus Magyar Vegyes Líceum is. Büszkén viseltük iskolánk jelvényét a KMVL betűkkel, mert akkor még így is kifejezhetjük, hogy magyarok vagyunk. Mire az egyetemet elhagytuk, minden megváltozott: a tanári kart szétszórták, egyeseket koholt vádakkal bebörtönöztek, többek között szeretett irodalomtanárunkat: Ágoston Andrást, az erdélyi '56-osok egyikét. Neki is

köszönhető, hogy az egyetemen az irodalom szakot választottam.

Utolsóévesek voltunk, és már diplomadolgozatunkat írtuk, amikor Szabó T. Attila¹ összehívott bennünket egy búcsúbeszélgetésre. – Maguk most kimennek az élet sűrűjébe – mondta –, és nehéz pillanataik is lesznek ezen a szép pályán, de soha ne felejtsek, hogy olyanok legyenek, „mint az égő fáklya, mely setétben lángol, és megemésztve magát másoknak világol”². Igyekeztünk megfogadni, többen lettünk tanárok, Kántor Lajos és Lászlóffy Aladár pedig Kossuth-díjas költő.

Ha jól tudom, Ildikó mindig Nagyváradon tanított.

Először két évet Biharfélegyházán, majd Paptamásiban, tizenhat évet pedig Biharpüspökiben, Nagyvárad külső kerületében tanítottam. Szép emlékeim kötődnek az ottani általános iskolához. Nagyon jó, kedves és érdeklődő gyerekek voltak, csak akkor támadt egy kis gond velük, amikor az engedélyezett háztáji gazdaságokba dologidő-

¹ Nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató egyetemi tanár – *a szerk.*

² Batsányi János: A magyar író

ben befogták őket is a szülők. De mindig pótoltuk a hiányzó órákat, mert lelkesek voltak. Osztályonként heti négy órát adtam: két irodalom- és két nyelvtanórát, az ötödikeseknek még fogalmazást is. Bábszínházcsoportot is alakítottunk, vagy ami akkor még nem terjedt el annyira: bevezettem a drámajátékokat, mert sokkal jobban élvezték, mint amikor egyedül álltak a színpadon. Sok versenyen vettünk részt, bár fáj, hogy nem nyújthattunk elég jó teljesítményt ahhoz, hogy első díjat kapjunk. Biharpüspöki ugyanis színmagyar terület volt még akkor.

Román osztály nem is indult?

De igen, mégpedig úgy, hogy az I–IV. osztályok tanulóit összevonták egy román tanítónővel, aki a párttitkári posztot is betöltötte. Azt az osztályt is vittem versenyekre, egyszer egy nagymama jött kísérőnek, ám amikor románul szóltam hozzá, azt mondta: „Ne tesszen már nekem románul beszélni, nem értem én azt!”. Kiderült, hogy a gyerekek többsége a román osztályban is magyar volt, de a tanítónő egyenként felkereste a családokat, és – mondjuk így – meggyőzte őket, hogy a román nyelv jobb lesz a gyerekeknek. Amikor egyszer alkalmam volt találkozni a magyar konzullal, és panasztal, hogy milyen módon szippantják el a magyar osztályok tanulóit, odavetted: „Csinálják ezt maguk is!”. Persze, csak azt nacionalizmusnak bélyegezték volna, és féltették az állásunkat. Nekem is el kellett tartanom a kislányomat és a szívbeteg édesanyámat.

Hogy milyen nehéz körülmények között éltek így, külön történet lehetne. Az is, hogy Biharpüspökiből bekerült a városba, de igazi vegyes tannyelvű intézménybe – román igazgatóval és nem mindig jóindulatú román kollégákkal.

A tanfelügyelő meghívott a magyar tagozattal rendelkező román pedagógiai líceumba irodalmat tanítani. Két év múlva a mai Ady (akkor Moghioros) Líceumba kerültem. Ez volt Nagyvárad egyetlen színmagyar tannyelvű iskolája, ötödiktől érettségig tanulhattak itt a diákok. Sok ötödikest a közelben lakó családok „örökbe fogadtak” azért, hogy a körzetesítés ellenére ide, a „Mogyorósba” járhasanak nyolcadikig.

Nagyon szerettem tanítani, megismertetni diákjaimmal a magyar irodalmat. Mostanában egyre igényesebb a hallgatóságom: négyéves dedunokám, de már másfél éves hűga is kezd figyelni a mesékre.

Jó lenne róluk beszélgetni, de sajnos vissza kell térnünk ahhoz a szomorú naphoz, amikor meg kellett válnia Nagyváradon az iskolától. Ugyanis hozzátartozik a portré emberi részéhez, hogy amikor már édesanyja nem élt, lánya pedig egyetemre járt, akkor egy véletlen találkozás ráébresztette Ildikót, hogy nincs végleg magányra ítélve.

Leendő férjem természetesen magyar volt, de kanadai magyar. Budapesten találkoztunk, ahol rokonaimat látogatva vasárnap a Mátyás-templomba mentem. A szentmise hagyományosan a Himnusszal fejeződött be, amit otthon csak ritkán és titokban énekelhettünk. Folytak a könnyeim, és a zsebkendőmet kerestem. Egy mellet-

tem álló úr hasonlóképpen. Egymásra néztünk. Így kezdődött...

Nemcsak a romantikus történet kezdődött el, hanem a kanosszajárás is, mert a boldogságnak nagy ára volt: meg kellett válnia gyermekkorra, ifjúsága színhelyétől és tanítványaitól.

A férjem kérte számomra a kanadai vízumot. Sejtette, hogy mi lesz a következménye, mert szinte a vízummal egy időben ő is megérkezett Váradra, hogy mellettem legyen, amikor azonnal és megalázó módon elbocsátottak az iskolából. A gyerekek felháborodását nekem kellett lecsendesítenem a párttitkár utasítására, mert a tizedikesek kórusban kiáltva szavalták: „Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet...”³

A házassághoz Ceaușescu engedélye kellett, csak ezután kérhettem útlevelet. A rendőrségi tisztviselő, élet-halál ura, utasított, hogy írjam alá a nyilatkozatot, hogy én akarom elhagyni az iskolát és a tanári pályát, különben hiába van kanadai vízumom, nem kapok útlevelet.

A kollégák elfordultak tőlem, az ismerősök inkább átmentek az utca túloldalára, féltették az állásukat. Otthonomban, amely még nagyszüleimé volt, csak úgy maradhattam, hogy a kiutazási engedélyig kifizettük a lakbért. Három évig kellett várnom. A vigaszt férjem szeretete, biztatása jelentette, és tanítványaim ragaszkodása, mert a nagyok kérték, hogy készítsem fel őket a kilencedikes gimnáziumi, a tanítóképzői, illetve egyetemi felvételre nyelvtanból és irodalomból. Délután kettőtől sokszor este 9–10-ig váltották egymást a csoportok. Hoztak hálából tőled, süteményt, konzervet és más hasonló kincseket, amelyekhez én, kirekesztésként, nem juthattam hozzá.

Amikor megkaptam az útlevelet, és megérkezett a kanadai repülőjegy, 24 órán belül el kellett hagynom a lakást. A vonathoz elkísértek tanítványaim, szívszorító volt a búcsú, a gyerekek énekelték: Elindultam szép hazámból... Egyikük azt kérdezte: ki fog ezután világítani nekünk? Viszont a lányom jövőjét biztonságban láttam, mert Budapesten talált társra, ahol apja és rokonaink többsége is élt. Ő tehát hazajött, én az ismeretlenbe utaztam. Biztos pont csak a férjem volt, és a remény, hogy megtalálom a helyem a torontói magyarok közösségében is.

Abban is bízott, hogy újra taníthat majd?

Reméltem, mert tudtam, hogy az államilag támogatott „második nyelvek” között a magyar is szerepel. Ezeknek a tanítását szombat délelőttökre helyezték. Ezért hét közben rész munkaidőben egy közkönyvtárban dolgoztam, ahol túlórákat is vállaltam azért, hogy szombaton mindig szabad legyek, és taníthassak az '56-os emigráció által létrehozott Szent Erzsébet és az Arany János hétvégi magyar iskola közül az utóbbiban. Mert sok szülő ragaszkodott ahhoz, hogy a velük kikerült vagy már ott született gyerekeik ne csak beszélni tudjanak magyarul, de ismerjék Petőfit, Aranyt vagy Madáchot.

³ József Attila: Levegőt!

1983-ban, amikor Torontóba érkezett, már nemcsak az '56-osok gyerekei, unokái voltak a tanítványok között, hanem a Ceausescu-rendszerből kimenekülteké, majd érkezett utánpótlás a jugoszláviai háború idején a délvidéki magyaroktól is.

Igen, és a különböző háttér különféle magyar nyelvi, iskolázottsági szintet jelentett. Tapasztaltam rövidesen, amikor a Helikon Gimnázium akkori igazgatója, Hege-dűs István meghívott a 9–13. osztályok ún. kreditanfolyamainak betöltetlen magyartanári állásába. 16 szép év következett. A kicsiknek fél évig a János vitézt, fél évig a Kincskereső kisködmönt tanítottam. Az utóbbiból írtam egy darabot is, amit előadtak, és mindenkinek jutott egy kis szerep benne. Ők nagyon élvezték. Kilencedikben Móra, Petőfi műveit, 10–12.-ben irodalomtörténetet, a végzősöknek két művet, rendszerint Az ember tragédiáját és Sütő András Anyám könnyű álmot ígér című alkotását választottam.

Nagy lelkesedésemben többször megfeledkeztem arról, amire a Szent Erzsébet-templomban, ahol az ottani Kodály-kórusal énekeltem, figyelmeztettek, hogy a gyerekek többsége csak a „konyhai magyart” beszéli.

Tehát magyar nyelvtudásuk szintjét is figyelembe kellett vennie.

És a lelkesedésüket, mostanában divatos szóval: a motíváltságukat. Nem volt mindegy, hogy szülői kényszerből jött-e egy gyerek, vagy az Erdélyből, Bácskából hozott nyelven szeretne legalább egyszer hetenként a többiekkel együtt verset mondani, énekelni, színdarabot tanulni, új ismereteket befogadni. Olyanok is akadtak, akik nem tudtak jól magyarul, de meg akartak tanulni, mert jártak időnként Magyarországon a nagyszülőknél. Egy kislány pedig azt mondta: szeretném megérteni, hogy anyukám miért sír mindig, amikor a Himnuszt énekl. Sokféle szempontot vettem figyelembe a házi feladatok adásánál is, és az értékelésnél is, mert törekedtem arra, hogy a hibák kijavítása mellett az ösztönző dicséret is ott legyen. Fontosnak tartottam, hogy egy-egy dolgozatnak ne csak a végeredményét nézzem, hanem az igyekezetet, a ráfordított időt is.

Belenéztünk az imént ebbe a nagy fotóalbumba, amelyben minden kép egy-egy emlék a torontói Helikon iskola életéből: humoros jelenetek a Csongor és Tünde előadásaiból, nemzeti ünnepek, bállok... Sokat mesélhetne róluk, de mit tart a legnagyobb eredménynek, ha visszatekint?

Sok szép emlékem van. Például egy fiúnak, aki hétköznapi angol gimnáziumba járt, olyan műről kellett ott írnia, amelyben benne van a világtörténelem. Ő felkutatta az egyetemi könyvtárban a Tragédia angol fordítását, hogy arról és Madáchról írjon. Örülök, hogy bejutott az egyetemre. Egy másik diákom Budapestre jött továbbtanulni, és mióta itthon élünk – fájdalom, ma már csak én –, mindig néztük a kanadai magyar tévét, és láthattuk, látom örömmel egyik tanítványomat az iskola igazgatójaként, a másikat a tánccsoport vezetőjeként. Rendszeresen tar-

tom a kapcsolatot a volt, ma már szintén nyugdíjas kollégákkal is.

Biztosan nehéz volt a torontói búcsú is, bár egészen más okból és más körülmények között történt, mint egykor Nagyváradon.

Valóban más volt a helyzet, hiszen haza akartunk jönni, erre készültünk, amint elértem én is a nyugdíjas kort. A lányoméék közelében vettünk lakást, hogy minél többet lássam három unokámat. Készültünk a találkozásra hajdani évfolyamtársaimmal, a nagyváradi barátokkal és az anyanyelvi konferenciákon megismert kollégákkal is. Míg Váradon úgy néztem vissza a városra, hogy talán nem látom többé, Torontóba évente terveztünk visszalátogatni, ahogy előzőleg Pestre is évente jöttünk. Sajnos, a terveinkből nem sokat tudtunk megvalósítani együtt...



Ballagás a Helikon Gimnáziumban

De visszatérve a diákjaimra: emlékül egy aranyórát kaptam tőlük, amit saját zsebpénzükből vettek, nem engedték, hogy szüleik fizessék. Az óra elejére körben a Szózat első sorát vésették, hátlapjára pedig Vörösmarty képe alá: „A Helikon hálás tanulója”. – Könnyekig meghatott, csak úgy, mint az egyik kislány búcsúszavai: „Köszönöm, tanárnő, hogy megtanította, mit jelent magyarnak lenni!”

Ilyenkor érzem, hogy nem éltem hiába.

Cservenka Judit

az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Egy Bródy nem felejt el magyarul

Érdem-e, ha valaki, aki 15 éves korában hagyta el Magyarországot, élete végéig tökéletesen beszél magyarul, sőt memoárt ír, könyvsorozatot ad ki, és díjat alapít? Ezen gondolkodtam, amikor egy interjú miatt megkerestem. Alexander Brody, aki már másfél éve nincs közöttünk, Bródy Sándorként mutatkozott be a telefonban.

Kínaiul is kiválóan tudott

Róla aztán tényleg elmondhatjuk – bármilyen közhely is –, hogy életében már legendává vált. Az író Bródy Sándor unokája, Hunyady Sándor unokaöccse 1933-ban, Budapesten született. A világ egyik leghíresebb reklámszakemberének többnyire angolul és magyarul jelentek meg művei, de ha németül, franciául vagy kínaiul kellett beszélnie, akkor sem jött zavarba, mellesleg svédül is kiváló társalgó volt. A hawaii nyelv különböző dialektusait ugyancsak beszélte, közte a világ egyik legeldugottabb, titkos szigetén, Ni'ihau szintén volt módja diskurálni az őslakosokkal. Hogy miről? – Sajnos nem tudjuk, mert a magántulajdonban lévő gyönyörűséges szárazfölddarabka tulajdonosának megígérte, senkinek nem árulja majd el, miről folyt a szó.

A legfrissebb pesti szlenget használva, akcentus nélkül beszélt magyarul, amikor Mányoki úti lakásában találkoztunk. (Egy Bródy nem felejt el magyarul, mondta neki egykor édesapja.) Jó pár évig ingázott Honolulu és Budapest között, aztán hazatelepült, és – egyebek között – megalapította az első kötetes írók számára a Bródy Sándor-díjat.

Amiről főképp híres volt: szép nők rajongója és kedvence, szivarok tudora, reklámguru, illatok szerelmese, világfi, legendás világsztárok teniszpartnerre és inyenckirály. A világ összes divatos vendéglőjét, kifőzdéjét és kocsmáját, no meg lóversenypályáját ismerte, a pincérfiút meg a zokét a keresztnévén szólította. Mindehhez szellemesség, humor, intelligencia szükségeltetik, szerencsés családi indíttatás, ráadásként a reklámszakma egyik legelismertebb állása.

Ezt is múlt időben kellett volna megfogalmaznom, de valahogy nem megy.

Mit jelent külhonban magyarnak lenni?

Ami most elsősorban ránk tartozik, az, hogy külhonban mit jelent magyarnak lenni és magyarul beszélni. Mindenkinnek mást. Tizenöt éves korában hagyta el az országot, és mivel már gyermekkorában tanult itthon nyelveket, azokat külföldön gyorsan tökéletesítette. Nem beszélve ar-

ról a zseniális előrelátásról, miszerint hetven évvel ezelőtt megérezte, a világ egyik legfontosabb nyelve a mandarin lesz, amelyet Princetonban tanult.

Nagybátyja, Hunyady Sándor egyszer leírta, ahogy azt a Hét évtized ízei című könyvében is idézi, mik voltak azok a dolgok, amik hazavonzották. „Az az érzés, amely-

lyel arra vágyakozunk, hogy olyan helyen legyünk, ahol mindent ismerünk. Mert beszélni más, mint beszélgetni. Idegenben lenni sokáig sivár dolog. Az ember néma, vak, süket.” Hunyady Sándor nem volt nyelvzseni, még csak nem is törekedett rá, hogy franciául jól megtanuljon, csupán az étlapokon és a helyi lóversenyűrságokban akarta kiismerni magát.

Páratlan szó a párom

Ehhez Bródy Sándor hozzátette, hogy „akkor is van honvágya az embernek, ha tökéletesen bírja egy másik ország nyelvét. Mert a beszélgetés készségét már az anyatejvel szívja magába az ember. Valahol minden más nyelv idegen marad. (...) Magyarul beszélnek a leg-

szívesebben. Mert az angol, a német, a francia nemcsak más nyelvet, de más egyéniséget jelent. (...) Vannak olyan magyar szavak, amelyeknek csupán a hallatán ellágyulok. Egy ilyen szó például, hogy a párom. Nem ismerem a párját egyetlen más nyelvben sem. Páratlan. Hiszen az, akiről ezt elmondhatom, több mint partner, több mint házastárs, több mint feleség. – Egyetlen szó, amely képes arra, hogy két embert eggyé varázsoljon. Ha nem ez a csoda, akkor nem tudom, mi az”.

Bródy Sándorral interjút készíteni olyan érzés volt, mint ha a hollywoodi aranykor egyik szereplőjével találkozánk. A már említett, szerény külsejű kis kötetben is elképesztő sztorik lapulnak, olyanok, amelyeknek egy mai bulvárlap főszerkesztője rettentően örülne. Sándor gyerekként Csontos Gyulával ebédelt, huszonevésen Grace Kellyvel teniszezett, napközben Molnár Ferencsel diskurált, este Humphrey Bogarttal és Lauren Bacall-lal szórakozott egy bárban. Greta Garbóval Gombaszögi Elláéknál ismerkedett meg. Neumann Jánoséknál Einsteinnel találkozott. Nem beszélve a világhírű politikusokról, egyetemi tanárokról, zeneművészekről.

A szerencse fia volt

Mondhatnánk, hogy családi háttere, nagy tudása és kemény munkája mellett a szerencse fia volt. Nem is tagadta. Meggyőződése volt, hogy az élet két kulcsszava a szerencse és a boldogság. Szerinte a szerencse adottság, a boldogság



sokszor elhatározás kérdése. Ahogy találkozásunkkor mondta: „Meg kell látni a szépségeit az életnek. Mert vannak gyönyörű részei ennek a mára sajnos elkoszolódott, közlekedésében káosz városnak is. A Clark Ádám téren milyen kedvesen, színesen nyílnak az árvácskák! És a Lánchíd, amikor a délelőtti verőfényben átmegy rajta az ember, szemben vele az impozáns szecessziós szállodaépület. Sétálni a Farkasréti temetőben. Vagy Vác főtere. Járt ott?”

Bródy Sándor nem fikciós regényeket írt – saját magát, az életét örökítette meg többnyire humorral átszótt, önironikus tárcáiban, visszaemlékezéseiben, kiválóan, olvasmányosan. Minderről leginkább a Magyarországon megjelent műveiből – Hét évtized illatai; Hét évtized ízei – és az általa kitalált Alibi-kötetektől győződhetünk meg.

Az Alibi-sorozat egy különleges ötlet alapján született. Kiváló publicisták, színészek, sportolók, tudósok, humoristák, tévések, orvosok adták közre, mi jut eszükbe valamely fogalomról, mint például *Kert*, *Gyermekkor*, *Urak – dámák*, *Sziget*, *Álom*, *Pillanat*, és még sorolhatnánk a könyvek címeit adó témaköröket.

Churchill, Sándor és a lovak

Természetesen Sándor sem fukarkodott a frappáns, sőt, pikáns sztorikkal, amelyek vele estek meg a világ valamely táján, valamikor. Amit Winston Churchillről ír, történelmi forrás értékű. Winston lovak iránti szenvedélye azért is érdekelte Bródy Sándort, mert édesapja, Bródy János és ő maga – már gyermekkorától – ennek a korántsem olcsó és nem veszélytelen időöltésnek hódolt. Számos nyelven

ismerte a lóspart szakszavait, és sosem szűnt meg az érdeklődése a lovak iránt.

Bródy Sándor olyan karriert élt meg a reklámszakmában, amely úgy hangzik, mint egy mese, és ami csak Amerikában történhet meg. Húszéves volt, amikor kifutófiúnak alkalmazták a Young and Rubicamnél, amely a világ legnagyobb reklámvállalata volt a legfényesebb időkben. A Sterling Cooper ügynökséget, amelyről az amerikai *Mad Men* sorozat szól, lényegében róluk mintázták. A tévésorozat némelyik története mintha Sándor életéből lenne merítve – maga sem titkolta ezt –, legfeljebb kiigazítja a forgatókönyvírókat. Hosszú évekig mint reklámszövegíró (copywriter) tevékenykedett, számos világhírű amerikai márka szlogenjeit találta ki, és dobta be a köztudatba. Majd’ 50 évig dolgozott a Young and Rubicamnél, ahol kifutófiúból lett a világ leghíresebb reklámcégeének vezére. A Reklám Világszövetség hosszú időre őt választotta meg elnökének.

80-as éveikhez közeledve is a kor embere maradt. A számítástechnikát a világ legfontosabb technikájának tekintette. De nem csak beszélt róla: ha éppen nem skype-olt a feleségével vagy valamelyik gyerekével, akkor a laptopja előtt ült, és szorgosan írt, hogy az ígért határidőre elkészüljön a legfrissebb cikkel.

Halálával megszűnt a sorozat is – még egy emlékszámban jelent csak meg, amelyben a szerzők emlékeztek kivételes egyéniségére.

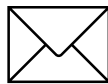
Elek Lenke
újságíró, szerkesztő

Mese a tonkáról

Egy családi összejövetelen, az 1960-as évek végén hangzott el a következő mondat: „**Hohó, hó, hó! Tonka tálba lépsz!**”. Különböző indulatszavakkal szakadt ki a felkiáltó mondat az ebédhez terítő asszonyok szájából, amely a lakásba berohanó, megfélemltetetlennek tűnő gyerekseregnek szólt. A hirtelen kialakult helyzetben mindenki elcsendesedett, a siserahad is lecsillapodott, és fegyelmezetten várta, hogy kijelöljék helyét az asztalnál. A szólást még az 1970-es években is hallottam, főleg idősektől.

Most, több mint fél évszázad után főként az érdekelt, hogy a Magyar szólások és közmondások (1982) gyűjteménye őriz-e a szólást. A *Tonka* címszónál egy másik szólást találtam: „Csönd van, mint *Tonkákéknál*, mikor esznek = (mondják, ha társaságban véletlenül mindenki egyszerre hallgat el, ha váratlanul teljes csend támad valahol).”

A gyűjteményben szereplő szóláshasonlatot hol gyűjtötték, azt nem tudjuk, de az ÚMTsz.-ből megtudjuk, hogy Dél-Tiszántúlon és Erdélyben fordul elő leginkább a *tonka* szó.



E szótár szerint Szentesen a *tonkakés* szóösszetételén kívül van *tonkabárka* és *tonkabab* is. A *tonkabárka* „fából készült, lapos végű, lyukacsos, ládaszerű csónak, amelyben a halászok a kifogott halat tárolják”. A *tonkabab* népi gyógyszer; a pillangóvirágúak családjába tartozó, Braziliától Guyanáig honos a tonkafa. Elképzelésem szerint ennek a két *tonka* szónak nincs köze egymáshoz.

A *tonkakés* szóösszetételt azonban az idősebbek közül még ma is sokan ismerik. A letört hegyű, csorbult késre mondják, amelyet csak alkalmyszerűen használtak, ezért nem az evőeszközök között volt a helye.

A TESz. szerint a *tonka* jelentheti: 1. tompa, életlen; 2. csonka, csorbult; 3. pisze (orr). A szó „valószínűleg magyar fejlemény. Szöveggyűléssel keletkezett a tompa és csonka melléknevekből.”

Az értelmezett *tonka* szó ismeretében megfogalmazódik a következő kérdés: hogyan lett belőle családnév? A családnevek a 16. században állandósultak, és sok közöttük az olyan, amelyek a külső tulajdonságok alapján születtek –

írja a Családnevek enciklopédiája (2010), amelynek segítségével azt is megtudjuk: a „...csonka mint jellemző külső tulajdonság (orra, füle, ujj, keze, lába hiányzott) könnyen és korán vált egyéni névvé. Széleskörű elterjedésének oka volt a középkori csonkítással (orr, fül, ujj, kéz levágásával) járó büntetések gyakorlata.”

Ezek után azt gondolom, ahogy a *csonka* főnevesült, ugyanaz történt a *tonka* melléknévvvel is, amelynek a jelentése: csonka, csorba. Talán a pisze orrúak kapták a Tonka családnevet. Székelyföldön a *tonka* szó tompa, tömpe orr jelentésben él ma is (Bühnagy székely szótár 2018).

Nálunk, Szentesen, ma is élnek Csonka és Tonka nevezetűek.

Zsiros Katalin

ny. középiskolai tanár

A csonka Tonka

Reméljük, méltó folytatását közölhetjük Zsiros Katalin nagyszerű történetéből eredő kitűnő meglátásainak, hiszen a vizsgált szavak nyelvjárási egyedisége, illetve személynévvé való „egyéniesedése” rendkívül izgalmas téma. Ebben az esetben viszont az összefüggéseket kereső levélíró a köznévi és a tulajdonnévi átfedésekre tapintott rá. A konkrét kérdésre, mely szerint hogyan lett a *tonka* melléknévből családnev, az alábbi összefoglalás alapján válaszolunk. Az írás első felében szereplő köznévi alakok bemutatását követően térünk át a tulajdonnévi forma sajátosságainak a bemutatására.

A *csonka* és a *tonka* melléknevek jelentésközelsége nyilvánvaló annak ellenére, hogy eredetüket tekintve az első, a *csonka* valószínűleg az olasz *cionco* 'csonka, megcsonkított', a második pedig a *tonka* '1. tompa, életlen; 2. csonka, csonkult; 3. pisze (orrú)' magyar fejleményként szóalakvegyüléssel keletkezett. Szintén ide sorolandó a *konta* hangátvetéses alakulat (*tonka* > *konta*), amire még közismert példánk a *szökcse/szökcse* > *szöcske* vagy a *csanal* > *csalán* szavunk is. Nyelvjárásokban további formák lehelők fel, például Göcsejben a *tan-kasz* 'tompá, életlen' (kés), Vas megyében a *tonkasz* 'pisze' (orrú) jelentésben. Talán ebben a tájszótári felsorolásban érhető tetten leginkább a szó jelentésmezője, amelyben az orr alakját különféle frazeológiai egységek is kifejezhetik: *buta, büttös, fecskés, feltört, finta, gyürkös, hegyes, hóka, holdas, kajsza, kesely, kondor, kurta, lakkos, lámpás, molyos, pizra, pörge, rezes, rüfke, sült, sülyös, szagos, tompa, tompadt, tonka, tonkasz, torpadt, tört, trüsz, tukacs, tukmacs, túrna, tupa, tupis, turcsi, turcsia, turcsiz, turpis, turpisz, turtyi, tutma, tutus, tutyma, túlkös, türcsök, túrt, tűzött, vágott*. Egy 1527-es lejegyzésben szereplő *csonka-bonka* ikerszó 'több helyen megcsonkított, csonka' jelentésben szerepel. (A játszi módon tovább alakított változat

más osztódásos ikerítéssel keletkezett szavunkban is előfordul, pl. a *cserebere, csigabiga* esetében.) *Csonkatonka* azonban nem maradt fenn!

Térjünk át a tulajdonnév bemutatására, elsőként a *Csonka*, majd a *Tonka* családnev esetében. A külső tulajdonságra utaló családnevek közül a leggyakoribb a *Balogh, Fekete, Vörös, Fehér, Szőke, Barna, Bodor, Kondor, Labancz* (loboncos), *Kopasz, Csonka, Csorba, Sánta, Csontos* stb. Akkor jött létre ez a név, ha a néviselőnek valamilyen testrésze (orra, füle, ujj, keze, lába) hiányzott. Ebből lehetett apai családnev 'Csonka nevű személy fia, leszármazottja' jelentéssel, vagy ragadványnévből, esetleg közvetlenül is kialakulhatott, és gyakorivá válhatott a családnev. Széleskörű elterjedése összefügg a középkori csonkítással (ajak, orr, fül, kéz levágásával) járó büntetések gyakorlataival. A *Csonka* név az egész nyelvterületen megtalálható, de Erdélyben és az Ormánságban gyakoribb.

Magyar és szláv nyelvekben egyaránt megvan a *Tonka* mint családnev, ritkább esetben keresztnévi szerepben, de a magyarban nem valószínű a latin *ton* 'hang, tónus' főnévből való eredeztetése. Hajdú Mihály *Általános és magyar névtan* című monográfiájában megkülönböztet pusztá névcsonkulással keletkezett beceneveket (pl. *Zoltán* > *Ótán*, *Ambur* > *Brusi*, *Alajos* > *Lajos*, *Brigitta* > *Gitta*, *Friderika* > *Erika*) és egyéb módosulással alakult neveket. Ez utóbbi csoport további négy besorolást tartalmaz a nevek csonkulása szerint: 1. egyetlen mássalhangzóval (pl. *Julianna* > *Ulka*); 2. egy szótaggal (pl. *Antal* > *Tóni*); 3. két szótaggal (*Gabriella* > *Ella*); 4. három szótaggal (pl. *Eleonóra* > *Nóra*) cson-

kult alakokat különítve el. Az egy szótaggal megrövidült nevek kategóriájába sorolható a *Tonka* is, amely az *Antal* > *Tonton*, ***Tonka***, *Toncsi* ~ *Tancsi*, *Tóni(ka)* származéka. A római *Antonius* nemzetségnév rövidüléséből keletkezett magyar forma jelentése Ladó szerint talán a 'herceg, fejedelem, előjáró'.

Összefoglalva a *csonka/tonka*, *Csonka* és *Tonka* lexémák tartalmi és formai különlegességeit, megállapíthatjuk, hogy a míg a *csonka* melléknévből keletkezhetett családnev, addig – minden bizonnyal – ennek analógiájára nem jött létre *Tonka* tulajdonnév. Ez utóbbi esetben az *Antal* keresztnév csonkult, becézőképzővel ellátott formája lehelő fel.

Irodalom:

Ladó János: Magyar utónévkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 131.

Hajdú Mihály: Általános és magyar névtan. Személynevek. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 702.

Kiss Magdaléna
nyelvész, EKKE



Csonka angyal
(varmuzeum.omeka.net)



Tonka, vagyis életlen kés

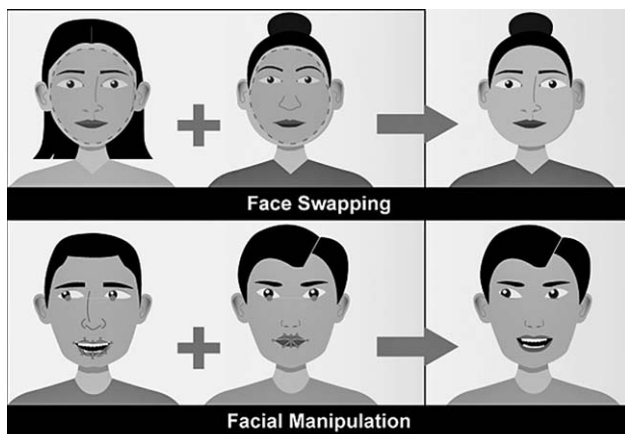
Szintetikus színészek – Jelen vagy jövő?

A színészekre és a modellekre sajátos módon gyakorol nyomást a mesterséges intelligencia jelentős mértékű fejlődése: digitális képmások élethű megjelenítésével. Az arcmanipuláció nem újdonság a közösségi média és a különböző – szépítő – filterek korában, hiszen nagy népszerűségnek örvendenek azok az alkalmazások, ahol a felhasználók megnézhetik saját megváltoztatott képmásukat. Immár lehetőség van arra is, hogy színészeket „támasszanak fel” egy új film erejéig, megjelenésüket, hangjukat és beszédük sajátosságait tökéletesen imitálva. A deepfake-technológia jelentős mértékű térnyerése mellett felvetődik a kérdés: meddig lesz még szükségünk színészekre?

A deepfake alapját a mélytanulás (azaz deep learning) folyamata szolgáltatja. Ez olyan mesterségesintelligencia-algoritmusokat foglal magába, amelyek nagy mennyiségű adatból képesek tanulni: a rendszer képes automatikusan kinyerni a fontos jellemzőket és szabályokat, majd ezeket felhasználva pontos előrejelzéseket adni új adatokra. A mélytanulás sok területen alkalmazható, mint például a kép- és beszédfelismerésben, az autonóm járműveknél és az egészségügyi diagnosztikában. A deepfake kifejezés *deep* részének jelentése 'mély'. A *fake* utótag a 'hamis, ál' jelentésű angol szóból eredeztethető. Maga a deepfake olyan videótartalmakat jelent, amelyben a szereplők eredeti fizikai és akusztikus tulajdonságait egy másik személy képmására és hangjára cserélik, valamely hatás elérése érdekében. Működési elve szerint a rendszer vizuális minták (képek, de főként videók) alapján saját változatot készít, majd addig tökéletesíti azokat, amíg meg nem téveszti a saját ellenőrző szoftverét is. Minél több vizuális adattal látjuk el az algoritmust, annál hitelesebb a kapott végeredmény. A photoshopolt képekkel ellentétben nemcsak

a szemre, hanem a fülre is hatnak, így veszélyesebbnek tekinthetők; ráadásul manapság már bárkiről gyűjthető elegendő kép és videó a közösségi média tereiből, innentől fogva könnyűszerrel készíthető megtévesztő élethűséggel olyan mozgóképes tartalom is, amelynek megalkotásához az adott személy nem járul hozzá.

Azáltal, hogy a deepfake felhasználásával képesek vagyunk az arcon valóság-hű változtatásokat eszközölni, arra is adódik lehetőség, hogy színészeket hitelesebben és olcsóbban fiatalítsunk meg, mint a filmiparban bevett számítógépes karakteralkotás (computer-generated imagery = CGI) technológiájának segítségével. Ez a szereplők hangjára ugyanúgy értendő, mint fizikai megjelenésükre. Számos videó bizonyíték található arra, hogy mennyivel valóság-hűbb eredmény kapható a mélyhamisítás által olyan művészek megfiatalítására, mint Robert de Niro vagy Joe Pesci. Az pedig, hogy emellett az algoritmusok korlátlan mennyiségű olyan arcot tudnak létrehozni, amelyek a valóságban nem léteznek, végtelen lehetőséget biztosít a hús-vér színészek és modellek munkájának helyettesítésére. A Disney 2022-ben bemutatott, Obi-Wan Kenobi című sorozatában nemcsak a digitálisan megfiatalított Anakin Skywalker bukkan fel, hanem maga Darth Vader is. Az ő ikonikus hangját ezúttal azonban már nem James Earl Jonestól, eredeti megszólaltatójától hallhatjuk, legalábbis technikai értelemben. Ugyanis az öreg színész hangját hitelesen szintetizálták abból a „készletből”, amelyet ő maga bocsátott a vállalat rendelkezésére, Jones ezen kívül nem vett részt a munkálatokban. Ez az innováció új lehetőségeket kínál a hangszerkesztés terén, beleértve a hangok és a szájrészek szinkronizálását olyan videókkal, amelyek eredetileg eltérő nyelven készültek. A mélyhamisítást az általánosan alkalmazható beszéd-szintézissel és arcfelismerő szoftverekkel kombinálják, így lehetővé teszik a színész teljes teljesítményének újraalkotását, vagy akár az eredeti felvételek digitális átültetését a kívánt nyelvre. Ezen dolgozik több vállalkozás is, többek között a DeepDub; ígérete szerint a színészek összes prozódiai sajátossága visszaköszönne a különböző nyelvekre készült változatokban. Ez alapjaiban változtathatja meg a magyartítás folyamatát, egyúttal egy érdekes dilemmához juthatunk el általa. Az említett Obi-Wan-sorozattal kapcsolatban ugyanis érdemes megjegyezni, hogy elkészült egy olyan magyar szinkronváltozat a sorozathoz, amelyben az ikonikus magyar hangot, Kránitz Lajost „támasztották fel” a szerep kedvéért. A már nem élő személyek hangjának „újraélesztése” vagy rekonstruálása számos kihívással jár, azonban a mesterséges intelligencia fontos szerepet játszik a folyamatban. A hangtechnikai elemzések és az algoritmusok segítségével lehetőség van arra, hogy egy korábbi felvételtől előhívjuk az adott személy hangjának jellemzőit, és ennek alapján összeállítsunk egy olyan „építőkészletet”, amely



Source: GAO. | GAO-20-379SP

A deepfake, azaz a mélyhamisítás működése

segítségével a szövegeket az adott hanghoz lehet illeszteni. Ennek során a rendszer a korábbi felvételek alapján megtanulja az adott személy hangjának jellemzőit, majd az új szövegeket az előre tanult jellemzők alapján alakítja ki. Azonban fontos megjegyezni, hogy a hangrekonstrukció csak a rendelkezésre álló adatok minőségétől és mennyiségétől függően lehet hatékony. Vajon a jövőben egy színész eredeti hangját hallhatjuk majd magyar nyelven is, vagy esetleg egy ikonikus, korábban elhunyt szinkronhang „kel életre” újra? A nyilvános szereplők és beszédek esetében is feltehető ugyanez a kérdés, hiszen a deepfake-technikával a tolmácsok munkájára sem lesz feltétlenül szükség jelenlegi formában. Így a jövőben akár Ferenc pápa húsvéti miséjét is lehetne az egyházfő „saját” hangján, ugyanakkor mégis magyar nyelven követni.

A CGI-karakteralkotás filmgyártásban történő hangsúlyossá válásának idején, az 1980-as, 1990-es években sokan gondolták azt, hogy elérkezett az a kor, amelyben már nem lesz szükségünk hús-vér színészekre. Az idő azonban ezt megcáfolta, és egyfajta fúzió ment végbe: a „valódi” színészeknek többet kell a vizuális effektusokkal érintkezniük – vagy rajtuk végeznek digitális módosítást, vagy nekik kell számítógépes környezetben (pl. greenboxban – zöldhátter előtt) helytállniuk a forgatás során. Manovich találoan foglalja össze a helyzetet: a nyers felvételek ma már nem többek, mint alapanyagok ahhoz, hogy digitális úton manipulálják őket; a végső képet több elemből állítják össze, ezeknek pedig nem kell szükségszerűen „igazinak” lenniük. A fő kérdés az: vajon csak egy új szintre emelkedik a CGI-karakteralkotás által már elindított fúziós folyamat, vagy valóban kiváltható lesz a színészi munka virtuális

karakterek, algoritmusok által? A deepfake-technológia használata az audiovizuális tartalmak előállításában új lehetőségeket kínál a szinkronizáció terén is, azonban ezen alkalmazások „álhitelesített” tartalmak terjesztésének veszélyeit is hordozzák magukban. Ahhoz, hogy a technológia előnyeit kihasználjuk, ugyanakkor minimalizáljuk az általa okozott kockázatokat, megfelelő figyelmet kell fordítani a hamisítások felismerésére és megelőzésére irányuló kutatásokra. A deepfake gyors mértékű fejlődésével ugyanis elérkezhet az a pont, amikor a mesterségesen létrehozott arcokat, klónozott hangokat nem ismerjük fel nagyfokú valószínűségük miatt. Ha ez bekövetkezik, az eredetiség helyett elegendő lesz a hasonlóság, utat nyitva a szintetikus színészek kora felé.

Felhasznált irodalom

Nast, C. (2022). Darth Vader's Voice Emanated From War-Torn Ukraine. *Vanity Fair*. Letöltve: <https://www.vanityfair.com/hollywood/2022/09/darth-vaders-voice-emanated-from-war-torn-ukraine> [2023. 02. 19.]

Trencsényi Á., Dékány L. & Bicsák B. (2022). Kránitz Lajos hangja már feltámadt, Gesztesi Károly is lehet még Shrek? *24.hu*. Letöltve: <https://24.hu/kultura/2022/12/27/kranitz-lajos-darth-wader-gesztesi-karoly-shrek-mestersleges-intelligencia-ai-szinkron/> [2023. 02. 19.]

Veszelszki Á. (2021). deepFAKEnews: Az információmanipuláció új módszerei. In: Balázs László (szerk.): *Digitális kommunikáció és tudatosság*. Hungarovox Kiadó. Budapest.

Mezriczky Marcell

doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem

Hobbizunk – hobbizzunk!

Évtizedekkel ezelőtt az akkor javában működő termelőszövetkezetek kapcsán e kifejezéseket is megtanultuk: háztáji föld, háztáji gazdaság. Ezek aztán csakhamar lerövidültek; a jelző szerepű melléknév ettől fogva főnévként sűrítette magába ezt a jelentést: *háztáji* = 'a téesztagnak egyéni célra átengedett/meghagyott föld(terület)'. Akadt viszont olyan földművelő ismerősöm, aki megúsza az úgynevezett tagosítást (erőszakos téesztesítést): továbbra is kapálgatott, ültetgetett a háza táját körülvevő birtokocskáján. Azt tudtam, hogy az ő esetében tehát az akkori (gazdaság)politikai értelemben vett *háztáji* szó nem alkalmazható a kertecskére, kiskertre. Meg is kérdeztem: minek nevezné szíve szerint? Egy akkor már begyűrűzgető összetétellel felelt, amelynek a legelején egy megmosolyogtató elhallást is tetten értem: „Ez az én *bobbikertem*”. Lám, ez az egyszerű falusi-tanyasi néni lépést tartott a korrallal: halotta ugyanis a rádió valamely mezőgazdasági rovatában ezt a kifejezést, persze a legelején egy egészen más hanggal

avagy betűvel, és megtetszett neki. Bizonyára belejátszott e „szakszó” illetően kimondásába (netán maradandó megjegyzésébe?) – tehát hogy: „*bobbikert*” – az is, hogy abban az időben az egyik legnépszerűbb slágerének az olasz Bobby Solo volt!

Nos, kezdetben volt – immár helyesen említve: – a *hobbikert*. Precízen szólva, ez azt jelentette és jelenti ma is: 'főleg kedvtelésből, saját hasznára művelt kertecske'. Az említett zöldséges asszony is épp ilyen kertben tevékenykedett, hogy aztán a város nagypiacán értékesítse terményeit. Teltek-múltak az évek, és mind a néni, mind pedig számos más kertészgazda szóhasználatában egyre inkább fel-feltűnt az ilyesféle: „Megyek a *hobbimra*”; „A *hobbikon* gyógynövényeket is termesztünk”. Az ismert analógia érvényesült a 20. századnak lassan már az első felén is túlhaladva, hiszen ki ne tudná, hogy a *temető* hajdanában eleinte akár még különírt *temető kert*, majd véglegesülve *temetőkert* volt; ugyanígy a *szőlő* a *szőlő(s)kertnek*, *szőlő-*

hegynek az önállósult és főnévvé előlépő előtagja. Igen, a *hobby* ugyancsak önálló életre kelt: a már említett hobbi-kert jelentését magába sűrítve. Ha eleve egy földet/kertet/termelőmunkát említő mondatban használjuk, biztos, hogy fel sem ötlük bennünk a *hobby* szónak az a fajta szó-tározott jelentése, hogy ti. 'hóbort' meg 'vesszőparipa'. És hogy ez az előtag-önállósulás mennyire a viszonylag frissebb fejlemények közé tartozik, mutatja, hogy a Magyar értelmező kéziszótár még mindig a *hobbikert* összetételnél tart, és nem említi a *hobby* szónak a most már igenis létező új(abb) jelentését, azaz a szóban forgó kis- vagy akár nagyobbacska kert.

Egy alkalommal jóféle aperitiffel kínáltam meg vendégeimet. A szabályosan előállított termék üvegjén ez a fölirat szerepelt: Cserkeszölői törkölypálinka. Az illetőt, aki-től mint sajátját kaptam, társaim közül többen is ismerték,

és úgy tudták, hogy nem a Tiszazug eme nagynevű településének, tehát Cserkeszölőnek, hanem egy, a városunkkal szomszédos községnek a lakója. Egyikük csodálkozó és jogos kérdésére hirtelenjében ezt válaszoltam: „Valóban Bal-lószögön lakik, de Cserkeszölőre szokott járni *hobbizni*.” Nekem fel se tűnt, hogy mi is hagyta el a számat, barátunk viszont így reagált: „Ezt így mondják?” Ekkor ébredtem rá: spontán módon alighanem egy neologizmust alkot-tam meg! A tudatalattimban nyilván ott volt a közismert modell/minta: a *lobbi* főnévből képzett *lobbizik* ige. Min-denesetre büszke vagyok e szóra: a *hobbizik* ige ugyanis önmagában kifejezheti azt, hogy 'a hobbikertjét/hobbiját (meg)műveli'. Javasolom meghonosításra. Vagy ha netán már meghonosodott volna: éljen soká!

Holczer József

piarista szerzetes, ny. gimn. tanár, Kecskemét

Katolikus középiskolák XV. országos helyesírási versenye az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán

Főiskolánk egy verőfényes őszi napon, 2023. október 19-én rendezte meg a Katolikus középiskolák XV. országos helyesírási versenyét. Igazán örvendetes, hogy a megmérettetésen az előző éviéknél több, 18 katolikus intézmény 33 diákja vett részt. A rendezvényt Gloviczki Zoltán, a főiskola rektora nyitotta meg. Számos tekintetben inspiráló köszöntő szavait követően kezdődött a verseny. Ez – a versenyhagyományoknak megfelelően – ebben az esztendőben is tollbamondás írásából, valamint összetett helyesírási és kizárólag *j-ly*-os feladatlapok kitöltéséből állt. Míg a tollbamondásban többségében az egyházi sajtó írásaiból átvett szerkezetek szerepeltek, a harmadik részhez összeállított feladatlap pedig az általános helyesírási tudnivalókat mérte, addig a *j-ly*-os feladatlap példáit *A magyar helyesírás szabályai* című kiadvány szótárjegyzékéből állították össze a teszt készítői. Ebből persze az is következett, hogy a versenyzőknek nem csupán a hétköznapiokban használatos, hanem bizonyos idegen és népies szavak írásmódjával is tisztában kellett lenniük. Amíg a diákok a dolgozatokat írták, kísérőtanáraik a könyvtár olvasótermében a rektor úrral folytathattak kötetlen beszélgetést. Központi témául igencsak aktuális kérdést választottak: a mesterséges intelligencia használatának pedagógiai következményeiről cseréltek gondolatokat. A napi program következő eseménye a közös ebéd volt, majd a vendégek számára szervezett kulturális műsor keretében ebben az évben is a Váci Bartók–Pikéthy Zeneművészeti Szakgimnázium és Zeneiskola, Alapfokú Művészeti Iskola fiatal tehetségei adtak egyórás színvonalas komolyzenei koncertet. Mindeközben a háttérben – önként jelentkező

főiskolai hallgatók bevonásával – zajlott a dolgozatok javítása is.

Kora délután került sor az eredményhirdetésre, ezt megelőzően pedig Gasparicsné Kovács Erzsébet, az Anyanyelvi, Művészeti Nevelési és Egyházzenei Tanszék főiskolai tanára értékelte a versenyzők munkáját. Ebben az esztendőben I. helyezést ért el Bundovics Melinda, a budapesti Szent Angéla Ferences Általános Iskola és Gimnázium diákja, II. helyezést ért el Szuhai Ákos, a kazincbarcikai Szalézi Szent Ferenc Gimnázium tanulója, míg Zsombók Imola, aki a székesfehérvári Szent István Gimnáziumból érkezett, III. helyezést ért el.



Fotó: Nagy Sándor

A rendezvény zárásaként Gloviczki Zoltán rektor úr átadta az I. helyezettnek járó vándorserleget, az I–III. helyezettnek járó okleveleket és ajándékkönyveket, valamint a versenyzőknek szóló emléklapokat.

Gasparics Gyula
főiskolai tanár, AVKF



HÍREINK

Magyar nyelv napja a Petőfi Irodalmi Múzeumban

November 13-án a Petőfi Irodalmi Múzeum dísztermében ünnepelte az Anyanyelv-ápolók Szövetsége a magyar nyelv napját. A gálaműsor kezdetén Juhász Judit, az Anyanyelv-ápolók Szövetségének elnöke köszöntötte az ünneplő közönséget. Elmondta, hogy számára e közösség bizonyítja a pannonhalmi apátságban is olvasható felirat igazát: „Az egyetértőknek biztos az útjuk”.

Ezt követően Kubinyi Júlia énekművész és Rosonczy-Kovács Mihály hegedűművész előadását hallgathattuk meg. Szentmártoni János művészetért és közösségi művelődésért felelős helyettes államtitkár ünnepi köszöntőjében így fogalmazott: a nemzet összetartásának pillérei a nyelv, a kultúra és a közös múlt; a nyelvben felhalmozódik identitásunk legtöbb eleme. Szamosvölgyi Péter, Sátoraljaújhely polgármestere elmondta, hogy fontos küldetésünk anyanyelvünk ápolása. Hozzátette: a legfontosabb a fiatalok bevonása az anyanyelv-ápoló munkába.

Az Arany Kazinczy-díjat Németh Tibor, a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium igazgatója vehette át a Kazinczy-verseny országos döntőinek megszervezésében, valamint anyanyelvi kiadványok szerkesztésében, rendezvények lebonyolításában végzett több évtizedes kiváló munkájáért.

„Németh Tibornak elvülhetetlen érdeme van abban, hogy a gimnázium az idén 57. alkalommal rendezhette meg a Kazinczyról elnevezett Szép Magyar Beszéd verseny országos, Kárpát-medencei döntőjét. Rengeteget tett és tesz azért, hogy a Kárpát-medence minden magyarlakta területéről érkezzenek diákok, felkészítő tanárok a versenyre. Igazgatóként biztosítja a verseny folyamatosságát, megteremti a Kárpát-medencei döntő megrendezésének feltételeit. Meghatározó szerepe van abban, hogy a részt-



Szamosvölgyi Péter, Szentmártoni János, Juhász Judit
és Grétsy László

vevők a háromnapos rendezvényt a nemzeti összetartozás kivételes élményeként élhetik meg” – mondta méltatásában Kerekes Barnabás, az Anyanyelv-ápolók Szövetségének alelnöke.

A Deme László-díjat idén Dömötör Andrea nyelvésznek ítélte a bírálóbizottság. A fiatal nyelvész értékes munkáját Kiss Gábor, a Tinta Könyvkiadó igazgatója méltatta:

„A 2023. évi díjazott, Dömötör Andrea több éven keresztül az Anyanyelv-ápolók Szövetsége weboldalának szerkesztője volt. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. 2020. december óta a Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium munkatársa. A tudományos kutatómunka mellett nyelvi ismeretterjesztő tevékenységet is végez. 2017-ben csatlakozott a Magyar Nyelvészeti Diákolimpia szervezői csapatához. Több mint 15 komoly magyar és idegen nyelvű tudományos nyelvészeti tanulmány szerzője.”

A Maróti István-émlékéremet Almási Éva, a Pécsi Művészeti Gimnázium, Szakgimnázium és Technikum tanára kapta a Beszélni nehéz! és a Szórol-szóval című rádióműsorhoz kapcsolódó tevékenységéért, a pécsi anyanyelvi rendezvények szervezéséért és kiváló versenyfelkészítő munkájáért. Kerekes Barnabás méltatásában kiemelte:

„Almási tanárnő iskolájában, megyéjében és az országos mozgalomban is igazi pedagógusi elhivatottsággal, kiválóan és sokat dolgozott, dolgozik. Kezdeményezésére évenként megrendezték a Baranya megyei beszédművelő körök tanácskozását, s a találkozónak jórészt ő volt a házigazdája. A tehetséggondozásban egészen rendkívüli eredményeket ért el, növendékei rendszeresen bejutottak a Kazinczy-verseny és az „Édes anyanyelvünk” verseny országos döntőjébe, s mivel diákjai ott is rendre kimagaslóan szerepeltek, eredményes felkészítésükért Almási tanárnő elnyerte a Z. Szabó László-émlékéremet és a Sátoraljaújhely plakettet is. Legeredményesebb egykori versenyzőinek gálaműsorral egybekötött találkozót szervezett. Ma is rendszeresen részt vesz a vármegyei anyanyelvi versenyek bírálóbizottságainak munkájában.”

Az Anyanyelv-ápolók Szövetsége a kulturális kormányzattal közösen immár 23. alkalommal hirdette meg az anyanyelvi pályázatot, amelynek témája: betegségek, népi gyógymódok, orvosi módszerek fortélyai és megnevezései. A pályázat célja: a népi gyógyászat mint kulturális örökség nyelvi-nyelvészeti szempontú feltárása, régi, feledésbe merülő szavak felidézése volt. A zsűri elnöke Keszler Borbála Széchenyi-díjas nyelvészprofesszor, az

Folytatás a 36. oldalon



PONTOZÓ Grétsy László rovata

Legelőször is a Pontozó 2023. 4. számában megjelent rejtvények megfejtéseit adjuk meg.

I. Hétszer hét. 1. Palotás. 2. Telefon. 3. Monitor. 4. Stadion. 5. Amulett. 6. Monokli. 7. Gyékény. Az átlókból kiolvasható két népies női ruhadarab: Pendely és Rokolya.

II. Közmondás szó-ta-gol-va. Aki keres, az talál.

III. Embercsoportok. Ékez + Varr > Vezérkar. 2. Utal + Alak > Alakulat. 3. Stég + Űzér > Tüzérség. 4. Álom + Lány > Állomány. 5. Etet + Sült > Testület. 6. Rosa + Csát > Csatasor. 7. Társ + Tula > Társulat. 8. Ügye + Test > Együttes. 9. Mond + Móka > Kommandó. 10. Néző + Mely > Élmezőny.

IV. Szójátékos csattanó. De hát miért jó az nekem, ha kívül van a tojástartó?

Könyvjutalomban (Kiss Gábor – Mandl Orsolya szerk.: Anya-nyelv-kvíz; Tinta Könyvkiadó) ezúttal a következők részesültek: Bodó Marcell, Bognár Istvánné, Danka Margit, Dörnyei László, Drotárcsik Edit, Gyarmati Eszter, Huszár Lászlóné, Kathó Istvánné, Kiss Martin, Szántóné Benkő Judit.

A Pontozó új feladatai

I. Hétszer hét. Ha olvasóink helyesen válaszolnak rejtvényünk meghatározásaira, akkor a kitöltött ábra betűiből két égetett edény közelebbi nevét, megjelölését kapják meg. Az egyikét a bal felső saroktól a jobb oldali alsó sarokig terjedő átlóban olvashatják el, a másikat a sorok megfelelő átrendezése után a jobb felső sarokból a bal alsóba érve találhatják meg. A meghatározásokra felelő szavakért egyenként 1-1, azaz 7 pont jár, a két edény megnevezéséért pedig ugyancsak 7-7 pont jár, összesen tehát 21.

- Olaszország egyik nagyvárosa:
- Egykori posztó bokavédő:
- Szinyei Merse Pál legismertebb festménye:
- Mecsetek mellett álló karcsú torony:
- A katolikus egyházban magasabb rangú pap:
- Sárga, zamatos trópusi gyümölcs:
- Házat rendbe hoz, felújít:

II. Mi a mestersége? A 2019. évi 2. számban már volt egy ilyen című rejtvényünk. Abban akrobatától tehenészig már rátalálhattak olvasóink tíz mesterségnévre, ám most újból figyelmükbe ajánlunk tizet. Ezek közül néhányhoz a szakmai ismereteken, mesterségbeli tudáson kívül egyéb is szükséges lehet, pl. elhivatottság, megbízatás, de a cím

azért így is megfelel a célnak és a valóságnak. Ha olvasóink helyesen – és mindig egy-egy négy betű(jegy)ből álló szóval – válaszolnak a bal oldali meghatározásokra, akkor e megfejtéspárok összesen nyolc betűjegyéből a jobb oldalon található meghatározásokra is meg tudják adni a helyes választ. Minden helyes feleletért 1 pont jár, a telitalálatos megoldás tehát 30 pontot ér.

- Harc, küzdelem: A bonctan tudósa:
Pajkos mesealak:
- Keresi a hányadost: Bútoripari szakmunkás:
Salamon egyik beceneve:
- Kiváló sajtyszerű tejtermék: Szerény fizetésű hivatali tisztviselő:
Becézett István:
- Bizánci stílusú szentkép: Laktanyai büfés:
... és Pan; filmbeli komikuspár:
- Forrasztószerszám: Csapatvezető,
Palackot bont: parancsnok:
- ... Dani; a Sárarany című Móricz-regény főhőse:
Kellem, báj:
- A középkorban kihalt iráni nyelv: Gyógyszertári segéderő:
Gömb alakú, csípős ízű fűszer:
- Levesestáliból szedő: Tiszthelyettesi
Tunya, lusta: rendfokozatú katona:
- Pólus: Utcai újságárus:
Horgany:
- Redőny: Atléta, úszó vagy más
Állj!: versenyző:

III. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak elég az Előtte és utána című túloldali rejtvény csattanóját beküldeniük. Értéke 25 pont. Feladványaink együttes pontértéke 76 pont, de 60 pont is elég ahhoz, hogy annak megszerzője bekerüljön a nyeresémnyorsorolásba. Feladványaink megfejtését 2024. április elsejéig, hétfőig várjuk címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó. 1368 Budapest, Postafiók 250, vagy a rovat szerkesztőjének címére: ea@anyanyelvpolo.hu. Minden olvasónak eredményes fejtőrést és sikeres megfejtést kívánnak a rovat szerzői:

Grétsy László (II.), Schmidt János (III.), Varga István (I.)

	1	SZÓKDE- CSELES	PISZ- TOLY- LÖVÉS HANGJA	A LEG- NAGYOBB TESTŰ KÍGYÓ	Előtte és utána					
AUTÓ- KÜRT MÉTER, RÖVIDEN					<ul style="list-style-type: none"> - Nos, hogy vagy megelé- gedve a férjeddzel? - Anatómiailag némi vissza- esés mutatkozik. - Ezt meg hogy értsem? - Úgy, hogy amikor még ud- varolt nekem, fülig szerelmes voltam belé, ... (Folytatás az ábrában!)					
BELE- FASUL ABBA AZ IRÁNYBA EVANGÉ- LISTA AZ INDIUM VEGYJELE										
FELSŐ RU- HADARAB LITER, RÖVIDEN			TOK BELSEJE! ÁLOMBA RINGATÁS		FEL- KUTAT, FELTÁR VALAMIT	HATA- ROZOTT NEVELŐ	HÁLÓ- JÁVAL KÖRÜL- FON A POK	FOLYÓ ÉS FA RÉSZE	2	
ARANY JÁNOS HÖSE (MIKLÓS)						ÉN, LATINUL TALAJT FORGAT				RÁDIUSZ HAJTO- GAT, SZAJKÓZ
HEKTO- SAJÁT KA- PUSNAK GURÍTÁS ALSZIK VALAHOL KÖCSIS ESZKÖZE			TÁPLÁL- KOZIK OMSZK FOLYÓJA			NAGYON REGI SZAPORI- TÓSEJT				
ZORRO JELE		AMEDDIG BIKA- VIADAL HELYE					MAGNÉ- ZIUM KATONAI TOMB			
...-ZET KÖZIGAZ- GATÁSI EGYSÉG			ISKOLAI IDŐSZAK KAROK PÁRBAJA			... HARI: HÍRHEDT KEMNŐ V. BECSAP				
JOULE FEHÉR BEVONAT A FALON										
KEZDETI ENYHÜ- LÉS!			PÉCSVÁ- RAD KÖZE- LI FALU DOLOG							
... ROSZ- TOVA: TOLSZTOJ HÖSNŐJE							PAGODA KÖZEPE! RÓMAI 50-ES			
A TÁRGY RAGJA MESEIRÓ (ELEK)		NÉMÉT FOLYÓ (ENZ) BŐ LEVŰ				ALBÁN PÉNZNEM IDŐ UTÁN		TELE- VIZIÓ, RÖVIDEN ÜRES KÉZ		MISE VÉGE! VENDEG- LŐITÁJÉ- KOZTATÓ
BŐR BIZTONSÁ- GOS BÜ- VŐHELY										
A JÓ CSATÁRÉ NAGY!	DANDAR, RÖVIDEN KOHÓ- MUNKÁS				PEREM JELFOGÓ BEREN- DEZÉS					
A HOSSZÚ- SÁG JELE A VÉGEN KIMOND!			MÜZSI- KÁL A LÍTIUM VEGYJELE					TELLŰR TUSKÓ- FESZÍTŐ ESZKÖZ		A FELÜ- LETÉRE
VÉSZBŐL ÉP BŐR- REL KIJUT I. LAJOS IKTATTA TÖRVÉNY- BE; AVI- CITÁS					KÓRUS GRAMM, RÖVIDEN					
							AGYÓ, KEDVES!			



Folytatás a 34. oldalról

Édes Anyanyelvünk főszerkesztője, Bő-
sze Péter orvosprofesszor, a Magyar Orvosi Nyelv
főszerkesztője, valamint Barthalos Márton orvos,
az Anyanyelvápolók Szövetségének tiszteletbe-
li elnökségi tagja értékelte a pályamunkákat. A
kitüntetéseket Barthalos Márton és Nyiri Péter,
a Petőfi Irodalmi Múzeum Magyar Nyelv Múze-
umának igazgatója, a Kazinczy Társaság elnöke
adta át. A díjazottak a következők voltak: I. díj:
Pásztor Sándorné, II. díj: Hevérné Tácsik Klára,
III. díj: Bacskó Józsefné.

Emlékplapot és könyvjutalmat kapott: Konz-
né Antal Margit, Dr. Durucz Istvánné Maklárý
Magdolna, Hertling Petra, Pátkai Andrásné és
Semperger Erika.

Az Írj levelet Kazinczy Ferencnek! című pályá-
zat évről évre ismétlődik, a levelek témái azonban
változnak. Az idei díjakat életkor szerint több ka-
tegóriában ítélte oda a bírálóbizottság, a jutalma-
kat Nyiri Péter, A Magyar Nyelv Múzeumának
igazgatója adta át.

A Petőfi Sándor születésének 200. évfordulója
alkalmából meghirdetett „Az én Petőfim” című
pályázat eredményét már korábban kihirdették,
a pályázók munkáiból összeállított kötetet, A mi
Petőfink címmel Molnár Zsolt történelemtanár,
a kötet lektora mutatta be, aki megemlékezett az
idén elhunyt Kováts Dánielről, a kötet szerkesz-
tőjéről is.



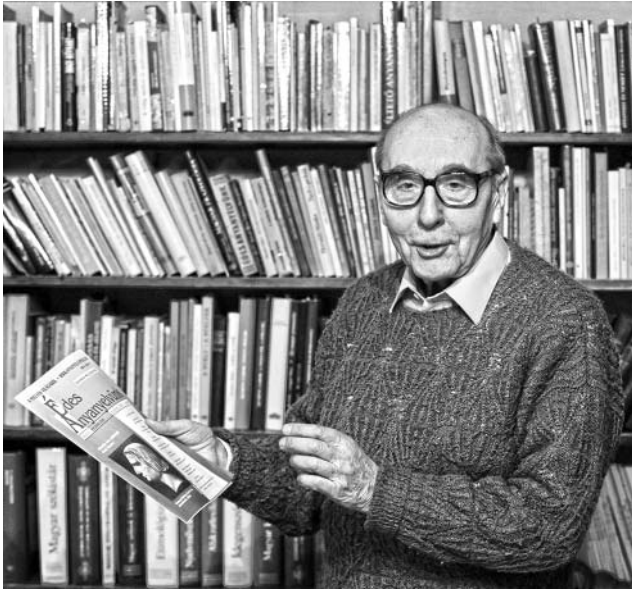
Weber Janka mesét mond

A pályadíjak átadása közben Weber Janka 10
éves mesemondó varázsolt el bennünket Kóka
Rozália: A pletykás asszony című meséjével. Az
ünnepséget a Cédrus táncgyűttes műsora zárta.
A műsorvezető Bordi András és Török Annamá-
ria Kazinczy-díjas rádióbemondó volt.

Sztankovits Réka tudósítása alapján,
Reiser György Lukács felvételével

Grétsy László

(1932–2024)



Lapzárta után kaptuk a hírt: 2024. január 21-jén elhunyt Grétsy László, az Anyanyelvapolók Szövetségének tiszteletbeli elnöke, az Édes Anyanyelvünk tiszteletbeli főszerkesztője.

Grétsy László korunk legismertebb nyelvésze volt. Hetvenesztendős pályáján hivatása, legfőbb célja „csodálatos hangszerünk, anyanyelvünk rejtelmeinek felderítése, titkainak felkutatása, szépségeinek, gazdagságának minden ezek iránt érdeklődővel való megismertetése és megszerettetése” volt.

Grétsy László 1932-ben született Budapesten, 1955-ben szerzett magyartörténelem szakos diplomát az ELTE-n.

1954-től a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa, majd A mai magyar nyelv osztályának vezetője. Később az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának tanszékvezető tanára, majd az ELTE BTK professor emeritusa lett.

Országos ismertséget rádiós, majd televíziós műsoraival szerzett. Az *Álljunk meg egy szóra!* című műsora a hazai televíziózás történetének egyik legmeghatározóbb műsora volt. Számos bizottság munkájában vett részt; az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának társelnöke volt.

Az Anyanyelvapolók Szövetségének alapító főtítkára, alelnöke, ügyvezetője, később tiszteletbeli elnöke. Az *Édes Anyanyelvünk* szerzője az első lapszámtól, 1992-től főszerkesztője, napjainkban tiszteletbeli főszerkesztője volt.

Grétsy László nyelvművelő munkásságát számos további díjjal ismerték el: Kiváló Népművelő, Apáczai Csere János-díj, Szarvas Gábor-díj, Magyar Örökség díj, Prima Primiissima díj, Tólkéczki László-díj, valamint Magyar Nyelvőr-díj.

Az Anyanyelvapolók közössége számára e szakmai érdemek mellett feledhetetlen marad derűje, emberszeretete és értékteremtő személyisége.

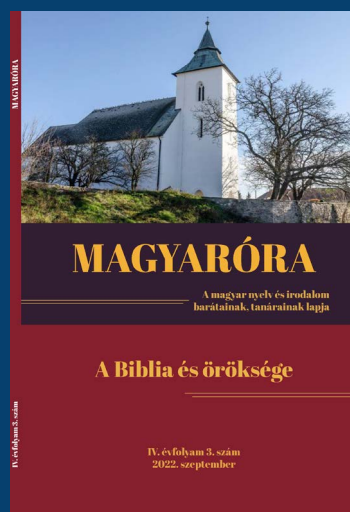
Grétsy László végső napjaiban is alkotott, és velünk dolgozott: követte szeretett szövetsége és lapja életét. Utolsó nyilvános szereplése 2023. november 13-án, magyar nyelv napi gálánkon volt, ahol Tanár Úr adta át a Lőrincze Lajos-díjat. Január 22-ei konferenciánk ötletadója volt. Díszvendégként vártak rá kollégái, munkatársai, hallgatói, nézői, barátai. Sajnos, már nem szoríthattuk meg a kezét. Egy órával az esemény előtt kaptuk halálhírét.

„Csak anyanyelvemen lehetek igazán én. Ennek mélységes mélyéből buzognak föl az öntudatlan sikolyok, a versek. Itt megfélemezem arról, hogy beszélek, írok. Itt a szavakról olyan régi emlékképeim vannak, mint magukról a tárgyokról. Itt a fogalmak s azok jelei végzetesen, elválaszthatatlanul összeolvadtak.”

Kosztolányi Dezső



Szerelem
2023. július



A Biblia és öröksége
2022. szeptember



Játékosság és humor
2023. szeptember



Elbeszélő próza
2023. december

Testvérnapunk, a Magyaróra az Anyanyelvűpolók Szövetségének folyóirata. A lapszámok az 5. évfolyamtól elérhetők az anyanyelvapolo.hu-n. Fölfedezni a tehetséget című cikkünkben a Magyaróra szerkesztője, Baranyai Katalin beszélget a Lőrincze Lajos-díjjal kitüntetett főszerkesztővel, Fráter Zoltánnal. A Magyaróra folyóirat borító- és arculattervezője Slezák Ilona.